

Druhá směna

Jak využívat historii Romů ve výuce na 2. stupni ZŠ

Praha 2012

Druhá směna

Jak využívat historii Romů ve výuce na 2. stupni ZŠ

Druhá směna **(Jak využívat dějiny a literaturu Romů ve výuce na 2. stupni ZŠ)**

Editoři: Radka Steklá, Lukáš Houdek

Autoři textů: Jitka Kalová (Aktivity), Milada Závodská (Počátky hledání romské historie, Romové v Byzanci a středověké Evropě, Romové v českých zemích a Uhrách v 18. a 19. století, Romové v českých zemích a na Slovensku v letech 1918–1989, Dílčí bibliografie)

Spoluautoři: Radka Steklá, Lukáš Houdek

Recenzenti: Lukáš Houdek (Počátky hledání romské historie), Jiří Hanzal (Romové v Byzanci a středověké Evropě), Jana Horváthová (Romové v českých zemích a Uhrách v 18. a 19. století), Petr Lhotka (Romové v českých zemích a na Slovensku v letech 1918–1989)

Výběr do obrazové části: Milada Závodská

Foto: Gemersko-Malohontské muzeum (Rimavská Sobota), Krajské muzeum (Prešov), Maďarský národní archiv (Budapešť), Moravský zemský archiv (Brno), Muzeum romské kultury (Brno), Národní knihovna ČR (Praha), Národní památkový ústav (České Budějovice), Národní ústav lidové kultury (Strážnice), Podunajské muzeum (Komárno), Slovákcké muzeum (Uherské Hradiště), Státní oblastní archiv (Třeboň), Lukáš Houdek

Jazyková redakce: Dagmar Magincová

Návrh obálky: Petra Kolářová

Grafická úprava a sazba: Petra Kolářová

Koordinátor projektu: Radka Steklá

Vydalo ROMEA, o. s.

1. vydání

2012

ROMEA, o. s.

Žitná 49, Praha 1, 110 00, tel: +420 257 329 667, www.sdruzeniromea.cz

Náklad: 4 000 kusů

Tisk:

Distribuce:

Publikace je ke stažení v elektronické podobě na www.romanovodori.cz.

ISBN:

Publikace vznikla v rámci projektu „Vzájemnou spoluprací neromských a romských žáků k odstranění rasismu a xenofobie ve školách a ve společnosti“, financovaného Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem ČR.

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

OBSAH

6	Proč si vzít Druhou směnu?
13	Počátky hledání romské historie
6	Význam historické lingvistiky pro dějiny Romů
6	Písemné prameny k dějinám Romů od starověku po 20. století
6	Nejbližší indičtí příbuzní Romů
6	Historické otazníky – důvody odchodu z Indie
6	Romové v Byzanci a středověké Evropě
6	Romská kultura a jazyk jako cizorodý element v byzantské a evropské středověké společnosti
6	Romové v Byzantské říši
6	Počátky dějin Romů v českých zemích a na Slovensku
6	Romové v českých zemích a na Slovensku v pozdním středověku
6	Romové v českých zemích a na Slovensku v 16.–18. století
6	Romové v českých zemích a Uhrách v 18. a 19. století
6	Význam společenských změn v novověku pro poznání dějin Romů
6	Vývoj romského osídlení českých zemí a Slovenska v 18. století
6	Romové v českých zemích a na Slovensku v letech 1918–1989
6	Vliv historických událostí 20. století na dějiny Romů v českých zemích a na Slovensku
6	Romové v Československu v letech 1918–1938
6	Osud Romů v českých zemích a na Slovensku v letech 1938–1945
6	Romové v Československu v letech 1945–1989
6	Dílčí bibliografie
6	Aktivita
6	6. ročník
6	Starověká Indie – hledání pravlasti Romů
6	Prastará orientální tradice romského kovářství
6	7. ročník
6	Romové v Byzanci v 15. století
6	Nejstarší dějiny Romů v Uhrách a v českých zemích
6	Život Romů v 18. století v habsburské monarchii – proticikánské procesy
6	8. ročník
6	Asimilační politika Marie Terezie a Josefa II.
6	Usazování Romů na Slovensku
6	Různá jména a pojmenování Romů
6	9. ročník
6	Usedlí a kočovní Romové v Československé republice (1918–1939)
6	Internační tábory na území Protektorátu Čechy a Morava
6	Romové na Slovensku (1939–1945)
6	Integrace Romů v českých zemích po 2. světové válce

Proč si vzít Druhou směnu?

Proč si vzít Druhou směnu?

Kniha s neobvyklým, leč symbolickým názvem je první svého druhu v nabídce publikací pro pedagogy 2. stupně základních škol. Seznamuje učitele, potažmo i žáky, s ne příliš frekventovaným tématem na půdě zdejších škol – dějinami Romů. Pedagogové proto, zahrnou-li publikaci do rejstříku svých výchovných učebních materiálů, budou při jejím využití absolvovat vždy pomyslnou „druhou směnu“. Budou se totiž věnovat oblasti, která nemívá v běžné výuce prostor. Současně se s novým tématem budou muset dostatečně seznámit, a to patrně – z důvodu nepovinné látky – ve svém volném čase.

Předkládaná publikace se zaměřuje na dějiny Romů s větším akcentem na území dnešní České republiky a Slovenska, s nimiž jsou spjaty již několik staletí. Přesto zůstávají většinou společnosti – tedy i žáky a pedagogy – neobjeveny, v opačném případě bývá povědomí o historii Romů redukováno na období druhé světové války a romského holocaustu.

Tato část knihy je proto koncipována jako příručka zejména pro pedagogy dějepisu – na jedné straně představuje toto obecně méně známé téma, na druhé straně nabízí zpracovanou metodiku, jež pomáhá vybraná témata začlenit do výuky.

Publikace prakticky ukazuje, jak z poznávání dějin Romů učinit běžnou a populární součást výuky, která může žáky i pedagoga rozvíjet hned trojím způsobem. Jednak žáci prostřednictvím zařazování tohoto tématu do výuky uvyknou myšlence, že tak jako ve škole existuje prostor pro události českých i světových dějin, je v ní se stejnou samozřejmostí místo i pro historii romského etnika. Zadruhé četba, práce a bližší seznámení s unikátními historickými dokumenty (faksimilem císařského gletu či cestovatelskými zápisky z 15. století, korespondencí z roku 1942, memoráty zachycujícími předválečné a poválečné osudy romských rodin, apod.) umožní žákům skrze autentický prožitek zakusit i jiné způsoby poznávání historie. Obzvláště vzpomínková vyprávění zprostředkují žákům vnímání konkrétních událostí nikoli pohledem jejich velkých tvůrců (politiků, církevních představitelů apod.) či interpretů (historiků), ale pohledem těch, kteří pod vlivem událostí žili své každodenní životy. Do třetice poslouží informace o romských dějinách k upevňování běžného učiva dějepisu, neboť historie Romů se odehrávala v rámci té české, slovenské atd., nikoli mimo její kontext. Mnohé mezníky a události se tedy nutně protínají. Znalost romských dějin tak může přispět ke komplexnosti znalosti historie i k novým pohledům na historii společností, které jí v minulosti dominovaly.

Téma multikultury obecně, včetně informování o Romech jako jedné z etnických menšin v ČR, patří dnes mezi povinná průřezová témata školní výuky.

Snaha tomuto požadavku dostát však někdy vede k vyčleňování „multikultury“ do specifických hodin, projektových dnů a týdnů. Výuka multikultury tak vede paradoxně spíše k jistému oddělování menšin a menšinových témat a upevňování jejich strukturního, myšlenkového vydělování než k tomu, aby se tato témata (a menšiny) stávaly integrální součástí vzdělávacího procesu a uvažování o světě. Rádi bychom proto přispěli k posunu v začleňování této látky do výuky nabídnutím možnosti, jak k danému tématu obecně změnit přístup: a to posunem od **„pojďme si přečíst něco o historii Romů (protože považujeme za důležité je do výuky začlenit, nebo je dokonce do výuky začlenit musíme)“**, který podle našeho názoru vede k další separaci, a dokonce může posílit již existující averzi k „protežování“ menšin, k neustále zdůrazňovanému imperativu tolerance atp. na straně žáků, kteří se celkem logicky ptají „A proč (už zase) máme mluvit O NICH?“, k vybídnutí **„pojďme se zabývat tímto vzpomínkovým vyprávěním/osobním dopisem, protože jsou podnětné jak z hlediska myšlenek, které evokují, tak z hlediska toho, co se na nich o dějinách Romů, jejich vnímání můžeme naučit“**, která na otázku žáků „Proč zrovna tohle?“ dává jasnou odpověď.

Materiálu, s nímž lze pracovat, je mnoho. Pedagog by však k jeho vyhledání, prozkoumání, výběru a přípravě potřeboval mnoho hodin, které obvykle – běžně vystaven obrovskému časovému tlaku – nemá. Abychom tedy usnadnili pedagogovi přípravu, udělali jsme tyto kroky za něj (výběr témat, pramenů a postupů jakožto inspiraci, jak s nimi, či zcela jinými informacemi a historickými prameny, lze v hodině pracovat).

Co praktického tedy tato publikace pedagogovi přináší?

Historická část knihy je rozdělena do dvou částí.

První oddíl tvoří čtyři kapitoly (*Počátky hledání romské historie, Romové v Byzanci a středověké Evropě, Romové v českých zemích a Uhrách v 18. a 19. století, Romové v českých zemích a na Slovensku v letech 1918–1989*), které chronologicky vykládají dějiny Romů žijících dnes na území České republiky (a Slovenska). Tato část je určena učitelům, a nejde tedy o didakticky zpracovaný odborný text pro žáky. Celkový koncept byl navržen a zpracován tak, aby výklad postihoval nejstarší proces vývoje romského etnika, dále se text postupně soustředí na romské osídlení dnešní České republiky. Vzhledem k zásadním historickým událostem v polovině 20. století (romský holocaust a poválečná migrace slovenských Romů do českých zemí) je už od počátku procesu usidlování Romů v Evropě nutné sledovat dějiny Romů nejen na území dnešní ČR, ale minimálně též dnešního Slovenska. Proto je ve výkladu věnována po celou dobu stejná pozornost dějinám Romů na Slovensku (případně v celých Uhrách) i v českých

zemích. Doporučujeme, aby pedagog s výkladovými texty pracoval jako s jedním celkem, tedy od začátku do konce, protože uvedená fakta mají plný význam pouze v celém kontextu, zatímco zacházení s nimi jakožto s izolovanými daty může vést k nejrůznějším zkreslením a nedostatečnému pochopení.

Výklad poskytuje základní informace o tématu a celkově nutné rámcové vědomostní zázemí učitelů pro práci v hodinách. Vyčerpávající informace vzhledem k omezené kapacitě publikace nepodává, z toho důvodu je žádoucí, aby se pedagog seznámil i s literaturou, uvedenou v závěru výkladové části. Tato *Dílčí bibliografie* obsahuje relativně dobře dostupné tituly, v některých případech také internetové odkazy. Doporučujeme se seznámit se všemi uvedenými tituly (jako první krok například zjistit dostupnost ve vaší knihovně, prohledat elektronické knižní databáze jako Souborný knižní katalog ČR na www.caslin.cz) a postupně se k jejich obsahu vracet.

Jednotlivé kapitoly pak doprovází vybrané scany historických dokumentů a fotografie, které výklad doplňují nejen o názorné příklady (varovné cikánské tabule, praxe policejního postrku, výroba nepálených cihel apod.), ale i obsahově (faksimile císařského glejtu, titulní list nejstarší gramatiky romštiny vydané v českých zemích apod). Obrazová dokumentace by z toho důvodu měla být zpřístupněna žákům a zařazena do práce v hodině.

Druhý oddíl (*Aktivity*) je založen na praktických ukázkách práce s dvanácti historickými dokumenty vhodně využitelnými zejména v hodinách dějepisu. Některé texty a úkoly však poslouží i výuce vybraných témat v etické či občanské výchově. Oddíl je řazen po ročnících (od 6. do 9.) a nabízí dvanáct zpracovaných metodik, s nimiž je možné jako s hotovými produkty přímo pracovat v hodině či je dle potřeby žáků dále variovat. Časová náročnost aktivit je různá – některé zaberou část hodiny, s jinými lze v jednotlivých krocích pracovat i v několika hodinách.

S orientací ve výkladovém textu a oddíle Aktivity pomáhají glosy umístěné po vnějších stranách. Plní trojí funkci: upozorňují na obzvlášť důležitá místa ve výkladovém textu, podávají doplňující informace nebo slouží k provázání určitých míst výkladu či metodiky historické části knihy s literární, v níž lze najít další informace k vybranému tématu.

Přejeme si, aby publikace, dostupná též v elektronické verzi na webové stránce <http://www.romanovodori.cz>, přivedla pedagogy a jejich žáky nejen k poznávání dějin Romů, ale i k dalšímu hledání, ke snaze o hlubší chápání dějin a rozvíjení těch intelektových schopností, které kritické poznávání a přemýšlení o světě, v němž žijeme a který společně utváříme, umožňují. Ať je v tom tato publikace pedagogům nápomocná.

O autorech:

Mgr. Jitka Kalová (1948)

Absolventka oboru dějepis – zeměpis – ruský jazyk na Pedagogické fakultě MU v Brně. Působí jako učitelka na Základní škole Horácké náměstí v Brně. Absolvovala kurzy projektového vyučování dějepisu, didaktické semináře k moderní výuce dějepisu a kurzy regionálních dějin. V roce 1995 zpracovala pro Psychoservis školní dějepisné testy pro 6. a 7. ročník základní školy.

Mgr. et Mgr. Milada Závodská (1977)

Absolventka oboru historie – romistika na Filozofické fakultě UK a oboru religionistika na Husitské filozofické fakultě UK. Pracuje jako odborná pracovnice (romistka a knihovnice) v Muzeu romské kultury v Brně. Zabývá se studiem romské historie a religiozity, jako doktorandka působí na Seminári romistiky Filozofické fakulty UK v Praze. V předchozích letech pracovala v romské neziskové organizaci Dženo, redakci společenského měsíčníku *Amaro gendalos* a prvního romské internetového rádia v ČR *Rádio Rota*. Podílela se na publikacích *Identity v konfrontaci* (Masarykova univerzity Brno, 2011, viz www.cerme.cz), *The Roma – Forced migration online* (viz. www.forcedmigration.org) a dalších.

O spoluautorech:

Bc. et Bc. Radka Steklá (1981)

Absolventka oborů žurnalistika na Fakultě sociálních věd UK v Praze a romistika na Filozofické fakultě UK v Praze. V občanském sdružení ROMEA vede projekt zaměřený na vzdělávání žáků a pedagogů 2. stupně základních škol (2009–2012). V roce 2010 se v témže sdružení spolupodílela na projektu *Šukar laviben le Romendar / Romové píší*, podporujícím literární tvorbu Romů a její zprostředkování veřejnosti. Pro občanské sdružení R-mosty lektoruje semináře o historii, jazyku a sociokultuře Romů, určené zaměstnancům ve školství, samosprávě a nevládním sektoru.

Mgr. Lukáš Houdek (1984)

Absolvent oboru romistika na Filozofické fakultě UK v Praze. Během studia se účastnil několika sociolingvistických a etnografických výzkumů v romských a dómských komunitách v ČR i zahraničí. Od roku 2009 pracuje pro sdružení ROMEA jako šéfredaktor časopisu pro mládež *Romano voďori*. V roce 2010 ve stejném sdružení koordinoval projekt *Šukar laviben le Romendar / Romové píší*, v rámci kterého byly publikovány desítky děl romských autorů na stránkách Romea.cz. Vedle toho se věnuje dokumentární fotografii, zejména záznamu života Romů. Je například autorem putovní výstavy portrétů romských spisovatelů *Lačho lav sar maro / Dobré slovo je jako chleba*, jež vznikla v rámci výše zmíněného projektu.

Recenzenti:

Mgr. Lukáš Houdek

(Počátky hledání romské historie)

PhDr. Jiří Hanzal

(Romové v Byzanci a středověké Evropě)

PhDr. Jana Horváthová

(Romové v českých zemích a Uhrách v 18. a 19. století)

Mgr. et Mgr. Petr Lhotka

(Romové v českých zemích a na Slovensku v letech 1918–1989)

Děkujeme Gemersko-Malohontskému muzeu (Rimavská Sobota), Krajskému muzeu (Prešov), Maďarskému národnímu archivu (Budapešť), Moravskému zemskému archivu (Brno), Muzeu romské kultury (Brno), Národní knihovně ČR (Praha), Národnímu památkovému ústavu (České Budějovice), Národnímu ústavu lidové kultury (Strážnice), Podunajskému muzeu (Komárno), Slovákckému muzeu (Uherské Hradiště), Státnímu oblastnímu archivu (Třeboň) a Lukáši Houdkovi za bezplatné svolení s užitím scanů historických dokumentů a fotografií.

Počátky hledání romské historie

Počátky hledání romské historie

Romové jsou dnes etnikem bez vlastního politického územního celku, romské subetnické skupiny žijí po celém světě – respektive v zemích mnoha států světa, v nichž jsou specifickou etnickou skupinou. Pojmenování Rom¹ je vlastním názvem – autoetnonymem, kterým se sami Romové nazývají. Sami sebe takto mezi sebou označují jak Romové, kteří aktivně používají romský jazyk, tak i Romové, kteří již romsky nemluví. Příslušníky romského etnika na celém světě přitom spojují společné historické zkušenosti. Od dávnověku do dnes si Romové udrželi svébytný romský jazyk a kulturu.²

Specifický vzhled a způsob života romských skupin³ vyvolával od středověku, kdy se Romové poprvé objevují na evropském kontinentě, pozornost majoritního obyvatelstva. Na otázku po původu Romů podávali evropští učenci po dlouhá století různé odpovědi. V dostupných historických pramenech ze 14. a dalších století se ponejvíce setkáváme s citovanými legendami o jejich egyptském původu. S tím souvisí z hlediska etymologie i fakt, že se dodnes pro Romy používá v některých evropských jazycích označení odvozené od pojmenování Egypta (latinsky *aegyptus*). Například v anglickém jazyce je to slovo *Gypsy*,⁴ ve španělštině *Gitanos*, atd. V jiných evropských jazycích se název pro Romy odvozuje pravděpodobně od řeckého *athinganos*, tak například v německém jazyce je Rom označován jako *Zigeuner*.⁵ Ze stejné etymologie zřejmě vychází i české pojmenování *Cikán*, slovenské *Cigán* atd. Oproti tomu etymologie slova Rom jednoznačně odkazuje na původní podobu slova *dom* (v některých novoindických jazycích), jehož starší známá podoba, doložená v sanskrtských textech, je *domba*. Tím poukazuje na skupinu obyvatel indického subkontinentu, ze které Romové s největší pravděpodobností pochází – na uskupení kast známé pod názvem *domové*.

V romštině slovo *rom* psané s malým písmenem na začátku slova znamená primárně „muž“, dále „manžel“. *Rom* – psáno s velkým písmenem – označuje příslušníka romského národa.

Význam historické lingvistiky pro dějiny Romů

V druhé polovině 18. století jazykovědci určili, že romský jazyk vykazuje nejbližší příbuznost s novoindickými jazyky, a tedy že starší historie Romů je spjata s dějinami Indie. Lingvistická analýza tak již před 250 lety ukázala možný směr historického bádání o Romech.

Romština je indoevropský, novoindický jazyk.⁶ Původní gramatická struktura a nejstarší vrstva slovní zásoby je blízká některým dalším indickým jazykům. Romština až do dvacátého století existovala (až na několik výjimek záznamů akademického prostředí badatelů) pouze v nepsané podobě.

¹ Pojmenování Rom je vlastním romským označením – autoetnonymem.

² Věda, která se zabývá kulturou, jazykem a historií Romů se nazývá česky *romistika*. V angličtině *romani studies*. O české romistice viz www.romistika.eu

³ Z etnologického hlediska je nutné rozlišovat na světě jednotlivé skupiny Romů, takzvané subetnické skupiny. Ty se mezi sebou odlišují na základě své jazykové, profesní nebo kulturní tradice a vzájemně se vůči sobě vymezují.

⁴ Anglické pojmenování *Gypsy* má svůj původ v legendě o egyptském původu Romů.

⁵ Německé pojmenování *Zigeuner* nebo české pojmenování *Cikán* má svůj původ v řeckém pojmenování romských skupin v Byzanci.

⁶ Romština je indoevropský, novoindický jazyk.

Dnes je již obecně mezi odbornou veřejností pokládán za nesporný fakt, že před svým příchodem do Evropy (první písemné zmínky o Romech v Konstantinopoli, dnešním Istanbulu, máme z poloviny 11. století) žili Romové po řadu staletí na území indického subkontinentu, ze kterého za nejasných okolností odešli. Podle vývoje romského jazyka ve srovnání s ostatními novoindickými jazyky se doba odchodu Romů z indického subkontinentu dá určit jenom velice přibližně, a to v rozmezí 8.–9. století n. l.

Písemné prameny k dějinám Romů od starověku po 20. století

Vědecky podložené hypotézy o indickém původu Romů je nesnadné přesvědčivě interpretovat především z jednoho důvodu, a to je v naší kultuře běžná spíše povrchní znalost kontextu indické historie a jazyka. Zároveň se ovšem jedná o záležitost nesmírně významnou pro výklad světových i národních dějin. Velmi obecně můžeme říci, že problematika etnogeneze (proces vzniku a vývoje jednotlivých etnických skupin) a nejstarší historie Romů je kvůli absenci písemných i dalších pramenů podobně složitá jako například etnogeneze a nejstarší historie Slovanů. Jediným pevným vodítkem do dějin starověku romského národa je historická lingvistika. Otázkou by ovšem mohlo být, jaká byla ještě starší historie Romů, tedy odkud případně předci Romů do Indie přišli? Odpověď je však již zřejmě za hranicí možného vědeckého poznání.

Z hlediska klasické evropské historiografie máme pro nejstarší dějiny Romů nedostatek písemných pramenů.⁷ Indické prameny nám o předcích Romů prozrazují jen velice málo, několik známých zmínek v perských a arabských pramenech z pozdější doby je pokládáno za sporné. Více konkrétních informací o Romech můžeme nalézt až v pramenech byzantské provenience – tedy v písemnostech okruhu klasického řecko-latinského písemnictví, jež nás opakovaně informují o skupinách obyvatelstva nápadně připomínajících Romy, které se pohybovaly na území Byzance od druhé poloviny 11. století.

Od středověku se v evropském historickém kontextu občas setkáváme s jasnějšími zprávami o přítomnosti romského obyvatelstva. I nadále však platí, že se jedná o zprávy kusé, často neúplné, které obraz romské historie mnohdy velmi nedostatečně vyplňují a vykreslují. Jedním z charakteristických znaků těchto pramenů je, že se v nich píše výhradně o *cikánech* – jak byli Romové majoritou tehdy nazýváni. Pro některé historiky je tento fakt i z hlediska historické metodologie zásadním důvodem proč psát historii *cikánů* – nikoli tedy *Romů*, ačkoli jejich snahou je postihnout dějiny Romů. Při historickém výkladu je tedy nanejvýš nutné správně používat slovo *cikán* / *Cikán* jako apelativum a slovo *Rom* jako etnonymum.

Dále při práci s písemnými historickými prameny obecně platí, že je třeba mít na paměti provenienci pramenů. Při rekonstrukci romských dějin je toto nutné

⁷Písemné prameny k dějinám Romů jsou až do konce 19. století kusé, neúplné, a výlučně majoritní provenience.

zohledňovat zejména proto, že prakticky až do konce 19. století můžeme pracovat výlučně s písemnými prameny neromské, tedy majoritní provenience. Interpretace zpráv majority o Romech, respektive o *cikánech/Cikánech* (jak jsou Romové v těchto písemnostech označováni), je věcí vyžadující preciznost ve výkladu historického kontextu a ve výrazech používaných pro označení aktérů popisovaného dění. Kvalitativní změna v pramenných historických materiálech nastává až ve 20. století. Velkou měrou přispívá k této změně nový přístup v získávání historických informací, a to zejména práce metodou tzv. orální historie (t. j. odborný sběr, zaznamenávání a přepis osobních vzpomínek pamětníků). Významným mezníkem z hlediska klasické historiografie je vedle této modernizace historické vědy také fakt, že v průběhu 20. století sami Romové začali svůj jazyk používat v písemné podobě, a to prakticky po celém světě, kde se romsky mluví. Písemnosti romské provenience (ať už psané romsky či v jiných jazycích), jejichž objem rok od roku narůstá, umožňují pak objektivnější historickou práci.

Nejbližší indiští příbuzní Romů

Paralelně s jazykovědným výzkumem (zejména historické lingvistiky) a bádáním historie a jejich pomocných věd jsou otázky historických osudů Romů zkoumány také z hlediska dalších společenských věd, zejména etnologie, etnomuzikologie, religionistiky, sociologie, antropologie a dalších. V diskusi o romských dějinách mezi vědci celého světa⁸ je pro období nejstarších romských dějin dlouhodobě příznačných několik podtémat. Jedním z nich je hledání nejbližších příbuzných Romů mezi současnými obyvateli indického subkontinentu.

Dodnes lze totiž z etnologického hlediska u některých indických *džátí* (kast) sledovat blízkou příbuznost s Romy: jednoznačně nejen v jazyce, ale též v tradičních způsobech obživy, religiozitě, hudbě a v kultuře obecně. Za nejbližší příbuzné Romů jsou pokládáni v Indii dodnes žijící dómové⁹. Opět to byla jazykověda, která našla přímou souvislost mezi autoetnonymem Rom a slovem *ḍom* (v sanskrtu doložené označení *ḍomba*). Cerebrální hláska *ḍ* (podobně jako další cerebrály se vyslovuje obrácenou špičkou jazyka, jež se při vyslovení dotýká horního tvrdého patra) se vlivem kontaktních jazyků změnila na *r* (*ḍom* < *rom*), případně jako v Arménii a Iráku na *l* (*ḍom* < *lom*).

Názvem dómové se v etnologii označuje různorodé uskupení kast rozšířené zejména v oblasti severní Indie. Jak naznačuje historická lingvistika spolu s nemnohými literárními památkami, obývali předkové dnešních dómů oblast Indie ještě před vznikem hinduistické indické společnosti.

Dómské kasty se tradičně živí mimo jiné jako kovozpracující řemeslníci, hudebníci, košíkáři a truhláři, léčitelé nebo předváděči zvířat (zejména hadů nebo opic), v některých oblastech také jako spalovači těl zemřelých.

⁸ Významnou platformou pro publikaci vědeckých prací je *Journal of the Gypsy Lore Society* vycházející již od roku 1888. Od roku 2000 vychází pod názvem *Romani Studies* (www.gypsylloresociety.org). V České republice tuto platformu od roku 1994 zastupuje jediný odborný romistický časopis *Romano džaniben* (www.dzaniben.cz).

⁹ V českých odborných romistických textech se běžně užívá tvar dómové, ačkoli první hláska není hláskou *d*. Jde o cerebrální hlásku, která se v češtině nevyskytuje.

Přestože jsou dómové dnes už povětšinou hinduisté, udržovali si do jisté míry donedávna své tradiční zvyklosti, které je právě od většinové hinduistické společnosti odlišovaly. Patřily mezi ně zejména silná víra v duchy zemřelých a vliv zlých nadpřirozených sil, zvyk kupování nevěst, pohřbívání do země (na rozdíl od hinduistického spalování) a další. Uvedené tradice mají své paralely i v kultuře Romů. Jednoznačnou kontinuitu v romské historii vykazují (dómské – romské) tradiční způsoby obživy – hudební a artistické produkce, kovo-zpracující řemesla.

Historické otazníky – důvody odchodu z Indie

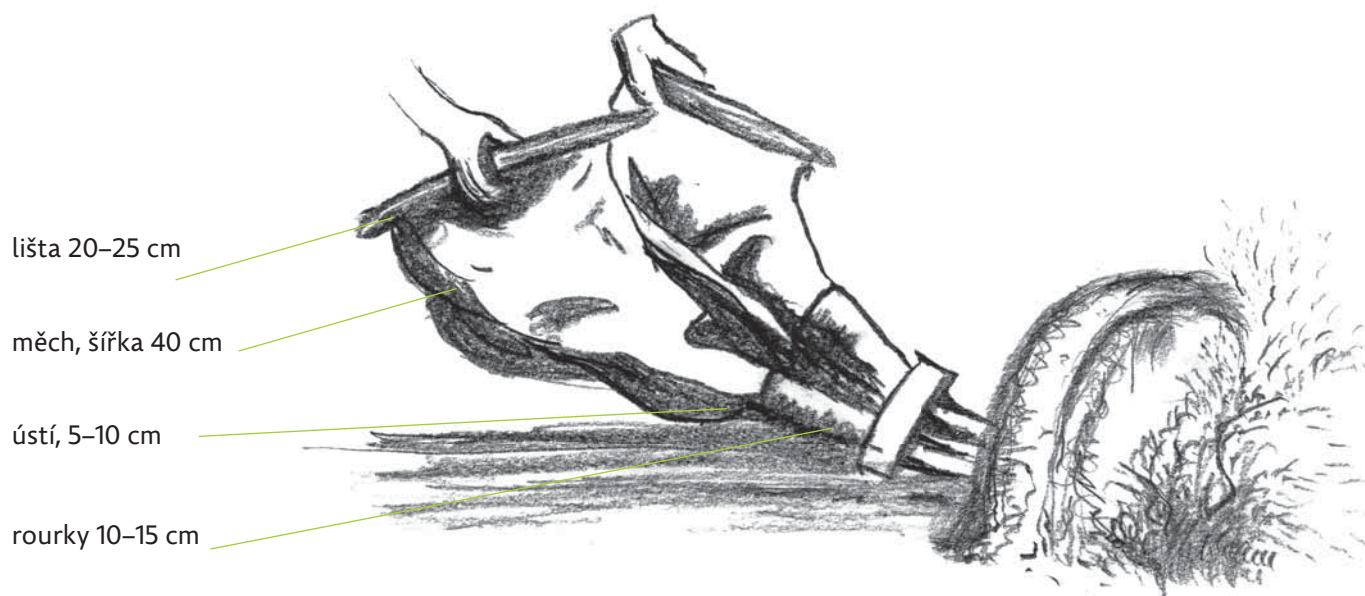
Nejstarší doposud známou, a jen částečně poznanou, etapu romské historie nelze uzavřít jinak než otázkami. Tázání se po dalších informacích je jedinou možnou cestou k opravdovému poznání. K dějinám Romů máme totiž souvislejší písemné materiály až k období první poloviny jedenáctého století z Konstantinopole. Důvody, proč se předkové dnešních Romů rozhodli indický subkontinent opustit, jsou i přes snahu vědců doložit různé hypotézy zatím neznámé.

Dómský kovář ve své dílně. Severní Indie, 2009 (Foto: Lukáš Houdek)

*Romský kovář při práci. Jižní
Morava, počátek 20. století
(Foto: Ze sbírky Muzea
romské kultury v Brně)*

Dmychadla u hliněné kovářské pece v nákresu Bartoloměje Daniela. Systém dvou měchů nevyžaduje velkou fyzickou sílu, v případě potřeby jej ovládaly i ženy. (Ze sbírky Muzea romské kultury v Brně)

Hliněná, tzv. ležatá pec romských železářů v nákresu Bartoloměje Daniela (Bulletin Muzea romské kultury, 1/1992, s. 6)

Dómští hudebníci při hře. Severní Indie, 2009 (Foto: Lukáš Houdek)

Dómský košíkář v severní Indii, 2009 (Foto: Lukáš Houdek)

Romové v Byzanci a středověké Evropě

Romové v Byzanci a středověké Evropě

Romská kultura a jazyk jako cizorodý element v byzantské a evropské středověké společnosti

Při rekonstrukci dějin Romů v Evropě dnes historikové mohou vycházet z písemných pramenů kulturního okruhu, který již od doby formování prvních středověkých států zůstává dnešním obyvatelům Evropy (obecně řečeno) stále vlastní. Skutečností ovšem je, že Romům byla řecko-latinská křesťanská kultura původně nevlastní, a také z pohledu majority byli ve středověku vnímáni jako cizorodý společenský element. V dobových evropských písemnostech se píše o *Cikánech*, *Egyptánech* aj., nikoli o Romech.¹ Například v prvním u nás tištěném latinsko-českém slovníku zvaném *Lactifer* (1511) jeho autor Jan Bosák Vodňanský lakonicky uvádí „*Aegyptius, někto z egyptské země, Czigan*“.

V kontextu kontinuity středověké evropské kultury a vzdělanosti jsou historicky doložitelné etymologie obou typů výše naznačených pojmenování Romů (*Egyptané* nebo *Cikáni*), stejně jako fakt, že obě tato nejčastěji používaná apelativa, respektive jejich různé varianty v různých národních jazycích, vznikla zřejmě v řeckém křesťanském kulturním prostředí Byzantské říše, odkud byla převzata do latinského evropského písemnictví.

Skutečnost, že se Romové objevují v Byzantské říši, je podložena písemnými prameny, což umožňuje jistou periodizaci nejstarších romských dějin. Máme tedy časové určení, kdy Romové již definitivně Indii opustili. Z hlediska jazykovědného poznání romštiny je pro historii Romů podstatné zjištění, že všechny dialekty romštiny bez výjimky obsahují ve své slovní zásobě určité tzv. řecké přejímky (slova přejatá z řeckého jazyka). Z tohoto zjištění vyplývá, že „řecká epocha“ byla v dějinách všech subetnických romských skupin (žijících pak nadále v Evropě) ještě společnou historickou zkušeností. Přitom toto období již bezprostředně předchází období evropských romských dějin. Po migraci Romů z Byzance do Evropy začíná nová epocha romských dějin, v níž má historicko-kulturní i jazykový vývoj pro jisté romské skupiny svá specifika, určující dnes jejich odlišnost od jiných romských subetnických skupin.

Romové v Byzantské říši

Doposud nejstarší historickou písemnou zmínkou o přítomnosti Romů v Byzanci je událost popisovaná v legendě *Svatého Jiřího Athoského* (která je v nejstarší podobě zachována v gruzínštině z roku 1068), kde se v Konstantinopoli objevují *Adsincani* (okolo roku 1050). V dalších – řecky psaných – dochovaných písem-

¹ Romové byli Evropany od počátku vnímáni jako cizinci. V dobových písemných záznamech jsou označováni pouze apelativy.

ných dokumentech (ponejvíce církevní provenience) jsou Romové označováni apelativy *Αθίγγανος* [athinganos], případně *Ατσιγγανος* [atsinganos]. Tato řecká pojmenování dala zřejmě etymologický základ apelativu v mnohých evropských jazycích, slovanských i germánských, včetně češtiny a slovenštiny.² V němčině *Zigeuner*, v italštině *Zingaro* atd., v dnešní řečtině *Τσιγγανός, οι* [ciganos].

Dějiny Romů v Byzanci je nutné chápat jednak jako důležitý mezník na pomyslné historické ose dějin migrace Romů z Indie do Evropy (kulturní kontakt s křesťanskou civilizací, jazyková směna), a jednak – z hlediska historiografie – jako zdroj informací, umožňujících srovnání v pozdějších historických obdobích, kdy už Byzantská říše neexistovala. Je přirozené, že Romové měli tendenci neopouštět lokality, kde byla jejich práce žádaná, a tudíž průběžně se usazovat. O tom svědčí i několik písemných záznamů o romských kovářích na Peloponésu a některých řeckých ostrovech v Jónském moři. Zároveň s tímto procesem pozvolné sedentarizace přirozeně docházelo k christianizaci romského obyvatelstva, o jejímž průběhu ovšem máme opět jen útržkovité zprávy. Zatím můžeme tvrdit pouze to, že v Byzanci se Romové poprvé setkávají s křesťanstvím jako státním náboženstvím. Ať už Romové (skupiny či jednotlivci) křesťanství přijímají nebo ne, jsou z hlediska křesťanské kultury titi noví obyvatelé Evropy nazíráni a hodnoceni (často tedy i jako pohané).

Pokud jde o konkrétní romské osídlení v jihovýchodní Evropě, je zde historicky zdokumentovaná romská kolonie v přístavu Modon na Peloponésském poloostrově. O její existenci víme jistě od počátku 15. století zejména z písemných záznamů křesťanských poutníků do Jeruzaléma a tato kolonie je dokonce zachycena na kresbě z roku 1468. Tyto záznamy ovšem již potvrzují, že v dané době byli Romové majoritě známi také přímo ve střední Evropě (konkrétně v německých zemích).

Německý cestovatel Arnold von Harff z Kolína nad Rýnem roku 1497 mimo jiné poznamenává:

Tito lidé pocházejí ze země Gyppe ležící asi šedesát kilometrů od Modonu. Turecký vládce ji obsadil před šedesáti lety, ale mnozí šlechtici a páni se odmítli podrobit jeho vůli a utekli do naší země, do Říma, k Svatému otci, hledajíce u něj útěchu a podporu. Na jejich žádost rozeslal dopisy římskému císaři a všem knížatům říše s doporučením, aby jim zaručili bezpečný pohyb a podporu, protože byli ze země vyhnáni pro svou křesťanskou víru. Žádný z oslovených knížat však nepomohl. A tak zemřeli v bídě, zanechavše papežovy dopisy svému služebnictvu a potomkům, kteří se až dodnes potulují po kraji, nazývajíce sami sebe Maloegyptany. To ovšem není pravda, neboť jejich rodiče se narodili v oblasti Gyppe, zvané Tzingania, jež neleží ani v polovině cesty odtud, z Kolína nad Rýnem, do Egypta. Proto se z nich stali pobudové, kteří slídí po okolí.

(citováno dle Soulis, G. C., Cikáni v Byzantské říši, In: *Romové v Byzanci*, s 18.)

Rozmach Osmanské říše, která jak známo roku 1453 definitivně vyvrátila zbytky politické moci Byzance, samozřejmě přímo ovlivnil i dějiny Romů – ať již v Malé Asii či později na Balkánském poloostrově (některé z dodnes zde žijících subetnických romských skupin jsou již tradiční vyznavači islámu). Pro další staletí se ovšem jako stěžejní ukáže pro Romy osudový fakt silně xenofobních projevů evropské společnosti: v souvislosti s postupem osmanské moci do Evropy a jejím faktickým podmaňováním byli už od počátku 16. století Romové jakožto *cikáni* paušálně Evropany považováni za turecké vyzvědače, aniž by tato tvrzení byla kdy reálně podložena nějakou historickou skutečností.

Počátky dějin Romů v českých zemích a na Slovensku

Na otázku, odkdy žijí Romové v českých zemích a na Slovensku, nalézají historikové odpovědi v nemnoha písemných pramenech. Pro území dnešního Slovenska – konkrétně pro oblast Spiše, kde Romové žijí usedle již po celá staletí – jsou zachované relevantní soudobé písemnosti poměrně dobré výpovědní hodnoty: jednak popis osídlení panství Mariassyovců z Markušoviec (popis je z roku 1383), kde v lesích v blízkosti obce Hnilec žijí *cikáni*, a dále unikátní dokument – listina, vydaná králem Zikmundem Lucemburským romské skupině pod vedením *cikánského vojvody* Ladislava (vydáno na Spišském hradě, roku 1423). Vedle těchto dvou významných pramenů se objevuje už koncem 14. století v uherských župách řada místních pojmenování či osobních jmen odvozených od pojmenování *cigan*, která přítomnost Romů nebo povědomí majority o jejich přítomnosti ve společnosti aspoň naznačují.

Pro území českých zemí se doposud nepodařilo počátek romského osidlování přesněji datovat. Mezi historiky zůstává s pochybnostmi komentovaná zatím nepotvrzená hypotéza, poprvé publikovaná J. Jirečkem roku 1878, že prvním záznamem přítomnosti Romů je několik veršů Dalimilovy kroniky, vztahujících se k roku 1242, kde se píše o *Kartasiech pohanských*. Přítomnost Romů v českých zemích ve 13. století nemůžeme zcela vyloučit, protože už ve 14. století se – podobně jako na Slovensku – objevují onomastické údaje odvozené od pojmenování *cikán*, které nás informují o jistých smluvních vztazích s cikány, kteří pracovali jako služební a drobní řemeslníci. O pohybu větších romských skupin nás opět pouze perspektivou majority informují kroniky (respektive jejich zlomky) různých měst a zápisy v nich vztahující se k roku 1416 (kdy, jak se píše: *Toho léta vládli se Cikáni po České zemi a lid mámili...*), následně roku 1417 (o *cikánech* ve Znojmě), dále roku 1417 či 1418 (v Chebu) – v tomto případě jde o poslední záznam z doby před husitskými válkami.

Romové v českých zemích a na Slovensku v pozdním středověku

Z písemných pramenů, které vznikaly v průběhu 14.–15. století, není přirozeně dost dobře možné rekonstruovat souvislou historii Romů, ovšem můžeme na jejich základě alespoň shrnout, že v té době byli Romové ve střední Evropě už natolik známi, že se zmínky o nich nalézají v kronikách a úředních záznamech. Podle některých písemných pramenů z druhé poloviny patnáctého století nacházeli romští kováři práci u královského vojska (konkrétně v protitureckých válkách Matyáše Korvína a Vladislava Jagellonského),³ sporadicky – zejména v oblasti Horních Uher – máme potvrzeno, že *cikáni* příležitostně pracují také v zemědělském prostředí, kde přitom byli zaměstnáváni přímo vrchnostmi, kromě výše zmíněných kovářů zejména pak při lesních a polních sezonních pracích, při lovu jako nadháněči zvěře, dále při stavebních pracích na vodních dílech apod. Specifické uplatnění ve společnosti pak měli vždy romští hudebníci. Zatím nejstarší zaznamenaná zmínka je o romských hudebnících na královském dvoře Matyáše Korvína a jeho manželky Beatrice na zámku Gödölö u Budína, a to v roce 1489.⁴

Pokud jde o zmínky o romských skupinách pohybujících se ve městech v celé Evropě, charakteristické pro ně je, že *cikáni* se pohybují ve městech vždy jen dočasně, a to zpočátku jako součást křesťanských náboženských procesí nebo jako samostatné skupiny.⁵ Od počátku 15. století se v městských kronikách objevují u takovýchto záznamů i zprávy o různých způsobech příživnictví či pochybných způsobech obživy (zejména krádeže).

Romové v českých zemích a na Slovensku v 16.–18. století

Po smrti Ludvíka Jagellonského, kdy byly české i uherské země začleněny do habsburské monarchie, respektive po tureckém vítězství u Moháče, byla střední Evropa přímo konfrontována s muslimskou osmanskou říší. V přímé souvislosti s válečnými taženými byly přirozené i migrace obyvatelstva, a to včetně Romů.⁶ Už koncem 15. století se ve střední Evropě objevují nově příchozí romské skupiny, které prchají z jihovýchodní Evropy obsazené Turky.

V této době byla vznesena první oficiální obvinění *cikánů* ze špehování ve prospěch Turků.⁷ Úplně poprvé to byla usnesení říšských sněmů v Lindavě a ve Freiburgu z let 1496–1498. Byla to změna vyvolaná v Evropě akutní potřebou nalezení viníka v nezdařených válkách s Turky, a přitom také v tomto válečném stavu nutná potřeba vypuzení neusedlého obyvatelstva. V celé habsburské monarchii byla vydávána nařízení, která měla *cikány* ze země vypudit, případně dle nařízení trestat.

Nařízení platná pro české země i Uhry vycházela od císaře či zemských sněmů (později v českých zemích zemských úřadů) a byla určena v českých zemích krajským úřadům, v Uhrách župám, dále královským městům a vrchnostem,

³ Romští kováři nacházeli uplatnění v královském vojsku.

⁴ Romští hudebníci byli zvaní na královské a vrchnostenské dvory.

⁵ Některé skupiny Romů putují jako křesťanská procesí a objevují se v různých evropských městech.

⁶ V druhé polovině 15. století přichází do Evropy nová migrační vlna romského obyvatelstva.

⁷ Romové se stávají obětí proticikánských perzekucí.

na něž byla přenášena zodpovědnost za jejich dodržování. Příznačné je, že patenty a usnesení se stále opakují (přičemž se zostrují způsoby dosažení jejich účinnosti). V této době rapidně narůstá množství písemných pramenů (zejména písemnosti městských hrdelních a apelačních soudů). V nich je zaznamenáno, jakým způsobem byli *cikáni* vyslýcháni, mučeni a nuceni k doznání a následně trestáni. Vedle „honů na čarodějnice“ patří vykonstruované procesy s *cikány* k nejtemnějším kapitolám evropské historie.

Sigismundus Dei Gratia Romanorum Rex, Imperator
 Augustus, ac Hungarie, Bohemie, Dalmanie, etc.
 etc. etc. etc. Fratribus, Nobilibus, Universis, Nobilibus
 Militibus, Castellanis, Officiariis, Tributaris
 Civitatibus, Libris, Oppidis, et eorum Iudicibus
 in Regibus, sub Dominio nostro constitutis
 et existens Salutem in domino sempiternam.

Fideles nostros adiremus in personam personaliter
 Ladislaus Vajroda, siganorum, cum aliis
 ad ipsum spectantibus, nobis humillimas
 preces, supplicationes, hic in rebus
 in nostris contra supplicationum formam
 cum Inspectis, ut ipsi Patria nostra uberiori
 fide dignaremur. Unde nos ipsorum
 supplicatione, illicet, eisdem, hanc libertatem
 duximus concedendam. Quam quodcumque
 Ladislaus Vajroda, et filii, et filie, et dicta
 nostra Dominia, videlicet Civitates, vel
 Oppida pervenerint, ex tunc vestris Fidei,
 talibus presentibus premittis Comitibus
 et iuramentis, ut eisdem Ladislauo
 Vajroda, et filios, et filios, omni
 loco impedito, aut perturbato, et aequali
 fore, et conservare debeat, nisi ab omnibus
 impetitionibus, aut offensionibus tunc relictis.

Et ad rem superius aliquam rationem, et rationem
 eorum, et parte quorumcumque, et tunc
 non vos, nec aliquis alius vestrum, sed totum
 Ladislaus Vajroda, Iudicandi, et liberandi
 Gabiar, et aliorum. Proinde, autem post
 eorum Sectionem, semper, redi, jubemus, et tunc
 Duximus

Faksimile nejstaršího
 dochovaného opisu glejtu
 Zikmunda Lucemburského,
 vydaného na Spišském hradě
 17. 4. 1423 cikánskému
 vojvodovi Ladislavovi.
 18. století. Český překlad
 glejtu na straně 86.
 (Ze sbírek Maďarského
 národního archivu
 v Budapešti)

Datum incipit Dominica Die aut festum
S. Georgii Martiris Anno Domini M^o CCCC^o XLIII°
Regnorum Nostorum Anno Hungarorum
XXXV. Romanorum vero XL. Bohemice
tercio.

LN

Sigmund Kircaly által
adott. Sigmundus
Kircaly ok, vajda
ingedelye

Singara bene fallat
arque verum labor magis

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
KÖZLEKÖZLÉSI GYŰJTEMÉNY

107246

*Cikánská čtvrť (v pozadí) na okraji města Modon.
Výřez z kresby Eberharda Reüwicha k cestopisu Bernharda von Breydenbacha
Peregrinatio, 1486. (A. Fraser: Cikáni, 2002, s. 48)*

„Das ist die Straff der einschleichenden Zigeiner“ (Toto je trest pro vluzující se Cikány).
Výstražná dřevěná tabule z rakousko-českého pomezí. Nové Hradky, počátek 18. století.
(Ze sbírek Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Českých Budějovicích)

**Romové v českých zemích a Uhrách
v 18. a 19. století**

Romové v českých zemích a Uhrách v 18. a 19. století

Význam společenských změn v novověku pro poznání dějin Romů – prameny a literatura 18. a 19. století

Osmnácté století přineslo v období vlády císařovny Marie Terezie a Josefa II. jak známo významné změny v celé řadě správních a administrativně-správních záležitostí. Nedílnou součástí mnoha podstatných společenských reforem daných panovníkem byly nově zaváděné způsoby výkonu práce státních úředníků, které souvisely především s přesnou evidencí obyvatelstva.¹ V druhé polovině 18. století tak vzniká řada písemností (probíhají pravidelné soupisy poddaného obyvatelstva, evidují se obytné stavby, ustaluje se způsob vedení matrik atd.), které dnes umožňují nové poznání sociálních dějin mnohonárodnostního habsburského státu.² Dalším významným obdobím z tohoto hlediska je polovina 19. století, kdy dochází k rozpadu staleté patrimoniální správy a vymezují se podmínky pro stanovení domovské příslušnosti obyvatelstva. Písemnosti vzniklé z tohoto okruhu společenské problematiky jsou pro nás nanejvýš relevantními prameny, které vypovídají o přístupu státu i lokálního majoritního obyvatelstva k Romům.

Vedle tohoto jaksi povinného zájmu státních úředníků a církve, kteří se administrativně podíleli i na centrálně řízené realizaci systematického asimilačního tlaku na neusedlé a „jiné“ obyvatelstvo, se zejména *cikáni* – Romové v 18. století stali objektem systematického zájmu akademiků a vědců na poli společenskovědním a jazykovědním.³ V celoevropském kontextu je doba osmdesátých let 18. století obdobím, kdy byly poprvé publikovány podložené hypotézy o indickém původu romského jazyka, zpracovávané z hlediska srovnávací jazykovědy hned několika badateli (Johannes Rüdiger, 1782; Peter Pallas, 1782; William Marsden, 1785 apod.). Pro bližší poznání (nejen) lokálních dějin na Slovensku je výjimečným pramenem série článků z roku 1775 Samuela Augustiniho ab Hortise (1729–1792), ve kterých tento všestranně vzdělaný evangelický farář publikoval své poznatky o uherských *cikánech*. Vedle precizně vylíčeného dobového kontextu (popisuje probíhající císařské reformy postihující *cikány*) mají zcela unikátní historickou cenu záznamy, které tento duchovní čerpal z autopsie. V průběhu 19. století prameny takovéto povahy přibývají – vedle uměleckých a národopisných děl (např. Boženy Němcové, Viléma Mrštíka a dalších), které jsou jako prameny cenné svou autenticitou, jsou to zejména práce na vysoké odborné úrovni, z nichž zde uvádíme pouze některé:⁴ v českém prostředí popsal dialekt českých Romů ve vynikající studii *Románi Čib, das*

¹ Součástí osvětských reforem je i radikální změna přístupu státu k neusedlému obyvatelstvu.

² V důsledku zavádění celospolečenských změn a průběhu změn administrativně-správních vznikají i nové prameny k dějinám Romů.

³ V 18. století se v důsledku systematického zájmu akademiků a vědců na poli společenskovědním a jazykovědním potvrzují hypotézy o indoevropském původu romštiny.

⁴ Romové se stávají objektem významných jazykovědních a etnograficko-historických studií publikovaných v 18.–19. století.

ist: *Grammatik und Wörterbuch der Zigeuner Sprache nebst einiger Fabeln in derselben* (1821) katolický kněz a obrozenský básník a jazykovědec Antonín Jaroslav Puchmajer. Jeho dílo pak o půlstoletí později přepracoval a rozšířil páter Josef Ješina. Dialekt slovenských Romů zaznamenával v této době významný lingvista dr. Rudolf von Sowa. Svou pozornost věnoval Romům zakladatel české indologie Vincenc Lesný, který publikoval o jazyce a původu tohoto etnika několik studií.

Významnou skutečností z hlediska historiografického je také fakt, že z období přelomu 19. a 20. století se namnoze zachovaly i lokální kroniky menších obcí, z nichž mnohé reflektují nejstarší osídlení obce romským obyvatelstvem.

Vývoj romského osídlení českých zemí a Slovenska v 18. století

V 18. století tvořili Romové významnou složku obyvatelstva multietnické společnosti habsburské monarchie. Přestože byli jako *cikáni* mezi obyvatelstvem oficiálně nežádoucí, a proto po celá staletí trvale pronásledováni, v realitě běžného života, prostých poměrů a vztahů mezi chudým obyvatelstvem agrárního Slovenska se romští řemeslníci spontánně zapojovali do ekonomických struktur. A tak mnohde v Horních Uhrách žili na konci 17. století (podle hypotéz některých historiků i o století dříve) romské rodiny již po několik generací – některé trvale usedlým, jiné polousedlým způsobem života. V důsledku tohoto přirozeného vývoje pak v určitých (zejména severních a severovýchodních) regionech Uher místní správa, ale dokonce i zemská správa vedle vydávání přetrvávajících perzekučních nařízení uznává již pro usedlé a polousedlé Romy status quo. Takový postup úřadů je doložený na Slovensku z oblasti Liptova, kde se v soupisu obyvatelstva z roku 1651 uvádí celkem 96 usedlých *cikánských* rodin. Jejich obživou byla zejména kovářská práce, korytářství, košíkářství, dále hudba, ale i jiná řemesla.⁵ Máme například zprávu, podle níž město Ružomberok povoluje roku 1661 čtyřem romským rodinám usadit se na okraji města a pálit pro potřeby města vápno. Podobných povolení – vedle práce ve stavebnictví také práce v kamenolomech a další – se v této době nalézají v různých slovenských městech více. Významným dokumentem, který dokládá vývoj v oblasti Novohradska, je opatření župního úřadu z roku 1691, kdy tamní správa konstatuje, že mnozí *cigáni* zde žijí usedle a dále že ti, kteří jsou již usedlí, mohou zůstat, nesmí se však stěhovat z místa na místo a musí mít své *vojvody*, kteří jsou zodpovědní za komunikaci s novohradským podžupanem a mají povinnost hlásit mu jména svých podřízených *cikánů*. Vedle početných zpráv o usedlých romských řemeslnících máme další historické údaje o romských muzikantech.⁶ Například v cestopisné poznámce Daniela Georga Speera z roku 1683 čteme: ... *skoro každý uhorský šľachtic drží si nejakého Cigána, ktorý je huslista a zároveň šľosiar*. (pozn. *šľosiar* – česky zámečník).

⁵ Pobyt usedlých romských rodin kovářů, korytářů, košíkářů na slovenském Liptově a v Novohradsku je doložen v 2. polovině 17. století.

⁶ Romští muzikanti zaujímají přední místo v lidové umělecké tvorbě, a to interpretací jak vlastní, tak společensky žádané majoritní hudby.

V této době žila již na Gemeru rodina výborného muzikanta Sándora Cinka, dědy houslové virtuosky známé pod přízviskem Cinka Panna (1711–1772), o jejímž hudebním nadání a mistrovské hře žádané v celých Uhrách existují vedle věrohodných historických záznamů zachované celé legendy.

Pro oblast českých zemí, konkrétně jižní Moravy, máme vůbec nejstarší zprávy o usedlých romských rodinách z panství rodu Kouniců a Lichtenštejnů. Prameny nás informují o romských řemeslnících, kovářích, pro které knížecí vrchnost důsledně u královského tribunálu vymáhala privilegia umožňující provozování jejich živobytí na svých panstvích. V průběhu první poloviny 18. století bylo takto tolerováno několik rodin na jižní Moravě, které byly později zachyceny v historicky prvním soupisu usedlých, tzv. „tolerovaných *cikánů*“ na Moravě v roce 1769. Vůbec nejstarším doloženým takto privilegovaným je Štěpán Vajda, řečený Daniel, usazený se svou rodinou na předměstí Uherského Brodu jistě již od roku 1698.⁷ Ovšem zatímco v době probíhajícího soupisu „tolerovaných“ v šedesátých letech 18. století šlo již o nový přístup státní moci k *cikánům*, v době přelomu 17. a 18. století je nutné mluvit o výjimečných privilegiích – je to ve skutečnosti doba stále se zostřující obecné perzekuce *cikánů*, doba, kdy se v důsledku stále se opakujících panovnických nařízení (Leopolda I., Karla VI. i Marie Terezie) odehrávaly u soudů stovky protiromských procesů, které měly většinou za následek smrt či zmrzačení obviněných – nevinných – Romů.

Druhá polovina 18. století je konečně – po několika staletích přímé perzekuce *cikánů* – obdobím zcela nového přístupu centrální státní správy k neusedlému obyvatelstvu, která namísto jeho fyzické likvidace postupně uplatňuje všemožnými způsoby snahu o jeho trvalé usídlení a asimilaci se žádoucím způsobem života ostatních obyvatel. První dekret v tomto smyslu vydala císařovna Marie Terezie roku 1767, avšak pouze pro oblast Uher. V českých zemích měl pro život Romů význam až dekret Josefa II. z roku 1782, podle kterého začalo být s *cikány* nakládáno jako se zemskými poddanými a přestali být vypovídáni ze země.⁸ Další panovnické dekrety následovaly a ovlivňovaly ekonomicko-sociální začleňování romských rodin v konkrétních lokalitách: zejména na jižní Moravě na zkonfiskovaném majetku zrušených církevních řádů. V Uhrách pak potvrzovaly a rozšiřovaly již v minulosti vydaná lokální povolení (zejména pro oblast Spiše a Liptova) a dále pak v Sedmihradsku formou kolonizace strategicky osidlovaly území trvale získané zpět z osmanské nadvlády. Tyto císařské dekrety se ovšem netýkaly jen využití ekonomického potenciálu romského obyvatelstva, ale měly ještě jeden cíl, a to úplné kulturně-společenské splnutí tohoto obyvatelstva s majoritou. Absolutně asimilační tendence se projevovaly vedle důsledné evidence *cikánů* (přejmenovaných v oficiálních soupisech – byť jen dočasně – na *Novousedlé*, *Novomaďary* či *No-*

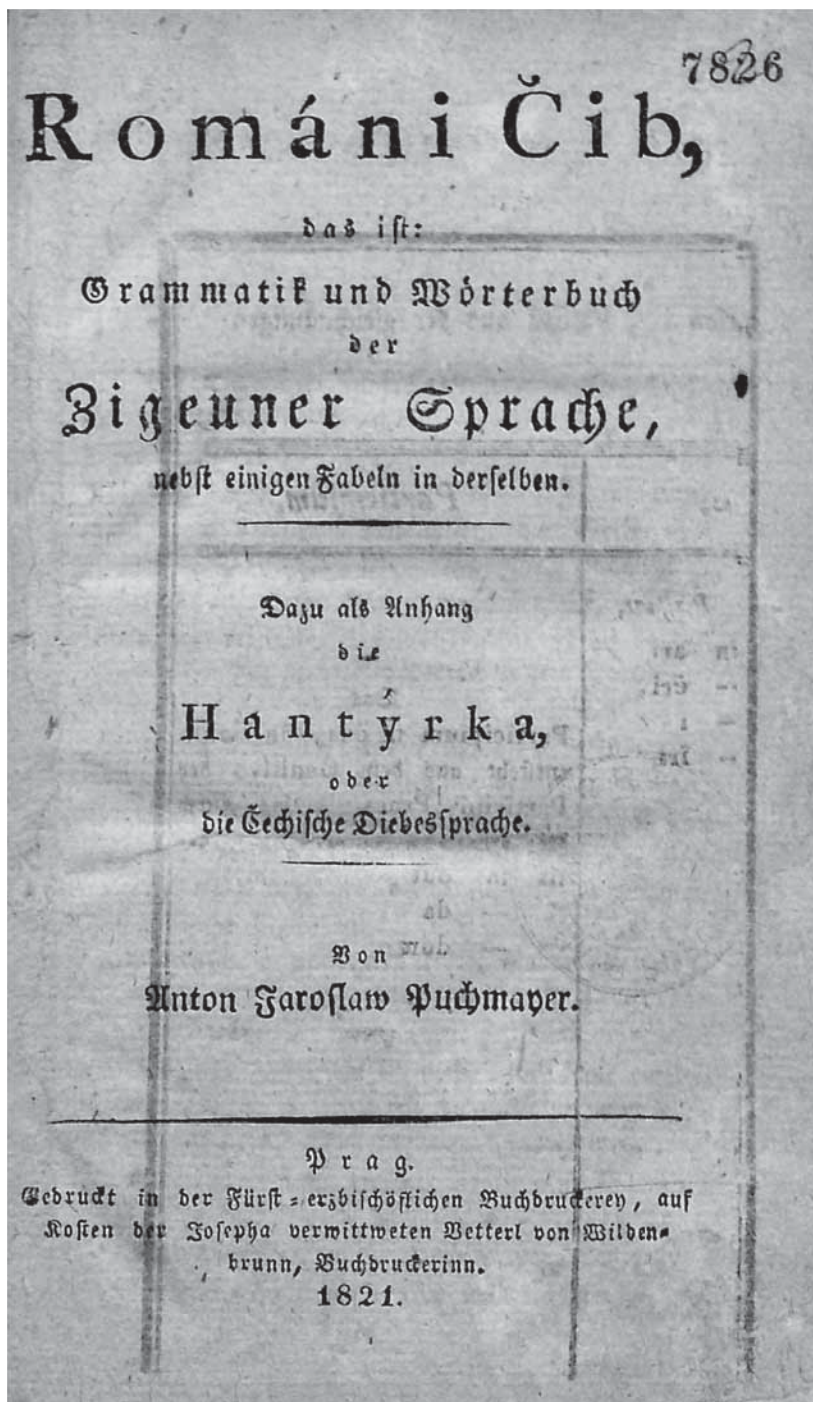
⁷ Usedlí romští kováři žijí na jižní Moravě od konce 17. století.

⁸ Zmírnění proticikánských procesů přinesla až doba šedesátých let 18. století. Celková změna přístupu státu nastala v druhé polovině 18. století.

vosedláky) i takovými diskriminačními opatřeními, jako bylo odebrání dětí romským rodinám, omezování romských sňatků, potlačování užívání romštiny apod.

Jakkoli byla jednorázová opatření z doby osvícenství vedena čistě účelově, a to ekonomickým zájmem státu, podstatné a přínosné bylo, že ve svém důsledku reflektovala prostou skutečnost, že mezi obyvatelstvem žije početné romské obyvatelstvo, jehož práce je ze společenského hlediska žádoucí a kterému je nutno ve stávajících podmínkách oficiálně umožnit (nikoli pouze tolerovat) potřebné místo k trvalému usídlení a výkonu práce. Převratné osvětské změny panovníků v 18. století, ani navazující vývoj legislativní a výkonné moci v nadcházejícím 19. století však neřešily tu skutečnost, že se v celé Evropě vyskytují takové skupiny Romů, pro které byla tehdy migrace v podstatě nutností vyplývající z tradičního způsobu obživy. Tyto kočovné a polokočovné profesní romské skupiny (u nás zejména obchodníci s koňmi, prodejci spotřebního zboží, provozovatelé zábavních podniků, později v druhé pol. 19. století také kotláři (i)migrující do Uher i českých zemí z oblasti Valašska a Moldávie) z hlediska státní správy v 19. století svým neusedlým způsobem života nadále jaksi splývají se skupinami společensky problematickými (jako jsou organizované skupiny zlodějů a příživníků apod.). Jako k problematickým a společensky nenormálním k nim tedy státní aparát celkově přistupuje. Důsledkem snahy o kontrolu nad takovými skupinami obyvatelstva vychází – svou podstatou samozřejmě pouze restriktivní – *Nařízení o potírání cikánských potulek* vydané a platné od roku 1888 pro Předlitavsko (tedy i pro české země). Pro oblast Zálitavska, tj. i Slovenska, to bylo podobné nařízení, vydané v roce 1916.⁹ Tato opatření a nařízení souvisela v podstatě s nově (a v prvních desetiletích i mezi majoritou velice problematickým) zavedeným systémem domovské příslušnosti obyvatel. Restriktivní legislativa týkající se neusedlého obyvatelstva včetně kočujících Romů zůstala v českých zemích a na Slovensku platná ještě řadu let po rozpadu Rakouska-Uherska.

⁹ Nová restriktivní opatření proti kočovným romským skupinám byla platná až do začátku 20. století.

„Románi Čib, das ist: Grammatik und Wörterbuch der Zigeuner Sprache nebst einiger Fabeln in derselben“ (Románi čib, čili gramatika a slovník cikánštiny včetně několika bajek v téže).
Titul nejstarší gramatiky romštiny vydané v českých zemích Josefem Antonínem Puchmayerem. Praha, 1821.
(Archiv Národní knihovny v Praze)

Cernowitz Geburts- und Taufbuch

Annuus: 1905

tomus: VIII.

Zeit der Geburt und Taufe, Monat, Tag; Hat getauft?	Haus-Nr.	Name des Täuflings	Geschlecht				Eltern	
			männlich	weiblich	ehelich	unehelich	Vater:	Mutter:
							Tauf- und Familienname, Stand und Wohnort, dann dessen Vaters Tauf- und Familienname, Stand und Wohnort, und der Mutter Tauf- und Familienname	Taufname, dann deren Vaters Tauf- und Familienname, Stand und Wohnort, und der Mutter Tauf- und Familienname
27 30 März	Speiden hebr. R. Lager	Anna Geb. 1.4. 39. in Bräuf. Kénova s Kondow Antonin.	-	1	-	-	Malik Johann, Zigunier in Cernowitz, Sohn des Josef Malik, ehel. Ehepaar des Johann und Kasperin Malik, Zigunier in Trübitz. geb. 8. 1887 der für die Taufe eintretende Zeuge ist als ein junger Mann und mitgetragener Zeuge zu werden. Die 6. und 7. Juli 1905 kommt es das Kind getauft.	Daniel Theresia recte Rosina, geb. 1887 des Daniel Martin, Pfarrfindler in Zigunier in der Gegen- wart und seiner Gattin Maria geb. Daniel Nikolaus geb. 20. Dez. 1885 in mit Angabe 1. Ferd. Othier Zigunier

25 pag.

Pathen	
Religion	Name, Stand und Wohnort
kathol. protest.	
	21 <i>Jini Daniel</i> <i>ic Georg, Bienen</i> <i>in Rath Bienenitz</i> <i>Caroline Anna</i> <i>Gutten.</i> <i>in Kersch Kersch</i> <i>Munichofst. 1805</i> <i>Bienenitz</i> <i>Daniel</i> <i>Daniel</i>

Faksimile zápisu křtěnce
do křestní matriky římskokatolické fary u sv. Jiljí v Komárově,
1905. Výřez z dvojlistu předtištěného formuláře.
(Originál uložen v Moravském zemském archivu v Brně)

*Legendární Cinka Panna – romská primáška se svou kapelou v uměleckém provedení na pohlednici z počátku 20. století – reprint malby I. Gregusse, 1900.
(Ze sbírek Gemersko-Malohontského muzea v Rimavské Sobotě)*

Rodina pravděpodobně usedlých moravských Romů (o míře integrovanosti může vypovídat také oděv majoritního venkovského obyvatelstva), Hroznová Lhota, 1890–1914. (Foto: J. Chlud, ze sbírek Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici)

**Romové v českých zemích
a na Slovensku v letech 1918–1989**

Romové v českých zemích a na Slovensku v letech 1918–1989

Vliv historických událostí 20. století na dějiny Romů v českých zemích a na Slovensku

Vznik samostatného moderního československého státu na dlouhou dobu téměř jednoho století (kterou bychom určitě datovali rokem 1918 a neurčitě pak vstupem ČR a SR do Evropské unie) z hlediska etnografického uzavírá proces historicko-geopolitických změn, které v průběhu uplynulých staletí ovlivnily způsob života obyvatelstva nově vzniklého státního celku. Romské obyvatelstvo žijící v období první republiky v ČSR lze na základě vlastní romské vnitřní diferenciaci rozlišovat na několik subetnických skupin, u kterých můžeme v historii popsat odlišný kulturně-jazykový vývoj. Pro tyto skupiny je v odborné literatuře běžné užívat česká pojmenování, která z etymologického hlediska do jisté míry tuto odlišnou historickou zkušenost jednotlivých skupin reflektují. Romové se v těchto skupinách tradičně označují – vedle etnonyma Rom – také dalšími přízvisky, čímž odlišují sebe a svou skupinu od příslušníků jiné romské skupiny. Proces ustalujících se pojmenování v odborném diskurzu je záležitostí i z historiografického hlediska velmi zajímavou.

Od počátku 20. století dodnes žijí v prostoru českých zemí a Slovenska subetnické romské skupiny v českém jazyce takzvaných slovenských Romů (sami sebe nazývají *slovenska Roma*, původně též *servika Roma*), maďarských Romů (*ungrika Roma*), olašských Romů (*vlachika Roma*), českých Romů, moravských Romů, německých Romů (*Sinti*).¹ Zde je ovšem nutné zdůraznit, že příslušníci těchto romských skupin (s výjimkou českých a moravských Romů) žili a dodnes žijí nejen v ČR a SR, ale i v okolních státech a jejich vnitřní subetnická sounáležitost je dodnes zřejmá a v podstatě nebyla narušena ani politickým rozdělením Evropy po první světové válce. V souvislosti s vlastním romským vědomím sounáležitosti je významná skutečnost, že v průběhu celého 20. století můžeme nejen mezi těmito, ale obecně mezi všemi Romy na světě sledovat postupný etnoemancipační proces. Historickým mezníkem v tomto dodnes probíhajícím procesu je první mezinárodní romský kongres, který se konal 8. 4. 1971 v Orpingtonu u Londýna, za účasti zástupců romských skupin z celého světa.² Založení *Romani Union* (Romská unie), přejmenované vzápětí na *Internacionalno Romano Jekhetaniben – International Romani Union* (Mezinárodní romská unie), proběhlo oficiálně na druhém kongresu roku 1978 v Ženevě. O rok později byla organizace přijata do OSN do sekce nevládních organizací. Datum 8. dubna je dnes oficiálně Mezinárodním dnem Romů.

¹ Na území českých zemí a Slovenska žije v současnosti několik romských subetnických skupin, které se od sebe vzájemně výrazně liší. Z hlediska historicko-geografického vlastním kulturně-jazykovým vývojem, tedy tím, že na etnogenezi těchto skupin měly a mají vliv i další sociokulturní aspekty (dialekt jazyka, religiozita, profesní zaměření apod.)

² Dne 8. 4. 1971 zástupci romských skupin z celého světa oficiálně deklarovali označení *Rom* jako jediné přijatelné pojmenování všech Romů na světě (s tím, že toto pojmenování zahrnuje i výjimku německých Sintů). Byla přijata romská hymna *Gelem*, *gelem* a romská vlajka. Byl započat proces mezinárodní standardizace zápisu romského jazyka.

³ Ve 20. století vznikají písemné prameny romské provenience.

V průběhu tohoto významného procesu společenské angažovanosti Romů přirozeně vznikají první písemné prameny romské provenience. Tyto historické prameny umožňují pak objektivnější poznání romských dějin.³ Významnou skutečností je, že v době první republiky u nás – jakož v té době i jinde ve světě – jsou poprvé známé jmenovitě i historické osobnosti, které se projevují jako talentovaní studenti středních a vysokých škol a jejichž osudy můžeme pak dále sledovat. Týká se to zejména těch, kteří se aktivně podíleli či podílejí na výše nastíněném etnoemancipačním procesu, ať už přímo v politice, či v oblasti společenských věd, umění či kultury. Minulé století přineslo ovšem řadu dalších způsobů záznamu historické paměti: fotografie, ale také filmové záběry, audiodokumenty a další. Významným zdrojem historického poznání jsou vzpomínky pamětníků – jejichž zpracování je dnes běžně nazýváno termínem „oral history“.

V prostředí československé historiografie je v návaznosti na 19. století věnována dějinám Romů (respektive *cikánů* či *Cikánů*) přirozeně i nadále pozornost – a mnohé z publikací jsou dnes už cenným historickým pramenem své doby (práce Františka Štampacha, Zdeňky Jamnické-Šmerglové, Josefa Nováčka, Emílie Horváthové – všechny uvedené publikované od třicátých do konce šedesátých let 20. století), která studiu dějin a kultury oficiálně neexistující národnosti nijak nepřála. Historicky zvláště významné jsou práce romských autorů Rudolfa Daniela (1911–1980), rodáka z Oslavan (jeho rukopis historické studie *Housle a kůň* z konce padesátých let) a Bartoloměje Daniela (1924–2001), rodáka ze Šaštína, profesionálního historika, jehož celoživotní dílo *Dějiny Romů* mohlo vyjít až v roce 1994. Na závěr tohoto zběžného přehledu pramenů je na místě zdůraznit, že historická práce měla významný podíl na odhalení a zveřejnění zásadních událostí a skutečností, které postihly Romy v období druhé světové války. Práce historika prof. Ctibora Nečase a jím publikované studie (první články vyšly již v 70. letech) otevřely – nejprve odborné a později široké veřejnosti – téma nacistické perzekuce a fyzické likvidace Romů v českých zemích a na Slovensku v letech 1938–1945. V komunistickém Československu měla být po válce tato historická skutečnost oficiálně navždy zapomenuta, a vědomí o ní existovalo jako tichá bolestná vzpomínka mezi přeživšími Romy a jejich blízkými. Práce prof. Nečase, který už v šedesátých letech při svém systematickém a dlouhodobém bádání vycházel z archivních pramenů majoritních a zároveň také z osobních vzpomínek romských i neromských pamětníků, a práce jeho kolegů či následovníků dokumentuje a objasňuje události, které mají pro soudobou historii Romů u nás zcela fatální důsledky. V mezinárodním měřítku tato práce významně přispívá k poznání jedné z nejsmutnějších kapitol evropské moderní historie – holocaustu Židů a Romů.

Romové v Československu v letech 1918–1938

Demokratická ústava republiky Čechů a Slováků přinesla oficiálně uznání řadě národnostních menšin, nikoli však Romům. Romové zde žili nadále – jako v době předešlé – vnímaní legislativou majority ponejvíce jako *cikáni*. Necelých deset let po vzniku Československa došlo k legislativní úpravě poměru *cikánů* v zemi, která do jisté míry navazovala na starší rakousko-uherská nařízení, respektive inspirovala se aktuálními restriktivními opatřeními proti kočovníkům v sousedních zemích. Jednalo se o *Zákon o potulných cikánech* (1927) a jeho prováděcí nařízení.⁴ Na základě tohoto zákona byl během let 1928–1929 proveden *soupis potulných cikánů*, na základě kterého vystavovalo *Ústředí pro evidenci potulných cikánů* všem podchyceným osobám *cikánské legitimace*. V tehdejší Československu bylo do roku 1938 vydáno asi 36 000 cikánských legitimací. Prováděcí vyhláškou k tomuto zákonu byla stanovena místa se zákazem vstupu pro držitele cikánských legitimací (zejména Praha, Brno a některá lázeňská města).

Zákon o potulných cikánech a z něj vyplývající nucená evidence postihla zejména skupiny českých, německých a olašských Romů. Provedený soupis zaznamenal především příslušníky těchto skupin, pro které bylo přirozené v té době v souvislosti s tradičními způsobem obživy vést polousedlý nebo kočovný způsob života. Znění zákona a provádění nařízení v praxi vyvolalo již ve své době určitou kritiku (při jeho schvalování ve sněmovně, ale i mezi odborníky – jako např. od výše uvedeného pedagoga Františka Štampacha) a také z dnešního hlediska je zákon jednoznačně hodnocen jako diskriminační. Podstatné je si uvědomit, že tímto zákonem byli evidováni také obyvatelé, kteří nějakým způsobem vykazovali znaky *osob žijících po cikánském způsobu*, kteří ovšem nebyli Romové. Naopak mnoho Romů jako *cikáni* z hlediska legislativy vůbec nežilo.

V době první republiky, v kontinuitě předchozího historického vývoje, žila zejména na Slovensku a na Moravě většina romského obyvatelstva usedle. Usedlí slovenští Romové a maďarští Romové se uplatňovali ve společnosti jako žadání drobní řemeslníci, a to zejména jako kováři, podkováři, dále například jako výrobci nepálených cihel, košíků a košťat, výrobků z kukuřičného šustí atd. Historicky danou skutečností zůstává, že Romové nevlastnili, a tedy ani neobhospodařovali žádné větší pozemky a spokojovali se s vlastním pozemkem na bydlení. Romským řemeslníkům se v první polovině 20. století běžně vyplácela odměna v naturáliích.⁵ Modernizace průmyslu způsobila postupně úbytek poptávky po tradičních řemeslech. V této souvislosti mnozí Romové nacházeli uplatnění jako sezonní pracovníci anebo námezdní dělníci, doložené jsou i příběhy, kdy řemeslníci – podobně jako Češi a Slováci – odcházeli za prací do Ameriky.

⁴ Zákon 117/1927 Sb. o potulných cikánech platil od roku 1927 do roku 1950. Na základě toho zákona proběhl v letech 1928–1929 soupis potulných cikánů, sepsaným osobám byly vydány cikánské legitimace.

⁵ Slovenští a maďarští Romové žijící už řadu generací usedlým způsobem života se živili zejména drobným kovářstvím a dalšími pracemi, které byly v zemědělství stále žádané. Podle svědectví pamětníků běžně tito řemeslníci, kteří nevlastnili zemědělskou půdu, přijímali od sedláků odměnu za svou práci v naturáliích.

⁶ Někteří slovenští a maďarští Romové podnikali jako obchodníci. Nejbohatšími a společensky nejváženějšími z Romů byli výborní muzikanti.

⁷ Olašští Romové žili kočovně a živili se prodejem koní. Jiné olašské rodiny se živily výrobou a prodejem kotlů (zejména na Slovensku).

⁸ Moravští Romové pracovali jako kováři. Někteří dlouhodobě jako dělníci v továrnách – například Romové z Oslavan, kde vznikla na konci 18. stol. jedna z nejstarších kolonií u nás, pracovali v tamní tepelné elektrárně.

⁹ Čeští Romové žili polokočovným způsobem života a živil se tradičně koňským handlířstvím.

¹⁰ Holocaust Romů – v romštině zvaný Porraimos či Baro murdaripen – postihl všechny romské skupiny v Evropě.

¹¹ V Protektorátu Čechy a Morava byli Romové jako příslušníci méněcenné cikánské populace důsledně podle říšských nařízení koncentrováni za nelidských podmínek a transportováni do nacistických vyhlazovacích táborů.

Ne všichni slovenští a maďarští Romové se stali řemeslníky či dělníky, některé rodiny se živily jako obchodníci s koňmi, výjimečně obchodovaly i s dobytkem, například s prasaty. Nejbohatšími a společensky nejváženějšími byli výborní romští muzikanti.⁶

Vedle těchto usedlých zde žili kočovní olašští Romové, kteří ve svých regionech obchodovali s koňmi, některé skupiny vyráběly a prodávaly kotle, jiné dřevěná koryta.⁷ V českých zemích žily vedle usedlých moravských Romů⁸ skupiny polokočovných českých Romů a Sintů. Čeští Romové se živil tradičně koňským handlířstvím, dále prodejem a výrobou spotřebního zboží jako drobných kovářských a kotlářských výrobků, štětek, kartáčů, košťat a smetáků, bačkor apod., dále jako brusiči, sběrači hader, kůží, jako pohodní atd.⁹ Některé rody jsou dodnes známé jako provozovatelé zábavních podniků. Podobně jako na Slovensku i v českých zemích kočovaly pravidelně ve svých okruzích skupiny překupníků s koňmi.

Osud Romů v českých zemích a na Slovensku v letech 1938–1945

Politický a společenský vývoj v Evropě dospěl v druhé polovině třicátých let k začátku druhé světové války. Mezi miliony lidských životů utracených ve válečném utrpení, kterým procházela dlouhých šest let Evropa a celý svět, je asi sedm milionů obětí holocaustu. Rasová ideologie a politika nacistického Německa vytvořila a realizovala během třicátých let postupně mašinerii fyzické likvidace *rasově méněcenného obyvatelstva*, ve které umírali evropští Židé a Romové.¹⁰

Na základě říšských úředních předpisů – z nichž pro osud Romů byl jedním z prvních rasových opatření výnos říšského vůdce SS z 8. 12. 1938 o *potírání cikánského zlořádu* – se postupovalo při nakládání s romským obyvatelstvem na území Československa okupovaným od září 1938 Německem, resp. po vídeňské arbitráži Maďarskem. Později po okupaci zbytku českých zemí se naplnil osud většiny českých a moravských Romů. V Protektorátu po násilném a jednorázovém usazení všech kočujících osob, kterému předcházelo již zřízení kárných pracovních táborů (v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu), byli Romové nejprve postupně, později od roku 1942 již čistě jen na rasovém základě (2. srpna 1942 byl stanoven *Tag der Erfassung der Zigeuner – Den evidence Cikánů*; tohoto dne byli tedy zaevidováni Romové, kteří doposud ani nebyli držiteli cikánských legitimací dle zákona 117/1927 Sb.), koncentrováni v těchto táborech a transporty vypravováni do vyhlazovacích koncentračních táborů, zejména do Auschwitz II-Birkenau.¹¹

Poněkud jiná byla situace v tehdejší Slovenské republice, kde tamní klerofašistický režim během své existence řídil perzekuci Romů autonomně. Také na Slovensku byli Romové rasově perzekuováni – a to zejména nařízeními, na základě kterých byly romské osady násilně přesídlovány a jejich obyvatelům byl

zakázán vstup do obcí. Po celém Slovensku vznikla řada pracovních táborů, kam byli odváženi romští muži na nucené práce.¹² Ve srovnání s okolními zeměmi jaksi „mírnější“ situace se zásadně změnila na podzim 1944 po okupaci Slovenska německým vojskem. Na řadě míst Slovenska byly následně vypáleny celé osady kvůli podezření (často oprávněnému) z ukrývání partyzánů. Pracovní tábor v Dubnici nad Váhom byl v listopadu 1944 změněn na *Zaistovací tábor pre cigánov* a začaly v něm být systematicky shromažďovány kromě mužů také celé rodiny s dětmi z celého Slovenska. Během zimních měsíců postupující fronta přinesla osvobození na jaře skoro celému Slovensku. Vězni koncentrovaní na konci roku 1944 v Dubnici nad Váhom, kteří přežili nelidské zacházení v zimních měsících, byli z tohoto tábora osvobozeni v dubnu 1945. S blížícím se koncem války se realizace fyzické likvidace Romů v celospolečenském měřítku na Slovensku nenaplnila.

Romové v Československu v letech 1945–1989

Po konci války byla evropská populace Romů strašlivým způsobem oslabena. Některé celé historické subetnické skupiny byly vyvražděny, v důsledku rasové perzekuce a přímé fyzické likvidace se do českých zemích vrátilo jen asi 500 českých a moravských Romů a Sintů. Nacistický teror mezi obyvatelstvem zanechal strašné škody a nemuselo přitom jít jen o fyzickou likvidaci. Mnozí Romové na Slovensku, kteří byli během války často nuceni uprchnout a dlouhodobě se skrývat, a ti, kteří byli internováni v Dubnici nad Váhom, shledali svá během války přesídlená obydlí zničená, bez možnosti vrátit se do původních domovů, které byly srovnány se zemí. V oblasti maďarsko-slovenského pomezí byla situace po válce i pro Romy, kteří mohli být oficiálně buď Maďary, anebo Slováky, napjatá a nejistá. Za dané situace našly mnohé rodiny ze Slovenska řešení v odchodu do českých zemí – za prací a živobytím, i za novým domovem. První spontánní vlna migrace proběhla bezprostředně po válce, další – podporované zájmem státu na mobilizaci pracovních sil a dále poválečné obnově vysídleného pohraničí – následovaly v pozdějších letech.¹³

Komunistické Československo, které v padesátých letech tematizovalo společenskou problematiku Romů jako tzv. *cikánskou otázku*, přistoupilo v souladu s politikou celého východního bloku (s výjimkou Jugoslávie a částečně Maďarska) určenou SSSR postupně k realizaci koncepce asimilace *cikánského obyvatelstva*, kterou tato otázka měla být navždy vyřešena.¹⁴ V roce 1958 vydal ÚV KSČ zásadní *Směrnici pro práci s cikánským obyvatelstvem* a v platnost vstoupil *Zákon o trvalém usídlení kočujících osob* (který v realu při prováděném jednorázovém soupisu negativně postihl nejen olašské Romy, ale paradoxně i mnohé zcela usedlé slovenské Romy, například ty, kteří cestovali ten den do Čech za prací). Politika asimilace znamenala v těchto letech vytváření dočasných

¹² Rasová perzekuce Romů na Slovensku v letech 1939–1945 zásadně narušila fungující ekonomicko-sociální vazby mezi majoritním a menšinovým obyvatelstvem.

¹³ Vlivem válečných událostí dochází v následujících letech k silné migraci slovenských Romů na Moravu a do Čech.

¹⁴ Komunistické Československo přistupovalo k Romům jako ke specifické problematické sociální skupině a jako řešení zvolilo politiku asimilace.

¹⁵ Romové na Slovensku dosáhli v roce 1968 registrace vlastní organizace, pomocí které chtěli řešit dlouhodobě neudržitelné problémy ve společnosti. Tak existoval v SSR Zváz Cigánov-Rómov a v ČSR od roku 1969 Svaz Cikánů-Romů. Oba svazy byly zrušeny politickým zásahem shora v roce 1973.

¹⁶ O činnosti a přínosu Svazu Cikánů-Romů (zejména v kulturní sféře) více na stranách 23–24 literární části.

komisí a výborů na lokální a celostátní úrovni správních orgánů, na které byly přenášeny dílčí pracovní úkoly. Život Romů se odehrával na pozadí této státní koncepce, a to až do roku 1968, kdy se vlivem uvolnění politických poměrů i jim samotným dostalo možnosti podílet se na řešení vlastních problémů. Koncem roku byl na Slovensku založen *Zváz čsl. Cigánov – Románo Jekhetaniben* (oficiální název zněl *Zváz Cigánov-Rómov*), který měl od počátku záměr být celorepublikovou organizací, což však nebylo státem povoleno. V létě 1969 byla taková organizace s názvem Svaz Cikánů-Romů založena v Brně.¹⁵ Oba svazy spolu po celou dobu existence (oba byly shodně zrušeny z politických důvodů počátkem roku 1973) udržovaly čilé styky a společně se také jejich zástupci účastnili prvního mezinárodního romského kongresu v Orpingtonu u Londýna. Řadu podnětných myšlenek (podpora romské vzdělanosti, memorandum národního sebeuvědomění, založení muzea romské kultury, standardizace romského jazyka, uctění piety obětí genocidy za druhé světové války) se nepodařilo během krátké existence Svazu uskutečnit, v započaté práci bylo pak možné pokračovat až po roce 1989.¹⁶

Období čtyřiceti let komunistického řešení *cikánské otázky* prodělalo v 60.–80. letech několik koncepčních změn a skončilo v roce 1989 pádem totalitního režimu. Společenská problematika Romů začala být formulována v nadějně nové demokratické společnosti ...

*Rodina českých Romů před maringotkou. ČSR, 1. polovina 20. století.
(Foto: Ze sbírky Muzea romské kultury v Brně)*

*Výroba cihel z nepálené hlíny, tzv. valky. Slovensko, okres Prešov, 1. polovina 20. století.
(Foto: J. Kolarčík-Fintický, ze sbírek Krajského muzea v Prešově)*

*Brusič s přenosnou
nášlapnou bruskou.
Frýdek-Místek, 60.–70. léta
20. století. (Ze sbírky Muzea
romské kultury v Brně.
Tradiční řemesla, profese
a zaměstnání, MRK, 2008,
s. 270)*

*Korytář při práci.
Slovensko, 1976. (Foto: V. Biró, ze sbírek Podunajského muzea v Komárně)*

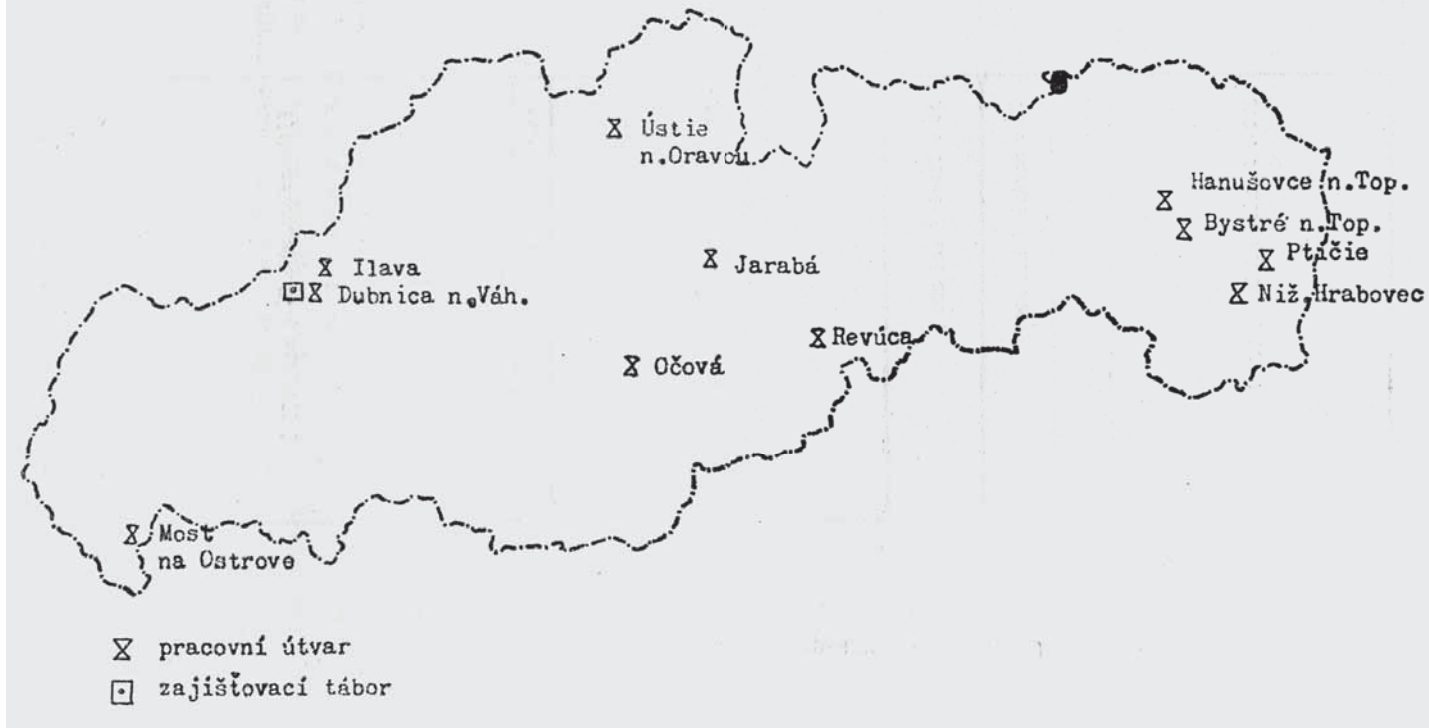

*Výroba kartáče.
Slovensko, Velké Leváre, 1972
(Ze sbírky Muzea romské
kultury v Brně. Tradiční
řemesla, profese a zaměstnání,
MRK, 2008, s. 261)*

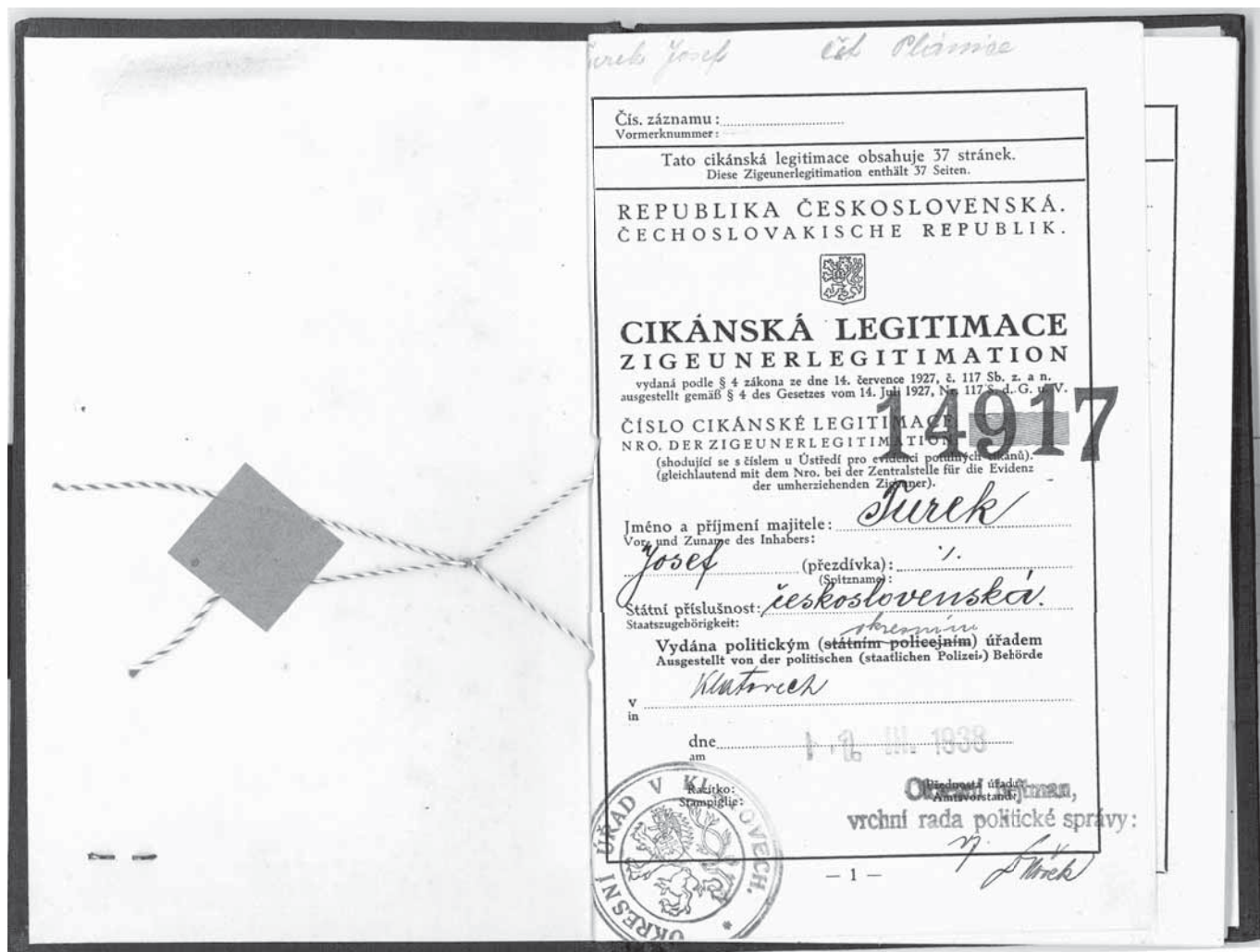
*Policejní postrk kočovných vozů podle Zákona 117/1927 Sb. o potulných cikánech.
ČSR, 1. polovina 20. století.
(Foto: J. Kolarčík-Fintický, ze sbírek Krajského muzea v Prešově)*

MÍSTA NUCENÉ KONCENTRACE SLOVENSKÝCH CIKÁNŮ

Mapa pracovních táborů a zajišťovacího tábora ve Slovenské republice (1939–1945),
ve kterých byli Romové soustřeďováni na nucené práce.

(C. Nečas: Nad osudem českých a slovenských Cikánů, 1981, s. 179)

Faksimile prvních stran Cikánské legitimace, vydané na základě Zákona 117/1927 Sb. o potulných cikánech. ČSR, Klatovy, 1933. (Ze sbírky Muzea romské kultury v Brně)

Osobní popis majitele legitimace.
Personsbeschreibung des Legitimationsinhabers.

- 1) Rodiště: obec *Hlabartice*
Geburtsort: Gemeinde
okres *Klatovy*
Bezirk *česká*
země
Land
- 2) Datum narození: (nebo stáří) *22. 10. 1915*
Geburtsdatum: (oder Alter)
- 3) Stále bydliště, má-li takové aspoň po část roku:
Ständiger Wohnort, falls er einen solchen mindestens einen Teil des Jahres hindurch hat:
Blánice čp. 190 okr. Klatovy
- 4) Domovská obec, je-li prokázána:
Heimatsgemeinde, falls diese nachgewiesen ist:
obec *Blánice*
Gemeinde
okres *Klatovy*
Bezirk *česká*
země
Land
- 5) Stav rodinný: *svobodný*
Familienstand:
- 6) Zaměstnání: *řádné*
Beschäftigung:
- 7) Jakou řeč mluví: *česky a částečně německy*
Welche Sprachen spricht er:

Podpis majitele legitimace:
Unterschrift des Legitimationsinhabers:

Josef Turek

— 2 —

(Neumí-li psáti, otisk ukazovátku
pravé ruky, chybi-li tento, nej-
blížejšího zdravého prstu.)

(Falls er nicht schreiben kann,
Abdruck des Zeigefingers der
rechten Hand, falls dieser fehlt,
des nächsten gesunden Fingers.)

Osobní popis majitele legitimace.
Personsbeschreibung des Legitimationsinhabers.

- 8) Výška v cm: *169*
Höhe in cm:
- 9) Postava: *slabá*
Gestalt:
- 10) Obličej: *obdélný*
Gesicht:
- 11) Vlasy: *plavé*
Haar:
- 12) Vousy: */*
Bart:
- 13) Oči: *modré*
Augen:
- 14) Čelo: *prostřední*
Stirn:
- 15) Nos: *malý, přímý*
Nase:
- 16) Rty: *slabé*
Lippen:
- 17) Zuby: *bílé, zdravé*
Zähne:
- 18) Brada: *malá*
Kinn:
- 19) Zvláštní znamení: */*
Besondere Merkmale:

— 3 —

J. T. Třebou a žádost k Vám
Shrnij Pane Říditeli a vedující nad lidem
tábořního lidu pracovním útvarem
návrh cikánského neb smíšený
kačovního v Lehyh Pošta Mirovice u Biaku
žádost ma k Vám xmi v záležitosti sklizení
spalich mích dobytí bramborach pro vyřív
a znova vyřív saxon a učení odevzdání
podle vládního nařízení odevzdání kontinent
kontinent Prata pokračuje svoji rodinné
domu apít a to menem Marie Vintora
příslušná do Radnice okres. Koby cany korena
25/12 1899 za svobodna menem Hospodářské
Ylodanic Těx jom xamesknanej mimo domácí práce
u obilný společnosti v Radnicích a přílepkové práci
i přeočao Těx se jest mi Těxko domácnost vesti
jest potřeba řencke poseli kvaření, frany
řasivání a jik jest kaxdemu muskemu znemo co
jest třeba Moje žena xhora menovana ani ma
rodina nemi xadna potulna protaxi moji žena
jest semnou přes 20 let a ma stále bydlisite
obci městě v Radnicích a to napřed v našem domě
č. 343 a pak domě č. 477 v Radnicích to co semnou
žena se byla třestana co ja vím 7 dních a to xase

Výřez z první strany dopisu Stanislava Wintera z 13. října 1942.
(Ze sbírek Státního oblastního archivu v Třeboni, z fondu Cikánský tábor Lety)

ÚV Svazu Cikánů — Romů.

Průkaz č.:

*1

Soudruh:

ing. Miroslav H O L O M E K

předseda ÚV SČR CSR

546 427-0A-52

Funkce

Čís. obč. průkazu

Tajemník ÚV Svazu Cikánů — Romů

Podpis majitele

[Handwritten signature of Miroslav Holomka]

Průkaz platí

do 31.12.1971

Průkaz platí

do 31.12.1972

Průkaz platí

do

Legitimace Ing. Miroslava Holomka jako člena Svazu Cikánů-Romů, jehož byl v letech 1969–1973 předsedou. Brno, 1971.
(Ze sbírky Muzea romské kultury v Brně)

*Společné připomenutí
památky obětí cikánského
tábora Hodonína u Kunštátu
– oficiálně pořádané
z iniciativy Svazu
Cikánů-Romů.
Hodonín u Kunštátu, 1971 či
1972. (Foto: Ze sbírky Muzea
romské kultury v Brně)*

Dílčí bibliografie

Dějiny a kultura Romů obecně

Černobílý život, 2000. [kolektiv autorů]; fotografie Jindřich Štreit, Eva Davidová, Jaroslav Kořán; redakce Zdeňka Jařabová, Eva Davidová. Praha: Gallery.

Angus Fraser, 1998. *Cikáni*. Přeložila Marta Miklušáková. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Jana Horváthová, 2002. *Kapitoly z dějin Romů*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. (Dostupné z: <http://www.varianty.cz/cdrom/podkapitoly/d01kapitoly.pdf>)

Jean-Pierre Liégeois, 1995. *Rómovia, Cigáni, kočovníci [dejiny a súčasnosť v európskom kontexte]*. Přeložila Jaroslava Glutová. Bratislava: Rada Európy.

Arne B. Mann, 2001. *Romský dějepis*. Vyd. 1. Praha: Fortuna.

ROMBASE – Didactically edited information on Roma (Didakticky zpracované informace o kultuře a historii Romů). [kolektiv autorů], <http://ling.kfunigraz.ac.at/~rombase/>

Barbora Šebová, Adam Pospíšil, 2008. *DROM. Komiks o romské historii*. Ilustrátor Lucie Lomová; překladatel Jan Dužda. Praha: R-Mosty.

Indie, počátky romských dějin, romský jazyk

Lukáš Houdek. Lukáš Houdek z Indie, <http://www.romea.cz/index.php?id=rubrika&rubrika=Luk%E1%9A%20Houdek%20z%20Indie>

Lukáš Houdek. Romové: Indie → Evropa, www.romanovodori.cz/etno/romove-indie-evropa

Milena Hübschmannová, 1995. *Romaňi čhib – romština. Několik základních informací o romském jazyku*. In: Bulletin Muzea romské kultury č. 4/1995. (Dostupné též z: http://www.rommuz.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=317&Itemid=24&lang=cs)

Milena Hübschmannová, 2003. Stefan Vali a „malabárská řeč“ tří indických mladíků. In: *Romano džaniben*, jevend 2003, s. 93–106.

Dějiny Romů v Byzanci

Romové v Byzanci. Praha: Indologický ústav FF UK, 1998.

Paul Speck, 2007. Domnělá hereze athinganů. In: *Romano džaniben*, nilaj 2007.

Dějiny Romů v českých zemích

Jiří Hanzal, 2004. *Cikáni na Moravě v 15. až 18. století. Dějiny etnika na okraji společnosti.* Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Ctibor Nečas, 1997. *Historický kalendář. Dějiny českých Romů v datech.* Vyd. 1. Olomouc: Univerzita Palackého.

Ctibor Nečas, 1999. *Holocaust českých Romů.* Vyd. 1. Praha: Prostor.

Ctibor Nečas, 2005. *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740–1945).* Vyd. 1. Brno: Matice moravská.

Ctibor Nečas, 1995. *Romové v České republice včera a dnes.* Vyd. 3., dopl. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého.

Romové v České republice (1945–1998). Vyd. 1. Praha: Socioklub, 1999. (Dostupné z: http://www.socioklub.cz/docs/romove_v_cr.pdf)

Dějiny Romů na Slovensku

Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku. Ed. Michal Vašečka. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002.

Emília Horváthová-Čajánková, 1964. *Cigáni na Slovensku.* Vyd. 1. Bratislava: Slovenská akadémia vied.

Karol Janas, 2010. *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike (1939–1945).* Vyd. 1. Bratislava: Ústav pamäti národa.

Arne B. Mann, 1992. (ed.). *Neznámi Rómovia: zo života a kultúry Cigánov-Rómov na Slovensku.* Bratislava: Ister science press.

6

Aktiviti

Nové pojmy:

Győr – město v Maďarsku (dříve Uhersku)

hinduismus – obecně je takto nazýván a chápán nábožensko-filozofický společenský systém, který vznikl ve starověké Indii v polovině 1. tisíciletí př. n. l. Součástí systému je dělení lidské společnosti do skupin – *džátí* (pojem ze sanskrtu) neboli *kast* (pojem z portugalštiny).

hypotéza – předpoklad, domněnka, která musí být následně podložena fakty.

kasta – slovo portugalského původu pro sánskrtský výraz *džátí* (zrození, rozšířená rodina, kasta). Jde o příbuzenskou pospolitost, do níž se člověk musí narodit, aby se stal jejím členem. Každá kasta se vyznačuje specifickou profesí, děděnou po generaci z otce na syna. Kasty v tzv. kastovním systému jsou vzájemně provázány ekonomickými vztahy (výměnou služeb a výrobků s ostatními kastami), mezi nimi však panuje přísná sociální distance (pravidla mezikastovních vztahů a styků) a stratifikace.

Srí Lanka – ostrov (zvaný též Cejlon) v Indickém oceánu

Cíl:

- Žáci si připomenou význam historie jako vědy pro poznávání a zkoumání minulosti.
- Seznámí se s vědeckými hypotézami o původu Romů, jejich postavením v hinduistické společnosti a příčinami jejich migrace do Evropy.

Pomůcky:

- mapa světa (aktivita č. 3)
- kartičky se jmény kast (aktivita č. 4)
- kartičky pro doplňování (aktivita č. 7)

1. Evokace

a) Vyučující napíše na tabuli větu: HISTORIA MAGISTRA VITAE a přeloží ji.

b) Vede s žáky rozhovor:

- Co si pod větou představují?
- Jak jí rozumí?
- Jakým jiným mottem by smysl této věty vyjádřili?
- Proč je historie učitelkou života?
- Z jakých pramenů se dovídáme o minulosti lidstva?
- Kde jsou uloženy hmotné a písemné prameny?
- Proč lidé chtějí znát svou minulost, své kořeny?
- Kde se lze setkat s představami národů o svém původu?

Žáci uvádí příklady, zapisují je na tabuli.

2. Poslech a analýza legendy „Zrcadlo Romů“

a) Žáci si vyslechnou vyprávění legendy romské autorky Margity Reiznerové:¹

To, co vám teď budu vyprávět, se událo dávno a dávno, před mnoha lety, když Romové ještě žili ve své zemi. Bylo jim dobře, protože jejich král o ně pečoval jako o vlastní děti. Jenomže nadešel den, kdy se král musel odebrat na onen svět. Dal ke svému smrtelnému loži svolat všechny Romy a promluvil k nim: „Poslouchejte dobře, mé děti, co vám teď povím, a nezapomeňte na má slova. Až zemřu, rozejdete se do všech stran. Přijdete do cizích krajů mezi různé lidi. Dám vám na cestu starobylé zrcadlo. Pohlédnete-li do zrcadla, uvidíte, kdo jste a odkud pocházíte. Zjeví se vám děje minulé i budoucí. Pokud budete držet pospolu, bude vám zrcadlo ukazovat cestu. Všude, kam přijdete, budete rozdávat radost, lidé vás budou mít rádi a budou vám prokazovat úctu. Naučil jsem vás vše, co sám znám od našich předků. Budete žít podle toho, jak s oním věděním a poznáním naložíte. Zrcadlo vám bude připomínat pravdu. Proto je dobře opatrujte a dávejte pozor, aby se nerozbilo. Rozbije-li se, zapomenete všechno, co jste věděli a znali.“ Romové se rozešli do světa, jednotlivé rody spolu nezůstaly a hádaly se, komu má patřit zrcadlo. Při dohadování se zrcadlo rozbilo na mnoho střípků. Romové pomalu zapomínali vše, co dosud věděli a znali. (...) Ti, co našli kousek zrcadla, žili o něco lépe, ale ostatní těžce strádali. Častěji plakali, než jedli. Ale dnes chtějí Romové znovu poznat, kdo jsou, odkud přicházejí, a proto se hledají a vyptávají jeden druhého: „Lidi, kdo z vás má ještě kousek zrcadla, abychom je mohli poskládat znovu dohromady?“

Jdeme dlouhou cestou, 1998, s. 13

- b) Zapiší si poučení, které z této legendy vyplývá nejen pro Romy, ale i ostatní národy.
- c) Nahlas si vypráví obecně známou legendu o příchodu Čechů.
- d) Žáci se pokusí odpovědět na otázku: Co je to legenda?

3. Historická práce

- a) Žáci zkusí odpovědět na otázku: Odkud Romové přišli do Evropy? Jaké indicie mohou vypovídat o původu Romů?
- b) Seznámí se s tabulkou indoevropské jazykové rodiny, která poslouží jako pomůcka pro uvědomění si původu Romů na základě jazyka.

jazyky							
germánské	slovanské	baltské	románské	keltské	řečtina	albánština	indoíránská skupina
							indická íránská
angličtina němčina islandština norština švédština dánština holandština	čeština slovenština polština ukrajinština ruština běloruština bulharština chorvatština	lotyšština litevština	italština francouzština španělština portugalština rétorománština moldavština rumunština	irština waleština bretoňština skotské nářečí			hindština perština tádžičtina bengálština pandžábština romština urdština

c) Na základě dosavadních poznatků se žáci pokusí formulovat otázky týkající se rané historie Romů. Co dalšího se chtějí dovědět, co jiného je na dávné historii Romů zajímavá? Učitel usměrňuje oblast tázání. Otázky se zapisují na tabuli, například:

- Odkud přišli předci Romů do Evropy?
- Kdy asi opustili území dnešní Indie?
- Proč ho Romové opouštěli?
- Jakými zeměmi procházeli při své cestě do Evropy?
- Jaké státy dnes leží na těchto územích?
- Jak v této dávné době Romové žili?
- Čím se živili?
- Podle čeho vědci poznali, že raná historie Romů se pojí s dnešní Indií?

Odpovědi pedagog nalezne v kapitole Počátky hledání romské historie.

4. Poznávání kastovního společenského systému

Indická společnost je uspořádána podle takzvaného kastovního systému, starého údajně téměř čtyři tisíce let, který každému členovi určuje přesné místo. Děлил obyvatele indického subkontinentu do čtyř základních vzájemně hierarchizovaných skupin, **varn**. Na vrcholu stojí varna **bráhmanů** (obřadníci, kněží), druhou příčku zaujímají **kšatrijové** (válečníci, vládci), následuje varna **vajšjů** (obchodníci) a na nejnižším stupni stojí **šúdrové** (řemeslníci, dělníci).

Každá varna je současně tvořena stovkami kast. Kastu, jež je charakteristická tradičním řemeslem, si jedinec nevolí během života, nýbrž rodí se do ní a je pro něj závazná, stejně jako vykonávání po staletí předávaného řemesla. Podobně jako varny jsou i kasty přísně hierarchizované a vyznačují se podřízenými a nadřazenými vztahy. Například úředník či obchodník mají v kastovním systému vyšší postavení než tanečník či metař, ale ve srovnání s kněžím je jejich postavení nižší. Vzájemné vztahy (co smí a nesmí dělat) upravuje celá řada pravidel, zákazů a příkazů (příslušník vyšší kasty se nesmí oženit/vdát s příslušníkem kasty nižší, nesmí společně stolovat a také jejich další kontakt je do značné míry omezený). Mimo systém varn se nacházejí tzv. **bezkastovní**. Toto označení se užívá pro skupiny, které v minulosti dlouhou dobu žily (a někde dodnes žijí) v kulturní nezávislosti a geografickém odloučení od okolní zemědělské společnosti. Pro tyto kmenové skupiny nebylo už při jejich postupném začleňování do systému místo ve čtyřech existujících varnách, proto byly postaveny mimo něj. Tím jim byl přisouzen nejnižší společenský statut. Mezi bezkastovní patří i uskupení kast známých jako dómové, kteří jsou považováni za předky Romů. Přestože je indická společnost členěna systémem, ve kterém jsou někteří privilegovaní nad ostatními, je v ní funkce každého jejího člena stejně důležitá. I příslušníci nízkých kast jsou její nedílnou součástí, bez níž by systém patrně nefungoval.

a) Učitel připraví kartičky s označením následujících druhů kast indického systému čtyř varn: **kněz** (*bráhmani*), **armádní důstojník** (*kšatrijové*), **obchodník** (*vajšjové*), **zametač** (*šúdrové*), **hudebník** (*bezkastovní*, dómové). Kartiček s pojmy „Kněz“ a „Hudebník“ by mělo být o něco méně než armádních důstojníků, obchodníků a zametačů. Pořadí naznačuje jejich pozici v hierarchizované společnosti od nejvyšší skupiny po nejnižší.

Kněz	Armádní důstojník	Obchodník	Zametač	Hudebník
------	-------------------	-----------	---------	----------

b) Učitel na tabuli současně vypíše pravidla hry, při hře bude dohlížet na jejich dodržování:

- *Kněží, zametač, důstojník, hudebník – nesmí stolovat s obchodníky.*
- *Každý musí vykonávat pouze to, co náleží k jeho povolání.*

- *Příslušník jedné skupiny nesmí pomáhat s prací členům jiné skupiny.*
- *Příslušníci různých skupin si nesmí vzájemně potřást rukou.*

c) Žáci si poté losují z připravených kartiček svoji novou společenskou příslušnost. Dozví se, že všichni společně tvoří nejmenovanou vesnici v nejmenované zemi, v níž si každý vylosoval určité role. Role jsou dané, neměnné, není možné je směňovat s dalšími žáky. Informaci, že se jedná o kasty a indický kastovní systém, učitel žákům prozatím nesděluje.

d) Učitel nakreslí na zem čáru, která bude představovat indickou kastovní společnost – vyznačí body, představující nejvyšší a nejnižší místo společnosti. Žáci se postaví na takové místo na čáře, o němž se domnívají, že přísluší skupině, kterou si vylosovali. Učitel koriguje správnou hierarchii.

e) Žáci navzájem popíší svoji pozici vůči ostatním.

f) Žáci si zahrají etudu na téma „Slavnost obchodníků“. Stoly uspořádají do řady tak, aby se dalo sedět po obou stranách a za stůl se vešlo tolik žáků, kolik je ve třídě obchodníků. Každá skupina bude připravovat místo pro slavnost podle toho, co jim profese káže (například zametači budou zametat prostor kolem stolů, obchodníci budou vyjednávat program slavnosti, pozvaní kněží připraví úvodní náboženský proslov k zahájení slavnosti, hudebníci budou připravovat hudební produkci, armádní důstojníci budou zajišťovat celé akci ochranu atd.).

g) Zahájením slavnosti se obchodníci usadí ke stolu, kněží pronese proslov, obchodníci hodují a hudebníci obstarávají zábavu. Situaci učitel po chvíli ukončí.

h) Reflexe aktivity proběhne kladením otázek od učitele:

- Jak jste se cítili jako příslušníci zvolené skupiny?
- Co vám bylo na vaší nové identitě příjemné, co nepříjemné?
- Chtěli byste svoji skupinu vyměnit za jinou? Za kterou? Proč?
- Odhadněte, v jaké zemi se nacházela vaše vesnice.

i) Učitel nyní prozradí žákům, v jaké zemi se etuda odehrávala. Seznámí je formou výkladu či jinou metodou s kastovním systémem indické společnosti. Poté pokračuje v kladení otázek:

- Bylo by možné tuto volbu – změnu skupiny/kasty a tím i změnu povolání – učinit i v indické vesnici, kterou jste představovali? Proč by to nebylo možné?
- Vyberte z příslušných kast jednu, kterou byste ze své vesnice vyloučili, a zdůvodněte svoji volbu.
- Uveďte, jak by vesnice fungovala bez této kasty. Kdo by převzal její roli a práci ve vesnici? Bylo by vůbec možné, aby příslušník jedné kasty dělal práci příslušníka jiné kasty?

- Zkuste nalézt situaci, kdy se bez této kasty vesnice neobejde. Vyjmenujte její funkce, potřebnost pro vesnici, pro společnost.
- Zdůvodněte, proč má každá kasta v indické vesnici, potažmo společnosti své místo a funkci.

Poznámka pro učitele:

Naznačená etuda je pouze modelová a zjednodušená, aby žáci snáze pochopili hlavní zákonitosti kastovní společnosti.

5. Funkce hypotéz v historickém bádání

- a) Vyučující vysvětlí žákům, že hledání odpovědí na to, jak to bylo v minulosti, vyžaduje stanovení hypotéz (domněnek, předpokladů), které se musí potvrdit či vyvrátit, nebo naopak zůstanou bez odpovědi.
- b) Společně se žáky stanoví hypotézu týkající se původu dějin Romů (hypotéza bude tvrzením o zemi původu Romů a indiciích, hovořících ve prospěch této domněnky). Využijí odpovědi na otázky v předchozích bodech. Formulovanou hypotézu zapíší a budou s ní následně pracovat.

6. Práce s hypotézami

Učitel a žáci budou pracovat s následujícími hypotézami a úkoly:

● Hypotéza 1

Předkové Romů přišli do Evropy pravděpodobně z Indie.

- a) Vyučující přečte/žáci si přečtou následující úryvek o kalvínském kazateli z Uher, jenž toho času pobýval v nizozemském městě Leidenu.

Když byl Vali na vysoké škole v Leidenu, spřátelil se s třemi malabárskými mládenci. (...) Když Vali zpozoroval, že jejich řeč má nějakou příbuznost s řečí našich Cikánů, využil příležitosti a zapsal si víc než tisíc malabárských slov, která používali, spolu s jejich významem. (...) Když se vrátil do vlasti, zjišťoval u Cikánů význam těchto malabárských slov a Cikáni mu bez námahy pověděli jejich význam. (...) Když uvážíme, že z náhodně vybrané tisícovky slov se bezmála všechna vyskytovala i v řeči Cikánů, při přesných výzkumech by se jich dalo najít mnohem víc. Z toho bychom mohli zajisté celkem jednoduše vyvodit, že malabárská a cikánská řeč je jedna a ta samá.

Zigeuner in Ungarn – Cigáni v Uhorsku, 1775, 1994, s. 53–54
(text byl pro potřeby žáků přeložen do češtiny)

- b) Jakou zásadní informaci se žáci z textu dozvěděli? Co studenta Valiho na studentech z Indie zaujalo?

- c) Žáci ukáží na mapě Nizozemí a ostrov Cejlon (Srí Lanku), který patří k indickému subkontinentu.
- d) Žáci odpoví na otázku, proč jsou zde Romové nazýváni Cikáni.²

² Více o pojmenování Romů na stranách 13–14 historické části.

● Hypotéza 2

Předkové Romů pochází z uskupení kast zvaného dómové.

- a) Žáci vyjmenují čtyři základní společenské skupiny, které kastovní systém zastřešují.
- b) Jaké bylo místo dómů v indické společnosti?
- c) Proč jim bylo takové místo přiděleno?
- d) Žáci se zamyslí nad funkcí každého člověka ve společnosti. Učitel vyzdvihne význam jednotlivých skupin (zejména těch níže postavených) pro společnost a zkusí hledat paralely s naší společností. Nejnižší postavené kasty v Indii může například přirovnat k našim dělníkům a řemeslníkům. Člověk každé profese a postavení je pro společnost neméně významný.

7. Reflexe

Žáci zjistí, zda správně pochopili ranou historii Romů tím, že doplní do textu správné pojmy a provedou společnou kontrolu. Lehčí varianta může obsahovat nápovědu v podobě slov: Balkánský poloostrov, řemesla, služby, Indie, jazyky, dómové, syn.

Jazykovědci zkoumají příbuznost jednotlivých národů světa. Z nejstarší historie vývoje romštiny usuzujeme, že předkové Romů žili v Romské rodiny se živily a Profese se dědila z otce na V Indii dodnes žijí kasty nazývané obecně, které se způsobem života podobají Romům žijícím ve světě. Do Evropy se Romové dostali dlouholetou migrací přes

Použitá literatura

Augustini ab Hortis, S., *Zigeuner in Ungarn – Cigáni v Uhorsku*. 1775, s. 53–54.
 Nečas, C., *Romové v České republice včera a dnes*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1999, s. 9.
 Reiznerová, M., *Zrcadlo Romů*. In: *Jdeme dlouhou cestou*. Praha: Arbor Vitae, 1998, s. 13.

Prastará orientální tradice romského kovářství

Cíl:

- Žáci si zopakují výrobu kovů v době bronzové a železné.
- Seznámí se s tradičním romským řemeslem – kovářstvím.
- Za pomoci obrázků a úryvků z literatury zjistí rozdíly mezi přenosnou a stabilní kovárnou.
- Použijí metodu pro shrnutí učiva, takzvanou KOSTKU.
- Uvědomí si, jaké jsou způsoby předávání řemeslných znalostí (tradice a současnost).

Pomůcky:

- časová přímka (aktivita č. 1)
- nákres ležaté pece, takzvané pohanské od Bartoloměje Daniela¹ (aktivita č. 1)
- mapa světa (aktivita č. 1)
- mapa ČR (aktivita č. 2)
- fotografie dómského kováře v severní Indii (aktivita č. 4)
- fotografie romského kováře z Jižní Moravy (aktivita č. 4)
- tabulka přenosných a stabilních kováren

¹ Více o romském historikovi Bartoloměji Danielovi na straně 45 historické části.

Nové pojmy:

sanskrt – jazyk patřící mezi nejstarší jazyky světa. Řadí se do íránské skupiny indoevropské jazykové rodiny. Podobně jako latina v Evropě, sanskrt ovlivnil vývoj mnohých jazyků v severní Indii, například hindštinu, bengálštinu, nepálštinu a romštinu. V současnosti je sanskrt považován za mrtvou řeč (používá se pouze v písemné podobě a při náboženských rituálech), ale přesto je stále jedním z 23 oficiálních jazyků Indie.

1. Evokace

a) Učitel rozproudí diskusi mezi žáky kladením otázek, například:

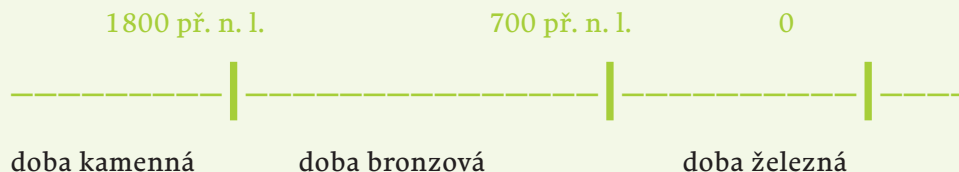
- Ve které době se začaly používat kovy?
- K čemu se využívaly?
- Jak se tavily?
- Jak se jmenuje člověk, který zpracovává kovy?
- Popište interiér a vybavení kovárny.

b) Ukáže žákům obrázek „ležaté pece“ (s. 19 historické části) a vysvětlí princip využití jednoduchých pomůcek a vzniklého tepla.

Poznámka pro učitele:

Železář vyhloubil do země jámu o průměru cca 30–40 cm a do hloubky asi 15–20 cm. Jáma byla vymazaná jílem a na dně se vytvořila mírná prohlubeň. Ode dna se vrstvilo dřevěné uhlí, na to nehašené vápno, pak vrstva železné rudy nebo staré železo. Do pece se vháněl vzduch pomocí měchu či dvojitých měchů. Po skončení procesu vyndal kovář hroudu železa, kterou zpracoval na kovářčině.

c) Na časové přímce na tabuli žáci vyznačí období, kdy se znalost zpracování kovů dostala do střední Evropy, a na mapě světa ukáží země, odkud se tato dovednost rozšířila.

2. Těžba nerostných surovin

a) Učitel žáky rozdělí do dvou skupin, každá následně pracuje s jiným tématem (1. skupina – těžba surovin v dnešní době, 2. skupina – těžba rudy před staletími). Každá skupina pracuje společně, zaznamenává si vše, co ji k tématu napadá. Zástupce skupiny poté zapíše na tabuli, na čem se dohodli. Celá třída pak metodou konfrontace vyvodí společné znaky těžby dříve a dnes.

b) Učitel klade žákům otázky a společně tak téma rozšíří o další informace a souvislosti:

- Některá místa, dokonce celá města a pohoří, mají ve svém názvu připomínku na dobu, kdy se v těchto místech těžily suroviny. Dokážete tato místa vyjmenovat nebo ukázat na mapě České republiky?
- Se zpracováním kovů souvisel i rozvoj řemesel. Vyjmenujte je. Během jedné minuty zkuste napsat co nejvíce výrobků, které vyráběli kováři.
- Zásoby nerostného bohatství jsou omezené. Dají se kovy nahradit jiným materiálem?
- Jakým jiným způsobem než novou těžbou lze získat železo a jiné kovy?

3. Četba povídky „Můj dědeček“

a) Žáci čtou část povídky romského autora Gejzy Horvátha o dědečkovi kováři:²

² Více o romském spisovateli Gejzovi Horváthovi na stranách 46–47 literární části.

Slunce ještě ani nevyšlo a on už rozdělával v kovárně oheň. Měch si tahal sám.

S prací měl naspěch, protože ráno si sedláci přicházeli pro podkovy, řetězy, kola na vozy, vidle, pluhy, brány, lopaty, krumpáče, kosy a další železné výrobky. Chodili k němu sedláci z několika okolních vesnic, protože jiný kovář daleko široko nebyl... Práce byla spousta, všude byly pluhy a brány; nikde nebylo k hnutí. Za jeden pluh bral děda pět set korun. A když byl větší, tak i víc... Když byla práce hotová, posílal děda babičku k sedlákovi, aby si přišel do kovárny. „Běž už, řekl, že nám dá jídlo!“ Babička pak v plachetce přinášela špek, maso, chleba, mouku, brambory, sádlo.

Byl to velmi pracovitý a slavný kovář. Všechno, co bylo ze železa potřeba, udělal. A uměl také svařovat železo. Dělal to lépe než dnes mnohý autogenem, protože byl velký koumák. Seškrábal na plech suchou maltu ze zdi a přidal k ní prach ze země. Potom roztavil železo, až bylo úplně rudé a měkké, vzal tu maltu a prach a vhodil je do ohně na železo. Všechno se slilo dohromady, jako by to udělal sám Pánbůh. Potom železo z ohně vyndal a pilníkem už jen obrousil strusku. Nikdo by nepoznal, že to kdysi byly dva kusy. Také Romům vyrobil, co bylo potřeba. Dělal řetězy na dveře, petlice, závlačky, romské hřebíky, nastavil sekyru. A také uměl kovat býky – jen na půl podkovy po vnější straně. Všichni sedláci k němu chodili, protože to dokázal jedině on.

Čalo vodi / Sytá duše. 2007, s. 54–57
(text byl pro potřeby žáků redakčně zkrácen)

³ Více o romských řemeslnících a odměňování v naturáliích na straně 45 historické části.

Poznámka pro učitele:

Dědeček Gejzy Horvátha měl vlastní stabilní kovárnu, jeho předkové žili po generace trvale usazení na Spiši (Slovensko). „Romské hřebíky“ (romsky „romane karfina“), slovensky zvané „cigánske klince“ jsou typickým výrobkem romských kovářů (kočovných i usedlých), vyráběli se ještě v 2. pol. 20. století. Měly větší hlavičku (používaly se na upevnění šindelů na střechu).³

b) Žáci odpovídají na následující otázky:

- Jak byla zařízena dědečkova kovářská dílna?
- Jaké nářadí vyráběl pro místní sedláky?
- Jakým způsobem mu za práci platili?

4. Poznávání romského kovářství

a) Žáci si prohlédnou obrázek romského kováře z Jižní Moravy z počátku 20. století (s. 19).

⁴ Více o Romech v Byzanci na straně 23–25 historické části.

Následně si vyslechnou dva úryvky z historických pramenů:

I. Ze zápisků německého cestovatele Arnolda von Harffa z roku 1491: ⁴

Ubírali jsme se předměstím. Obývá jej mnoho chudých, černých, nahých lidí. Příbytkem jim jsou malé domy se střechou přikrytou rákosou, v nichž celkem přebývá asi tři sta rodin. Jmenují se Cikáni, u nás jsou známí jako pohané z Egypta cestující po našich zemích. Živí se množstvím řemesel, jako například obuvnictvím, přístipkařením a kovářstvím. Bylo velmi zvláštní vidět kovadlinu přímo na zemi. U ní seděl kovář stejným způsobem, jako sedává při práci krejčí v naší zemi. U něj, také na zemi, tak aby byl oheň mezi nimi, seděla jeho žena a předla. Dva kožené měchy, zpola zahrabané do země u ohně, ležely vedle nich. Čas od času předoucí žena zvedla jeden z měchů ze země a stlačila ho. Tím byl hnán proud vzduchu zemi do ohně a kovář mohl pracovat.

Romové v Byzanci, 1998, s. 18

II. Z kapitoly „O způsobech obživy Cikánů a o jejich zručnosti“ slovenského evangelického duchovního Samuela Augustiniho ab Hortise z roku 1775:

Muži jsou nejčastěji zámečníky a kováři. Máme u nás přísloví: Co Cikán, to kovář. Dílna, ve které pracují, a nástroje, které používají, jsou velmi prosté a přenosné, stejně jako jejich obydlí. Jeden pár ručních měchů, jedny kleště, kladivo a drobné nástroje – to vše může lehko vzít s sebou, dokáže i bez kovadliny, na malém kameni, potom udělat svou práci. Když je dobré počasí, pracuje před stanem pod širým nebem, pokud je špatné počasí anebo horko, pracuje ve vchodu do stanu. Nikdy nepracuje vestoje jako ostatní kováři, ale sedí na zemi u ohně se zkříženými nohama před sebou. Tato poloha odpovídá typu dílny i tradičnímu způsobu práce. Vedle něj sedí žena a pohybuje měchy; pokud mají už trochu odrostlé děti, schopné dělat takovouto práci, vystřídají matku občas i ony.

Zigeuner in Ungarn – Cigáni v Uhorsku 1775, 1994, s. 32,
(text byl pro potřeby žáků přeložen do češtiny)

b) Vyučující otázkami zjišťuje, co žáci na obrázku vypožadovali, čeho si všimli (druhy náradí, držení těla při práci) a co si zapamatovali ze čteného úryvku o práci romských kovářů.

c) Žáci odpoví na otázku, proč jsou zde Romové nazýváni Cikáni.⁵

⁵ Více o pojmenování Romů na stranách 13–14 historické části.

d) Žáci zjistí, jak dlouhá doba dělí od sebe kováře, o kterém se mluví v cestopisu, od kovářů, o kterých píše slovenský kněz.

e) Zformulují svůj názor na to, jak se změnila technika kování za tuto dobu.

f) Učitel žákům zprostředkuje fotografii dómského kováře v severní Indii z roku 2009 (s. 17). Žáci určí, zda se technika kování ve 21. století na indickém venkově změnila.

g) Učitel na základě výrazů označujících kovy v sanskrtu a v romštině seznámí žáky s jazykovým důkazem toho, že romští kováři ovládali techniku kování už po staletí:

sanskrt	romština	čeština
[sauvarna]	sovnakaj	zlato
[rúpjá]	rup	stříbro
[šastra]	trast/sastra	železo

5. Rozdíly mezi kovárnami

Třída se rozdělí do dvojic, v nichž bude dále pracovat s následující tabulkou. S její pomocí zjistí rozdíly mezi prací v přenosných a stabilních kovárnách. Romští kováři mívali dílny přenosné, někteří ale pracovali i ve stabilních kovárnách.

Romské kovářny

Přenosné kovářny	Stabilní kovářny
KOVADLINA – krátká železná tyč s nákovou, zaražená do země	KOVADLINA nebyla umístěna na zemi, součást stavení nebo takzvané boudy
Kovář pracoval vkleče nebo vsedě se zkříženýma nohama	Kovář pracoval vestoje
MĚCH byl vyroben z beraní nebo kozí kůže. Měl dvojitou dřevěnou lištu s průvlekem pro palec ruky. V dolní části byl opatřený kovovými rourkami. Tento přenosný měch byl jednoduchý nebo dvojitý. Rozevřením dlaní obou rukou byl nasáván vzduch, při zavření dlaní proudil vzduch do výhně. Párový měch byl lehce ovladatelný, pomáhat mohly ženy i děti.	MĚCH byl zavěšen do dřevěné konstrukce vedoucí k ohni. Dmýháním vzduchu do ohně se zvyšovala teplota ve výhni.
VÝHEŇ – hliněné pece, velké kovářské výhně s jedním měchem	VÝHEŇ – hliněné pece, velké kovářské výhně s jedním měchem

6. Aplikace získaných vědomostí

a) Vyučující na tabuli připraví vysvětlivky pro reflexi metodou zvanou KOSTKA:

1. řádek – *popiš hlavní znaky přenosné kovárny*
2. řádek – *porovnej mobilní kovárnu se stabilní*
3. řádek – *asociuj, co ti mobilní kovárna připomíná*
4. řádek – *analyzuj, z čeho se skládá*
5. řádek – *aplikuj, kde se dodnes podobný způsob výroby dochoval*
6. řádek – *zdůvodni výhody a nevýhody mobilních kováren*

b) Dvojice žáků dostanou prázdnou tabulku, do níž zaznamenají své dosavadní poznatky o romském kovářství. Po skončení dobrovolníci nebo dvojice přečtou výsledky své práce. Ostatní ji porovnají se svými poznatky.

Romské přenosné kovárny

1 popiš

2 porovnej

3 asociuj

4 analyzuj

5 aplikuj

6 zdůvodni

7. Reflexe

Učitel řídí diskusi se žáky, klade otázky:

- Jakým způsobem se dříve předávalo řemeslo?
- Co je to tradice? Uveďte na příkladu kovářství – způsob zpracování, získávání materiálu, odbytiště, sociální vztahy.
- Jaké uplatnění mají v dnešní době kováři?
- Kde se dnes dá naučit kovářskému řemeslu?
- Co si představujete pod pojmem umělecké kovářství, jaké výrobky produkují umělečtí kováři?

Použitá literatura

- Augustini ab Hortis, S., *Zigeuner in Ungarn – Cigáni v Uhorsku 1775*. Bratislava: Štúdio -dd-, 1995, s. 32.
- Daniel, B., O starém romském kovářství. In: *Bulletin MRK*, Brno 1992, s. 4–7.
- Horváth, G., Můj dědeček. In: *Čalo vodi/ Sytá duše. Antologie prozaických textů romských autorů*. Brno: Muzeum romské kultury, 2007, s. 53–58.
- Mann, A. B., Prvé výsledky výskumu rómskeho kováčstva na Slovensku. In: *Neznámi Rómovia*. Bratislava: Národopisný ústav SAV, 1992, s. 103–116.
- Romové v Byzanci*. Indologický ústav FF UK Praha, 1998.
- Sbírky Muzea romské kultury – Tradiční řemesla, profese a zaměstnání. Brno: Muzeum romské kultury, 2008.

7

Aktiviti

Nové pojmy:

etymologie – nauka o původu slov, jejich původním významu, vývoji a jejich vzájemné příbuznosti

1. Evokace

a) Vyučující se posadí s žáky do kruhu. Vede s nimi rozhovor na téma, odkud se Romové dostali do Evropy.

b) Ukáží si na mapě světa Indii, Malou Asii, Peloponéský poloostrov, ostrovy v Jónském moři.

c) Připomenou si územní rozsah a dobu trvání Byzantské říše, jejíž součástí byl i Peloponés.

Na závěr aktivity vyučující žáky upozorní, že území Peloponésu a jeho historii budou nyní věnovat větší pozornost.

2. Analýza textu

a) Učitel má připraveny v krabičce lístečky se dvěma druhy barev. Každý žák si vytáhne jeden lístek a podle shodné barvy vytvoří pracovní dvojice.

b) Každá dvojice dostane dva krátké texty – zápisy od cestovatelů z 15. a 16. století, k nimž vypracuje odpovědi na zadané otázky.

I. Nejúplnější zpráva pochází od německého cestovatele Arnolda von Harffa z roku 1491. Týká se města Modonu (Methone), které se nachází na západním pobřeží Peloponéského poloostrova. Město bylo v roce 1500 dobytoby Turky, v této době ještě patřilo pod správu Benátek.

Ubírali jsme se předměstím. Obývá jej mnoho chudých, černých, nahých lidí. Příbytkem jim jsou malé domy se střechou pokrytou rákosem, v nichž celkem přebývá asi tři sta rodin. Jmenují se Cikáni, u nás jsou známí jako pohané z Egypta cestující po našich zemích. Živí se množstvím řemesel, jako například obuvnictvím, příštipkařením a kovářstvím. Bylo velmi zvláštní vidět kovadlinu přímo na zemi. U ní seděl kovář, stejným způsobem jako sedává při práci krejčí v naší zemi. U něj, také na zemi, tak aby byl oheň mezi nimi, seděla jeho žena a předla. Dva kožené měchy, zpola zahrabané do země u ohně, ležely vedle nich. Čas od času předoucí žena zvedla jeden z měchů ze země a stlačila ho. Tím byl hnán proud vzduchu zemí do ohně a kovář mohl pracovat. Tito lidé pochází ze země zvané Gyppe ležící asi šedesát kilometrů od Modonu.

Romové v Byzanci, 1998, s. 18

Cíl:

- Žáci se seznámí s romskou kolonií na západním pobřeží Peloponéského poloostrova.
- Poznájí řemesla, která Romové v tehdejší době vykonávali (některá se zachovala jako tradiční způsob obživy ještě ve 20. století).
- Srovnají způsob romské kovářské výroby popsán v historických pramenech od různých cestovatelů na dvou odlišných místech světa.
- Naučí se základní číslovky 1–10 v romštině formou hry.

Pomůcky:

- mapa Evropy 13.–15. století (aktivita č. 1)
- mapa světa (aktivita č. 1)
- kartičky papíru, barevné lístečky (aktivita č. 2)
- 10 papírových kartiček s jednotlivě slovně vypsanými číslovkami v romštině (bez českého překladu a bez arabských či římských číslic), (aktivita č. 3)

Poznámka pro učitele:

S textem se pracuje i v aktivitách tématu Prastará orientální tradice romského kovářství.

Úkoly pro žáky:

- Jak vypadala romská kolonie a kde se nacházela?
- Z jakého roku popis pochází a kdo je jeho autorem?
- Jaká řemesla viděl autor textu vykonávat obyvatelé kolonie?
- Popište způsob kování, který autor zachytil. Uveďte, co ho na něm zaujalo?
- V textu autor vyslovuje domněnku o tom, odkud pocházejí obyvatelé popsané romské kolonie. O jakou jde zemi? Na jakém základě tedy vznikla legenda o egyptském původu Romů? ¹

¹ Více o domnělém a skutečném původu Romů a o Romech v Byzanci na stranách 13–14 a 23–25 historické části.

II. Méně úplná zpráva pochází od evropského cestovatele Jacquese le Saige z roku 1518. Ten se při návštěvě ostrovů v Jónském moři setkal s prací kovářů, která se podobala stejnému způsobu zpracování železa jako v Modonu (s. 24–25 a obrázek s. 30).

Viděli jsme tam podivuhodné věci, neboť kováři hřebíků a podkov kují přímo na ulici a sedí na zemi, podobně jako krejčí v naší zemi; řečení kováři mají malý kámen, vedle něhož navrší uhlí a rozdělají oheň. Tento kámen je asi dvě stopy dlouhý a jednu stopu vysoký. Je to jejich záštita výhně, uprostřed má otvor, a také mají malou železnou trubku, k níž jsou připoutány dva kusy kůže, aniž by byly sešity, a pak je tu nějaký pomocník nebo služka, kteří drží tyto kůže na jednom konci a zvedají je a spouštějí a proud vzduchu rozdmýchává uhlí, což je věc velmi podivuhodná na pohled a těžko popsatelná. Vždyť lidé vykonávajících toto řemeslo je tolik a jsou tak zruční, až se to zdá neuvěřitelné.

Romové v Byzanci, 1998, s. 19

Úkoly pro žáky:

- Kde se autor popisu setkal s prací kovářů?
- Z jakého roku popis pochází?
- Kdo je jeho autorem?
- Popiš způsob kování, který autor zachytil.
- Co ho na něm zaujalo?

c) Po zodpovězení otázek si žáci následně ve dvojici srovnají své zápisy a vyhledají společné znaky obou textů. Zapiší je do připravené tabulky.

Společné znaky

Modon – Peloponéský poloostrov

Ostrovy v Jónském moři

.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....

- d) Žáci uvedou, kolik let od sebe dělí popisy cestovatelů, s jejichž texty pracovali.
- e) Jestliže žáci našli společné znaky způsobu práce romských kovářů, vyvodí, o čem to svědčí.

3. Vstup učitele

- a) Učitel žáky upozorní na to, že pobyt Romů v Byzanci ovlivnil i jejich jazyk – romštinu. Všechny její dialekty proto obsahují určitá slova přejatá z řečtiny: jedná se o takzvané řecké přejímky. Tento fakt lze žákům předložit jako další důkaz o tom, že dávné generace předků Romů při své migraci z indického subkontinentu musely projít Byzancí.²
- b) Učitel výše popsané ukáže na konkrétním příkladu slova cesta:
cesta (česky) – *drom* (romsky) – *dromos* (řecky)
- c) Položí žákům otázku, zda znají některá slova používaná v češtině, která mají základ slova DROM. (Odpověď například tankodrom, kosmodrom, autodrom ...)

² Více o Romech v Byzanci na straně 23–25 historické části.

4. Hry s číslovkami v romštině

Před zahájením her učitel seznámí žáky s tím, že číslovky v romštině mají etymologii společnou s indickými jazyky (například hindštinou). Výjimku tvoří číslovky 7, 8 a 9, které jsou přejaté z řečtiny. Číslovky vyšší než 10 se tvoří stejným způsobem jako v indických jazycích – spojováním základních číslovek s desítkami ($12 = 10 + 2$) nebo vyjádřením násobku ($60 = 6 \times 10$).

- a) Učitel rozdává kartičky s romskými číslovkami od jedné do deseti. Žáci mají za úkol seřadit je tak, jak si myslí, že jdou správně za sebou. Přečtou je nahlas (výslovnost je fonetická).
- b) Učitel provede kontrolu, poté se žáci číselnou řadu učí nazpaměť.

jekh	duj	trin	štar	pandž	šov	efta	ochto	eňa	deš
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

- c) Žáci utvoří kruh a jeden po druhém říkají nahlas romské číslovky (jekh, duj, trin...). Jednodušší verze je, že jeden žák po druhém vyjmenovává číslovky tak, jak jdou vzestupně za sebou. Aktivitu lze obměnit sestupným jmenováním číslovek. Ještě těžší verze je, když učitel ukazuje napřeskáčku na jednotlivé

žáky, kteří mají říct následující číslovku (opět je možné pracovat se vzestupnou i sestupnou variantou).

d) Žáci do prázdných políček píší správné číslo romským názvem číslice, čísla musí následovat za sebou.

	2 duj	
		9 eňa

e) Žáci si s pomocí číslovek v romštině zahrají zjednodušené sudoku (číselný hlavolam původem z Japonska). Kontrola správného řešení proběhne tak, že číslovky přečtou v romštině. Začátečníci použijí rastr 4×4 (4 sloupce a 4 řady), políčka tedy musí vyplnit čísla od 1 do 4. Přitom žáci dodržují tři základní pravidla:

- V řadě se nesmí opakovat dvě stejná čísla.
- Ve sloupci se nesmí opakovat dvě stejná čísla.
- V každém bloku se může číslo 1 až 4 vyskytovat pouze jednou.

2			3
	1	2	
	3	4	
4			1

2	4	1	3
3	1	2	4
1	3	4	2
4	2	3	1

f) V případě zájmu učitel seznámí žáky s dalšími číslovkami v romštině, pro procvičení lze využít předchozích her (11 – dešujekh, 12 – dešuduj, 13 – dešutrin, 14 – dešuštár, 15 – dešupandž, 16 – dešušov, 17 – dešefta, 18 – dešochto, 19 – dešeňa, 20 – biš).

Použitá literatura

Klimeš, L., *Slovník cizích slov*. Praha: SPN, 1985.

Romové v Byzanci. Indologický ústav FF UK Praha, 1998, s. 7, 18–19.

Nejstarší dějiny Romů v Uhrách a v českých zemích

Cíle:

- Žáci si zopakují příchod Romů do střední Evropy.
- Prostudují historický dokument a provedou analýzu textu.
- Využijí metod dramatické výchovy – hra v roli (připraví a zrealizují dialog vojvody Ladislava a krále Zikmunda Lucemburského na Spišském hradě).
- Zhodnotí možný význam královského listu (glejtu) pro další život Romů.

Pomůcky:

- historická mapa Evropy 15. století (aktivita č. 1)
- mapa Slovenska s vyznačenou polohou Spišského hradu a dalších měst (aktivita č. 1)
- otázky pro 4 skupiny napsané na jednotlivých kartičkách (aktivita č. 1)
- obrázek faksimile opisu glejtu Zikmunda Lucemburského (aktivita č. 1)

¹ Více o životě Romů ve středověké Evropě na stranách 25–26 historické části.

Nové pojmy:

glejt – historický výraz pro ochranný list, který vydal většinou panovník nebo vyšší šlechtic. Potvrzoval ochranu osoby či skupiny na určitém území při průchodu či pobytu na něm.

sedentarizace – proces opouštění kočovného způsobu života a usazování na povoleném území.

vojvoda, vajda – prostředník mezi panovníkem a romskou komunitou, vážený muž, který měl velkou autoritu mezi skupinou svých Romů. Tato funkce se v průběhu staletí měnila. Jedním z nejstarších historických záznamů o existenci této funkce je list Zikmunda Lucemburského z roku 1423. Dodnes mají některé romské osady či komunity svého vajdu – mluvčího. V romštině se vyskytuje několik výrazů pro tuto funkci, například: 1. vajdas, 2. čibalo (čhib = jazyk, řeč), 3. mujalo (muj = ústa).

1. Evokace

a) Vyučující seznámí žáky s tématem samostatné práce ústně nebo téma napíše na tabuli „GLEJT ZIKMUNDA LUCEMBURSKÉHO – 1423“, týkající se Romů v Uhrách a v českých zemích. Současně vysvětlí nové pojmy a zeptá se, zda už žáci některý výraz slyšeli.

b) Žáci se rozdělí do čtyř skupin, každá z nich bude mít za úkol odpovědět na otázky, napsané na připravených kartičkách. Pro skupinu č. 3 je možné využít informací ve výkladové části o středověku,¹ pro skupinu č. 4 je nutné navíc připravit kartičky s názvy měst v různých jazycích:

slovensky **Poprad**

(maďarsky **Poprád**, německy **Deutschendorf**, polsky **Poprad**)

slovensky **Kežmarok**

(maďarsky **Késmárk**, německy **Käsmark / Kesmark**, polsky **Kieżmark**)

slovensky **Spišská Nová Ves**

(maďarsky **Igló**, německy **Zipser Neuendorf**)

slovensky **Spišské Podhradie**

(maďarsky **Szepesváralja**, německy **Kirchdrauf** či **Kirchdorf**, polsky **Podgrodzie**)

slovensky **Stará Ľubovňa**

(maďarsky **Ólubló**, německy **Lublau/Altlußlau**, polsky **Lubowla**)

Poznámka pro učitele:

Region Spiše (historicky jedna z uherských žup) měl totiž specifický vývoj osídlení. Od středověku na Spiši žilo slovenské i německé, maďarské, rusínské, židovské, polské (tj. gorale) a romské obyvatelstvo. O multietnickém soužití svědčí i fakt, že pro oblast a řadu tamních měst se zachovaly dodnes názvy v různých jazycích.

Úkoly pro žáky:

1. skupina

- Kdy vládl v českých zemích Zikmund Lucemburský?
- Koho vystřídal na českém trůně a proč?
- Kdo byli jeho rodiče?

2. skupina

- Ve kterých zemích vládl Zikmund Lucemburský?
- Ukažte tyto země na mapě.

3. skupina

- Kdy začali Romové žít ve střední Evropě?
- Jak je přijímalo domácí obyvatelstvo, jak se k nim chovalo?²

4. skupina

- Prohlédněte si mapu Slovenska (Horních Uher) a najděte na mapě Spišský hrad, města Poprad, Kežmarok, Spišská Nová Ves, Spišské Podhradie.
- S pomocí kartiček s různými jmény měst doplňte jejich další názvy.
- Zkuste vyvodit, jak je možné, že města mají tolik různých pojmenování?

c) Učitel poté doplní zjištěné informace o fakt, že kromě Poláků, Maďarů, Němců a Slováků žili v té době na Spiši i Rusíni, Židé a Romové.

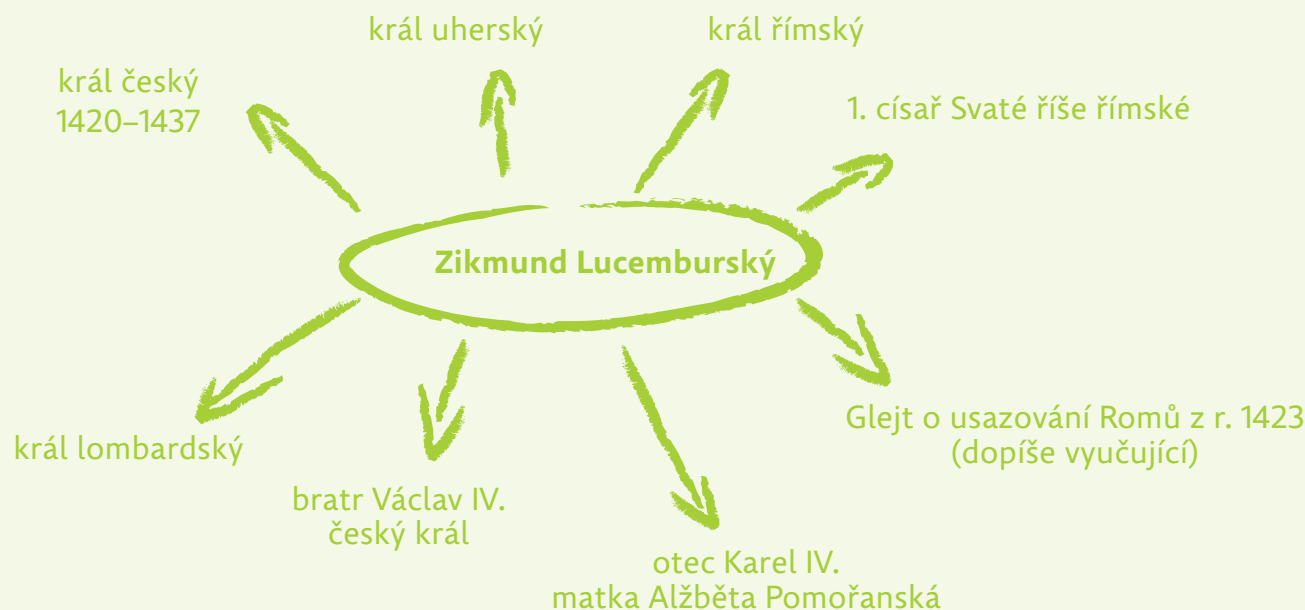
d) Po splnění úkolů vytvoří žáci 1. a 2. skupiny společnou myšlenkovou mapu na téma „Zikmund Lucemburský“, do níž doplní informace z předešlé aktivity.

e) Vyučující dopíše do myšlenkové mapy informaci o glejtu Zikmunda Lucemburského z roku 1423.

f) Žáci ze 3. skupiny doplní o informace, co vědí o Romech v Evropě ve středověku. 4. skupina ukáže na mapě region Spiš na Slovensku, město Spišská Nová Ves a Spišský hrad jako místo podpisu královského listu a vyjmenuje etnika, která region obývala.

² Více o vztazích mezi domácími obyvateli a Romy na stranách 23–27 historické části.

Myšlenková mapa

2. Sluchová analýza historického dokumentu

a) Žáci zůstanou ve skupinách. Každá skupina dostane faksimile začátku glejtu Zikmunda Lucemburského pro vojvodu Ladislava, který byl vydán na Spišském hradě 18. dubna 1423 (s. 28–29). Po prohlédnutí skupiny vyslechnou český překlad glejtu od romského historika Bartoloměje Daniela z knihy Dějiny Romů.

Zikmund z milosti Boží, římský král, vždy rozmnožitel říše a uherský, český, dalmátský, chorvátský atd. král věrným našim všem urozeným bojovníkům, kastelánům, úředníkům, poplatníkům, svobodným obcím, městečkům a jejich rychtářům, kteří jsou v našem království a pod naší vládou, pozdrav a milost. Věrní naši přišli k nám osobně Ladislav vojvoda Cikánů s jinými, kteří k našim přísluší, a podali nám sami nejponížejší prosby s naléháním, abychom je uznali za vhodnými postarati se o ně s hojnější milostí. Proto my na jejich prosbu jsme jim dali tuto svobodu, dle které kdykoliv na naše řečená panství, totiž obce neb městečka též Ladislav vojvoda a jemu poddané Cikány beze vší překážky a rušení chovali, ano ode všech útoků a urážek ochraňovali. Jestliže však mezi nimi vypukne nějaký zmatek z číkoliv strany, od té doby ne vy ani kdokoli z vás, ale též Ladislav vojvoda má právo souditi a osvobozovati. Nařizujeme, aby list po přečtení byl odevzdán ukazateli. Dáno na Spiši 18. dubna na neděli před svátkem sv. Jiřího mučedníka léta Páně 1423, kralování našeho v Uhrách 33., v říši římské 12., v Čechách 3.

Dějiny Romů, 1994, s. 48–49

Úkoly pro žáky:

a) Žáci se pokusí najít ve faksimile, kde se píše o „cikánském vojvodovi Ladislavovi“ – v té souvislosti jim vyučující vysvětlí, kdo je vojvoda – vajda.

b) Poté se žáci zaměří na následující otázky, které budou napsané na tabuli:

- V jakém jazyce panovník list vydal?
- O které komunitě lidí panovnický list pojednává?
- Jak je nazývána skupina a kdo ji vede?
- Proč jsou zde Romové pod názvem „Cikáni“?³
- Jaké výsady jim Zikmund Lucemburský udělil?

³ Více o pojmenování Romů na stranách 13–14 historické části.

c) Je možné provést písemnou analýzu historického textu ve skupině.

d) Žáci srovnají, jak se změnil život Romů, kteří v roce 1423 glejt obdrželi. Informace napíší na kartičky.

ŽIVOT ROMŮ PŘED R. 1423

kočování

Zpočátku přijímání jako cizinci, později vyhánění z obcí, měst i ze země.

ŽIVOT ROMŮ PO R. 1423

Vedle možnosti svobodně se pohybovat získali i možnost usazovat se v zemích Zikmunda Lucemburského.

Stali se poddanými krále.

Glejt je chránil před útoky a urážkami.

Pouze vojvoda měl právo řešit spory mezi svými lidmi, tzn. trestat i osvobozovat.

3. Dramatické ztvárnění historické události

Pro upevnění nově získaných vědomostí a schopnosti aplikovat je na konkrétní historickou událost žáci sehrají dialog vojvody Ladislava (zástupce skupiny Romů) a krále Zikmunda Lucemburského. Lze pracovat ve skupinách. Po předvedení historického setkání může následovat vzájemné hodnocení jednotlivých skupin.

Použitá literatura

Daniel, B., *Dějiny Romů*. Olomouc: PdF UPOL, 1994, s. 48–49, 53.

Nečas, C., *Romové v České republice včera a dnes*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1999, s. 20–22.

Život Romů v 18. století v habsburské monarchii – proticikánské procesy

Cíl:

- Žáci si zopakují postihy kočovných Romů.
- Připraví soudní jednání u hrdelního a apelačního soudu.
- Provedou rekonstrukci těchto soudních jednání.

Pomůcky:

- mapa Čech a Moravy (vyznačena města zasedání soudů – Praha, Velká Bíteš, Osová Bitýška), (aktivita č. 1)
- mapa habsburské monarchie (aktivita č. 1)
- obrázky varovných a výstražných tabulí, varujících cikány před vstupem do země – například na straně 31 historické části (aktivita č. 1)

Nové pojmy:

hrdelní soud – představitelem hrdelního soudnictví v královských a poddaných městech byla městská rada. Podle hrdelního řádu Josefa I. z roku 1707 měl mít každý hrdelní soud předsedu, 9 přísedících, přísežného písaře a kata. Z činnosti hrdelních soudů pocházely smolné (černé) knihy, do nichž se zapisovaly útrpné výslechy.

apelační soud – odvolací soud. Podle hrdelního řádu z roku 1707 se všechny soudy povolané k výkonu hrdelního práva mohly odvolat k pražskému apelačnímu soudu o radu. Apelační soud mohl rozsudek městské rady potvrdit nebo opravit. Jeho rozhodnutí bylo konečné.

1. Evokace

a) Vyučující vede se žáky rozhovor o pronásledování *cikánů* v kontextu 16.–18. století, které postihovalo ve velké míře kočovné Romy v zemích habsburské monarchie. Zdůrazní též evropský kontext – například proticikánské dekrety a nařízení, postavení psanců bez domova, udělování trestů za vstup do zemí monarchie; je možné žákům ukázat obrázek varovných tabulí vztyčených na hranicích země (s. 31).

b) Na mapě si ukáží, které země patřily k habsburské monarchii.

c) Na mapě si ukáží Velkou Bíteš a Osovou Bitýšku, oblast na Moravě v okolí Brna, kde se odehrála část životního příběhu Roma Václava Kuvalského.

2. Sluchová analýza historického dokumentu

Na základě životního příběhu Roma Václava Kuvalského se žáci seznámí se soudnictvím z počátku 18. století a s tresty, které byly udělovány cikánům-Romům za jejich kočovný způsob života. Následující úryvek přečte vyučující nebo ho předá do skupin.

Václav Kuvalský patrně provozoval kovářské řemeslo. Záblatská a březská obec ho ale chtěly povolat na vojnu. Místo toho byl však vzat do vězení v pevnosti Špilberk. Odsud byl Kuvalský odveden, předán bítešskému hrdelnímu soudu a v Bíteši byl vsazen do městského vězení. Zde byl hlídán a očekával tu dalších rozkazů. Když byl vynesena rozsudek, obrátili se purkmistr a konšelé města Velké Bíteše s prosbou o konečné rozhodnutí na pražský apelační (odvolací) soud a ten si k tomu vyžádal potřebné podklady: jednak odsouzenecovu výpověď, jednak protiromské výnosy platné tou dobou v Markrabství moravském. Na základě těchto písemností apelační soud potvrdil původní nález, tedy že Kuvalský bude potrestán oběšením. Když byl verdikt čten na zasedání městské rady ve Velké Bíteši, odsouzenec Kuvalský přislíbil, že se polepší. Jeho příslib byl vyslyšen a v novém soudním řízení mu byl uložený trest zmírněn – Kuvalský bude vystaven pouze k veřejné potupě na pranýři, k vypálení písmene R na zádech (z latinského *relegatus*, neboli vypovězený), k podepsání hrdelního reversu a k vykázání ze všech císařských dědičných zemí.

Za dva roky nato byl však Václav Kuvalský, řečený Doležal, se svými lidmi znovu zadržen. Cejch na jeho zádech očividně prozrazoval, že už jednou pro potulku stál před soudem a přitom prohlásil, že navždy opustí všechny habsburské državy a vícekrát se do nich nevrátí. Za nedodržení hrdelního reversu pak musel následovat trest nejvyšší. 24. listopadu 1721 v Osové Bítýšce byl potrestán oběšením. Spolu s ním byli rozvěšeni na stromořadí podél zemské cesty také ostatní muži z jeho skupiny, kdežto ženy, každá po uřezání svého druhého ucha a dalších obvyklých sankcích, byly znovu vyhoštěny; děti měly být ponechány u bítýšského soudu tak dlouho, pokud by se pro ně nenašlo místo v některém špitálu.

Cikáni na Moravě v 15. až 18. století, 2004, s. 51

Špalíček romských miniatur, 2008, s. 22–25

3. Dramatické ztvárnění historické události

Žáci se pokusí o rekonstrukci soudního procesu u hrdelního soudu ve Velké Bíteši a u apelačního soudu v Praze. Scénky jsou ukázkou toho, jak v českých zemích, které byly součástí habsburské monarchie, zákony tvrdě postihovaly romské rodiny třeba i za to, že těmito zeměmi opakovaně procházely.

a) Žáci si vylosují své role, nebo se dohodnou, kdo jakou roli bude představovat. Ti, kteří nemají mluvenou roli, připraví scénu, židle pro diváky či jakkoli jinak pomáhají s organizací.

Postavy u hrdelního soudu ve Velké Bíteši a Osové Bítýšce

Kuvalský
vypravěč
rychtář
9 konšelů
písař
kat
biřic

Postavy u apelačního soudu v Praze

Kuvalský
vypravěč
předsedající soudce
přisedící

b) Žáci sehraji scénky – zasedání hrdelního soudu ve Velké Bíteši, apelačního soudu v Praze a hrdelního soudu v Osové Bítýšce.

c) Jinou možností je přečíst zasedání hrdelního a apelačního soudu dle následujícího vzoru. Vyučující navrhne žáky do role nebo si role žáci sami vylosují a provedou četbu dialogu. Při novém zasedání soudu se mohou role obměnit, aby se zapojilo více žáků.

Zasedání hrdelního soudu ve Velké Bíteši

Rychtář	Pane písaři, přečtete nám dopis od hejtmána panství v Náměšti nad Oslavou z 9. ledna roku 1718.
Písař	„Počestní a moudří, upozorňuji Vás, že jistý cikán Vašek Kuvalský, řečený Doležal, je držen na špilberské pevnosti a odtud má být předán k potrestání hrdelnímu soudu ve Velké Bíteši a odsouzen k smrti oběšením.“
1. konšel	Kdo je to Vašek Kuvalský a co je o něm známo?
2. konšel	Dříve provozoval kočovné kovářství. Chtěli ho najmout za zemského rekruta, ale nepodařilo se to.
3. konšel	A jakého přestupku se dopustil ten Kuvalský, řečený Doležal?
2. konšel	Když se zachránil před zeleným kabátem, potuloval se svojí skupinou po okolí tak dlouho, až je chytili. Vždyť víte, že mají potulní cikáni zakázaný pobyt v zemi. Určitě jste už slyšeli o varovných tabulích, které se vztyčují na hranicích.

- Rychtář Tak musíme právu učinit zadost a postarat se o Kuvalského. A vy, první konšeli, dohlédněte na vězení a povolejte kata. Bude potřeba provést výslech útrpným právem. Výslechu s Kuvalským se zúčastním já a tři konšelé. Písař bude zapisovat do černé knihy.
- Vypravěč Po převozu ze špilberské pevnosti do bítešského městského vězení se prý Kuvalský, podle slov rychtáře, choval zpupně. Však si poslechněte, co řekl pánům konšelům do očí.
- Kuvalský „Když budu vyveden, proti Milostivé vrchnosti hřešit a nadávat budu, protože touží po mé krvi. A když budu propuštěn, zase mezi cikány půjdu. A když mám viset, já prosit nebudu. Můj otec i matka visí, taky já můžu viset.“
- Vypravěč Hrdelní soud ve Velké Bíteši odsoudil Kuvalského k trestu smrti oběšením. Protože Kuvalský sliboval, že se polepší, požádal tento soud o posouzení trestu u apelačního soudu v Praze.

Zasedání apelačního soudu v Praze

- Předsedající soudce Vážení přítomní, z Velké Bíteše nás žádají o vyjádření k trestu Václava Kuvalského, řečeného Doležal. Poslali nám i popis trestného činu – potulování s cikány.
1. přísedící Myslím si, že je to příliš přísný trest. Dříve přece pracoval jako kovář. Měl by dostat trest mírnější.
2. přísedící Jsme téhož názoru, měl by dostat jiný trest – co třeba pranýř, podepsat hrdelní revers a cejchování?
- Vypravěč Nový rozsudek byl doručen hrdelnímu soudu do Velké Bíteše.

Nové zasedání hrdelního soudu ve Velké Bíteši

- Rychtář Obviněný Kuvalský, apelační soud Vám zmírnil trest. Budete vystaven veřejné potupě na pranýři. Podepíšete hrdelní revers. Víte, co to znamená? Pokud se ještě někdy objevíte v naší zemi, provaz Vás nemine. Aby všichni věděli, co jste zač, kamkoli přijdete, vypálí Vám kat na záda písmeno R.
1. konšel Sousedě, co znamená to písmeno R?
- k 2. konšelu To znamená RELEGATUS – vyhoštěný.
(šeptem)
- Kuvalský (k městské radě) „Já, Václav Kuvalský, přísahám Pánu Bohu, Panně Marii a všem Božím svatým, že více nebudu přestupovat všechny císařské dědičné země. K tomuto se zavazuji tímto hrdelním reversem.“
- Vypravěč Po vykonání exekuce – stání pod mečem na pranýři, podepsání hrdelního reversu a ocejchování písmenem R – byl Kuvalský vypovězen ze země.

Doslov:

Za dva roky byl Kuvalský se svými lidmi znovu chycen a stanul opět před soudem. Protože vstupem do habsburských držav porušil hrdelní revers, byl se svými muži odsouzen k trestu smrti oběšením. Ženy byly potrestány obvyklými sankcemi a vyhoštěny.

d) Podobně je možné připravit i třetí scénku – zasedání hrdelního soudu v Osové Bitýšce.

4. Reflexe

Vyučující vede se žáky rozhovor:

- Jak příběh na žáky zapůsobil, jaké pocity v nich vyvolal?
- Jak by se cítili, kdyby se ocitli na místě romských rodin?
- Žáci posoudí, zda Romové měli vůbec jinou možnost než se vracet po čase na stejná místa.

Použitá literatura

Hanzal, J., *Cikáni na Moravě v 15. až 18. století*. Praha: Knihnice dějin a současnosti, 2004, s. 50–51

Himl, P., *Zrození vagabunda*. Praha: Argo, 2007, s. 165 (varovná „cikánská tabule“)

Houšková, J., *Vývoj hrdelního soudnictví v Čechách*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, PdF katedra antropologie a historických věd (Organizace hrdelního soudnictví v 16.–18. století v Čechách)

Nečas, C., *Špalíček romských miniatur*. Brno: CDK, 2008, s. 22–25

Nečas, C., *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740–1945)*. Brno: Matice moravská, 2005, s. 23

Nečas, C., *Romové v České republice včera a dnes*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1999, s. 30, 36

8

Aktivität

Nové pojmy:

rodokmen – genealogická tabulka uvádějící všechny potomky určité osoby, rodičovského páru. Genealogie je pomocná historická věda, která se zabývá minulostí rodů.

matrika – je úřední záznam o narození, sňatku a úmrtí. Matriky se v našich zemích dochovaly od poloviny 17. století, výjimečně i starší (z 2. pol. 16. století). Centrální vedení matrik v římskokatolické církvi je výsledkem jednání Tridentského koncilu (1545–1563). Císař Josef II. reformami z roku 1781 a 1784 zavedl jednotné vedení matrik všech tolerovaných církví v habsburské monarchii. Od 50. let 20. stol. vedou záznamy matrikáři na pověřených obecních (městských) úřadech.

asimilace – proces přizpůsobování skupiny obyvatel většinové společnosti v oblasti jazyka, tradic, kultury, způsobu života. Centrálně řízený společenský proces má za úkol sjednotit život obyvatelstva tak, aby ve státě byla jednotná kultura, která se stává prostředkem ke snadnější státní správě.

1. Evokace

a) Učitel vede se žáky rozhovor na téma RODNÝ LIST. Klíčové slovo napíše na tabuli a žáci dopíší, co všechno musí být v rodném listu uvedeno (jméno dítěte, datum narození, místo narození, jména rodičů – datum narození, bydliště, povolání, rodné jméno; u žen znamená rodné jméno její jméno za svobodna). Výběr jména je pro rodiče důležitým rozhodnutím. Dříve dávali prvorozenému chlapci zpravidla jméno po otci, při křtu se přidávalo jméno po kmotru. Například celé jméno císařovny Marie Terezie znělo Marie Terezie Valpurga Amálie Kristina.

Učitel seznámí žáky s tím, že informace uvedené v rodném listě podléhají Zákonu o ochraně osobních údajů č. 101/2000 Sb. Podle tohoto zákona je ochranná lhůta těchto údajů v matrikách narozených sto let od provedení zápisu – žádat matriční úřad o informace mohou pouze přímí rodinní příslušníci.

b) Na mapě Evropy žáci ukazují a jmenují státy, které patřily k habsburské monarchii v 18. století. Následně vyjmenují, které státy se na tomto území rozkládají dnes.

Do myšlenkové mapy na čtvrtku papíru dvojice žáků zapíší nejvýznamnější reformy Marie Terezie a Josefa II.

Cíl:

- Žáci posoudí vliv reforem Marie Terezie a Josefa II. na změny ve společnosti, které mají své důsledky dodnes v českých zemích a na Slovensku.
- Analyzují formulář z křestní knihy.
- Vytvoří zápis do křestní knihy.

Pomůcky:

- čtvrtky pro tvorbu myšlenkové mapy (aktivita č. 1)
- mapa habsburské monarchie v 18. století (aktivita č. 1)
- obrázek výpisu z křestní matriky (aktivita č. 4)
- obrázek formuláře křestní matriky (aktivita č. 5)
- rodokmen Habsbursko-Lotrinské dynastie (aktivita č. 5)

2. Význam jména

a) Žáci se seznámí společným čtením nahlas s textem romské spisovatelky Eleny Lackové ¹, v němž vzpomíná na dobu svého dětství v romské osadě.

Naše osada se – jako většina osad – rozrostla během několika generací z jedné rodiny. Proto se u nás opakovalo jenom několik příjmení: Dužda, Horváth, Čonka, Cibrik, Bandy, Eštočak, Kaleja. Kaleja bylo nejčastější – v překladu to znamená Hej, Černý! Jedině náš dědeček byl Doktor. A po něm tatínek. Kde se takové příjmení vzalo? Ani mezi gádži se nevyskytovalo jméno Doktor. Teď už je ovšem v Prešově nejméně třicet doktorů, protože bratr Toňu měl spoustu kluků a ti také mají kluky Doktory. Říká se, že jméno je spjato s osudem. U nich se to zatím neprojevalo. Ale já, když jsem v devětačtyřiceti letech promovala na Fakultě osvěty a novinářství na Karlově univerzitě v Praze, jsem si v duchu říkala: jestlipak mi k tomuhle štěstí nepřispělo i mé jméno Doktorová? Podle příjmení jsme se mezi sebou neznali, znali jsme se hlavně podle přezdívky. Všichni Romové v osadě měli přezdívku, takzvané *romano nav* – romské jméno. Dávali si jména po bohatých sedlácích nebo po Židech z městečka, věřili, že jim to přinese bohatství a štěstí. A přitom Malinka, který si říkal po velkostatkáři Malinovském, zabila elektrika, když sedlákovu opravoval lampu; Cajzler, jmenovaný po Židovi, co měl výkupnu léčivých rostlin, umřel mladičký a nechal po sobě čtyři děti. Zato Khamoro – Sluníčko – byl vždycky usměvavý a šťastný a Čonoro – Měsíček – byl zvláštní tím, že byl chvíli hubený a chvíli tlustý.

Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou, 1997, s. 41

b) Žáci odpoví na otázky:

- Jaký význam má v romštině jméno „Khamoro“?
- Jaký význam má v romštině jméno „Čonoro“?
- Jaký význam má v češtině jméno „Světлана“?
- Jaký význam má v češtině jméno „Doubravka“?
- Jaká další jména s významem v českém jazyce znáte?
- Jaký význam má jméno pro člověka?

Poznámka pro učitele:

Takzvané *romano nav* – romské jméno bylo v době osvícenství oficiálně zcela potlačeno. Do matrik byla zapisována jména ve formě jméno a příjmení, mezi nimiž některá jsou romského původu (Kaleja, Bandy), maďarského původu (Horváth) aj. Mezi Romy se však dodnes *romano nav* běžně používá a oficiální jméno je mnohdy zcela nevýznamné – používá se jen při oficiálních příležitostech (ve škole, na úřadě atp.).

3. Analýza formuláře křestní matriky

Císařským patentem z února 1784 bylo farářům uloženo vést samostatné knihy – *zvlášť* – tj. matriky křtěnců, matriky oddaných, matriky úmrtí. Od té doby se podoba matrik příliš nezměnila. Matriky byly vedené na standardizovaných předtištěných formulářích – *jednotně* – vpisovalo se ručně (německy nebo česky, případně latinsky).

Žáci si prohlédnou a přečtou formulář křestní knihy (s. 38–39 historické části) a odpoví:

- V jakém jazyce jsou předepsané kolonky ve formuláři?
- Které údaje tam musel farář zapisovat?
- O kolika osobách se z vyplněného formuláře dozvídáme?
- Srovnajte formulář s dnešním rodným listem – pokud došlo ke změnám, uveďte k jakým:

4. Analýza ručně psaného zápisu z matriky o křtu

Žáci si prohlédnou a přečtou ručně psaný zápis z matriky a odpoví:

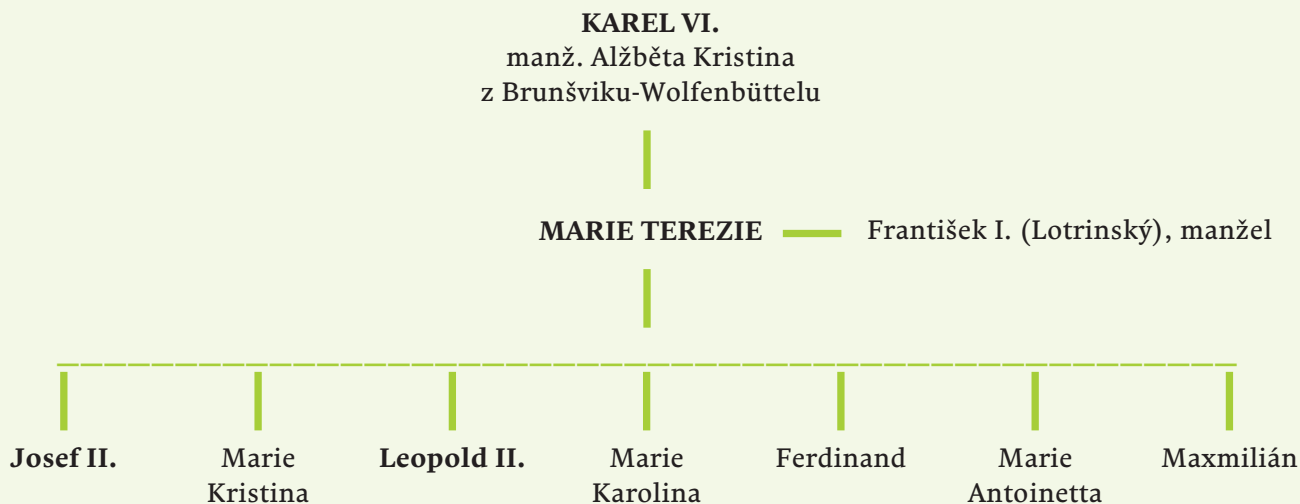
- Pokuste se rozluštit, v jakém jazyce jsou zápisy napsané.
- Která jména jsou tam uvedena, jaké údaje o náboženství obsahuje?
- Jak se podepsala osoba, která neuměla psát?
- Jak se nazývá pomocná věda historická, která se zabývá studiem historických písemností? (paleografie)

5. Rekonstrukce zápisu do křestní matriky

a) Dvojice nebo skupinky žáků dostanou prázdné tři formuláře listu z křestní matriky. Vymyslí si imaginární rodinu – narození potomků, rodiče, dva kmotry a provedou zápis do matriky (s. 99). Píší hůlkovým písmem, aby byl zápis dobře čitelný.

b) Po doplnění křestního listu se pokusí nakreslit STROM ŽIVOTA rodiny, kterou si vymysleli. Jako vzor může posloužit následující výřez z rodokmenu Habsbursko-Lotrinské dynastie.

Rodokmen Habsbursko-Lotrinské dynastie (výřez)

Poznámka pro učitele:

Marie Terezie měla s Františkem Lotrinským 16 dětí, z toho 11 dcer a 5 synů. Šest dětí (5 dcer a 1 syn) se nedožilo dospělosti.

6. Reflexe

Věda, která se zabývá studiem rodokmenů, neboli historií příbuzenských vztahů mezi rodinnými příslušníky, se nazývá **genealogie**. Otázka pro žáky:

- Pomocí kterých pramenů pracuje genealog? (matriky – křestní, oddací, úmrtní; náhrobní kameny, místní kroniky)
- Jaké jazyky musí ovládat, aby mohl studovat tyto prameny v českých zemích?
- Zkuste spočítat, kolik generací předků byste mohli teoreticky zpracovat, kdybyste postupovali ve výzkumu genealogie vaší rodiny. (nejstarší dochované matriky jsou z 2. pol. 16. století, ale běžněji se dochovaly až ty vedené od konce 18. století)
- Co všechno byste se o historii své rodiny mohli dozvědět? (místo, povolání, další jména a příjmení, cizokrajný původ)
- Co prozrazují matriky o dějinách národnostních menšin, jako jsou například Romové v dané obci? (počátky osídlení, smíšené sňatky,...)

Případně žáci mohou vyhledat na internetu stránku www.kdejsme.cz a zadat své příjmení:

- Kolik nositelů vašeho jména je v republice?
- Ve které oblasti?
- Myslíte, že všichni nositelé stejného jména jsou si příbuzní? Jak by se toto dalo vyvrátit či naopak prokázat?

Použitá literatura

Čapka, F., Vykoupil L., *Dějepis. Novověk*. Brno: Nová škola, 2009, s. 10, 26–27

Hora-Hořejš, P., *Toulky českou minulostí*. Praha: Baronet, 1996, s. 221

Nečas, C., *Romové v České republice včera a dnes*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1999, s. 38–39

Samuel Augustini ab Hortis, *Cigáni v Uhorsku 1775*. Bratislava: Štúdio -dd-, 1995, s. 61–62

Výpis z křestní matriky z roku 1900–1908

Romská jména. Dostupné na <http://romani.uni-graz.at/rombase/cgi-bin/art.cgi?src=data/ethn/topics/family-names.cs.xml>

Geburts- und Taufbuch. — Rodní a křestní kniha.

annus:

tomus:

pag.

Zeit der Geburt und Taufe, Monat, Tag, Hat getauft?	Haus- Nr. Číslo domu	Name des Täuflings Jméno křtěncovo	Ge- schlecht				Eltern — Rodiče								Pathen — Kmotrové		
			männlich weiblich		Religion	Vater:		Mutter:		Religion	Name J m é n o	Stand Stav					
			Rodu			Otec:		Matka:									
			mužského	ženského		katol.	protest.	katol.	protest.				katol.	protest.			

Usazování Romů na Slovensku

Cíl:

- Žáci si připomenou příchod Romů do Evropy a jejich usazování v Uhrách.
- Za pomoci analýzy úryvku textu ze Smižanské kroniky se seznámí s životem Romů ve Smižanech.

Pomůcky:

- kartičky s informacemi o Matúšovi Pajdušákovi (aktivita č. 2)
- podrobnější mapa Slovenska – Spiše (aktivita č. 2)
- úryvek ze Smižanské kroniky od Matúša Pajdušáka pro skupinky nebo dvojice žáků (aktivita č. 3)

1. Evokace

a) Na počátku hodiny si žáci společně zopakují, co už vědí o příchodu Romů do Evropy a jejich postupném usazování na území Uher. Připomenou si glejt Zikmunda Lucemburského z roku 1423, který legalizoval jejich pobyt na Spiši. Uvědomí si multietnické složení obyvatelstva v této oblasti a problémy, které z toho vyplývají (různé tradice, způsoby života a způsoby obživy). Položí si otázku, jak dlouho, jakým způsobem a za jakých okolností asi docházelo k přechodu Romů na usedlý způsob života.

2. Kroniky a kronikáři

a) Učitel napíše na tabuli pojem KRONIKA. Žáci jmenují vše, co se jim s tímto pojmem pojí, nápady zapisují k předepsanému pojmu na tabuli a společně tak tvoří myšlenkovou mapu. Učitel poté klade otázky:

- K čemu slouží kronika?
- Co se do ní zapisuje?
- Jakou strukturu mají informace v kronice zapsané?
- Kdo je jejím autorem?
- Jaké předpoklady a znalosti musí mít kronikář?
- Kde bývají kroniky uloženy?
- Znáte nějakého kronikáře ve svém okolí? Z filmu, literatury, dějepisu?

b) Učitel rozdá do dvojic zjednodušený náčrt mapy Slovenska a kartičky, vytvořené na základě informací o Matúšovi Pajdušákovi například ze Smižanského hlásníku (http://www.smižany.sk/13_hlasnik/2010/hlasnik_2010_08.pdf). Dvojice žáků po prostudování krátkých textů vyznačí na mapě místa, kde všude Pajdušák působil. Jeden žák z dvojice se při čtení textu soustředí na informace, týkající se činnosti Pajdušáka v oblasti dějepisectví. Písemně stručně shrne přínos jeho osoby pro region. Druhý žák ve dvojici vypíše informace, týkající se další záslužné společenské a vzdělávací činnosti.

Po skončení samostatné práce učitel klade otázky:

- Kdo byl Matúš Pajdušák, čím vším byl?
- V jakém období žil a kde působil?
- Jaký význam měla z pohledu historika jeho činnost pro region?
- Mluvnici jakého jazyka Pajdušák napsal? Jaké znalosti taková práce předpokládá?
- Proč je mluvnice nazvaná jako *cigánská*, nikoli romská?
- Co by se dalo z těchto informací vytušit o vztahu Pajdušáka k Romům?

3. Analýza záznamu o Romech z kroniky

a) Žáci si samostatně, ve dvojici nebo ve skupinách pročtou úryvek ze Smižanské kroniky od Matúše Pajdušáka a pokusí se na mapě, kterou mají k dispozici z předchozí aktivity, najít obce, o kterých Pajdušák v kronice píše.

Je načase pohovořit i o našich *Cigánech* ... První je připomíná Ján Kunch, rychtář iglovský¹, v popise velkostatků z roku 1383² a nazývá je *konedermi* (*konidráčmi*).³ Říkali jim také *faraúni*, jakožto údajným potomkům egyptských faraónů. Později žili pod jménem *Čigan*. Tehdejší starousedlíci se od nich s hrůzou odvraceli, protože to, co bylo vidět na *Čiganoch*, přičilo se obyčejům domácího obyvatelstva. Ve snaze zmírnit tuto nenávist vydávali se *Čigani* za egyptské poutníky, říkali, že jsou vázáni slibem putovat po světě a žít jen za almužnu po dobu sedmi let, protože jejich předci nepřijali Pannu Marii s dítětem Ježíšem, když utíkala před Herodem, a také proto, že skupina předků stála u kříže Ježíše Krista, aby prý z jeho ran vyndala hřeby, ale namísto toho mu ukradla roucho.

Cigánům na Spiši říkali také *Tataři*. Možná proto, že se po tatarském plnění objevovali houfně po vesnicích a městech. Ani tyto legendy ale nepřesvědčily naše předky, aby je pustili do obcí.

Toulali se po lesích iglovských a smižanských, majíce svoje zimní tábory v údolí potoka Hnilec, a tady si zvolili za vajdu jistého Ladislava. Dne 18. dubna 1423 přišel do Spišského Podhradí král Zikmund, této příležitosti využil vojvoda Ladislav, padnul k nohám krále, svěřil mu svůj zármutek a orodoval za svůj lid. Král mu ze soucitu dal právo usadit svůj lid v kterékoli obci, kde je nebude soudit místní vrchnost, ale jejich vojvoda, ba nebudou platit ani daně. Na základě této výsady vojvoda Ladislav rozsadil je po vesnicích. Obce jim ale vyznačily místo pro koliby jen za vesnicemi. Obec Smižany byla prý sídlem vojvodů *Cigánů* spišských. Spišská stolice zakázala *Cigánům* nosit křiklavé červené, zelené a žluté šaty. Marné byly všechny příkazy a zákazy, vedli takové živobytí a vedou ho doteď, jaké mají jejich soukmenovci v Indii.⁴

(...) Na území Spiše se kočovní *Cigáni* vyskytovali v menší míře než na ostatním území, protože dostatek surovin a odběratelů jim poskytl možnost usadit se. Migrovali pouze sezónně.⁵

Okolo poloviny 18. století se počet obyvatel ve Smižanech asi ztrojnásobil. Převahu získali Slováci. Přispělo k tomu také usazování *cigánských* obyvatel. Podle soupisu z roku 1768 žilo ve Smižanech 10 *cigánských* rodin se 42 členy, nejvíc z okolních vesnic.⁶

(...) *Cigáni* původně žili na levém břehu Mlýnského potoka u mostu. V roce 1782 zde žily rodiny Mateje Boda, Andreje Kála, Michala Boda, Mateje Gabora, Franca Boda a Ladislava Horvátha, potom rodina N. Minčika a Mateje Gadžiho. V roce 1825 žily ve zmiňované *cigánské* osadě rodiny Jozefa Šarišského se ženou a pěti dětmi, Ondrej Šarišský měl jen ženu. Jakub Žiga – třicetiletý, měl se ženou pět dětí, Andrej Kálo byl už osmdesátiletý, šestadvacetiletý Juraj Gábor se ženou Alžbětou neměli děti a Jozef Cigán měl dvě děti. Okolo roku 1880 opustili své koliby.⁷ Postavili si řádné domy na pravém břehu potoka na pozemcích sedláků. V pokojích mají moderní nábytek, na stěnách obrazy a velká zrcadla, na podlaze koberce. V létě pracují u zedníků muži i ženy. Počet *Cigánů* vzrostl na 220 duší.

Romano džaniben, ňilaj 2003, s. 88–91
(text byl pro potreby žáků přeložen do češtiny)

¹ Poznámka autorky: Spišská Nová Ves se v historických spisech uvádí jako Iglov.

² Poznámka autorky: V romistické literatuře se velmi často setkáváme s rokem 1322, se kterým se váže první písemná zmínka o přítomnosti Romů na Slovensku. Matúš Pajdušák se ale opírá o konkrétní archivní dokument, z kterého excerpoval poznatky o příchodu Romů na Spiš.

³ Poznámka autorky: Ján Kunch při revizi pozemků města, mezi které patřila i stará uhlířská a banická obec Hnilec, narazil na skupinku lidí skrývajících se v lesích hraběte Mariassyho z Markušovce, blízko obce Hnilec. Podle jeho slov byli tmaví, špatně oblečení, promrzlí a hladoví, drali kůži z koně, aby se jeho masem nasýtili. Jelikož tyto lidi neznal a viděl je drát koně, nazval je Konědráči.

⁴ Pajdušák, Matúš, Kronika obce Smižany, 1925, s. 27–28.

⁵ Pajdušák, Matúš, Kronika obce Smižany, 1938, s. 208.

⁶ Žifčák, František a kol., Smižany. Levoča: Modrý Peter, 1993. 144 s.

Poznámka autorky: Pro dokreslení některých skutečností popisovaných v kronice používáme také výtahy z některých publikovaných, ale i dosud nepublikovaných materiálů relevantních k tématu příspěvku.

⁷ Poznámka autora: *Cigáni* žili v jednopokojových srubových domech se sedlovou střechou. V kopcovitém terénu ale byly rozšířené i starší formy bydlení, zemnice vyhloubené do svahu, případně polozemnice, obydlí částečně vyhloubené do země.

b) Úkoly pro žáky:

- Od koho a kdy získali *Cigáni* právo usadit se na Slovensku?
- Jak je přijímalo místní obyvatelstvo, jaká jim dávalo pojmenování?
- Srovnajte první obydlí *Cigánů* ve Smižanech s těmi, která si postavili po roce 1880. Jak měli vybavené domácnosti?
- Proč se počet obyvatel v polovině 18. století ve Smižanech ztrojnásobil? Co k tomu přispělo?
- Jaká příjmení u usedlých *Cigánů* jsou v kronice uvedena?
- Srovnajte počet příslušníků usedlých *Cigánů* v roce 1768 a 1880.
- Jaké práce vykonávali usedlí *Cigáni*, muži i ženy, v letním období?
- Proč se v úryvku píše o *Cigánech*, nikoli o Romech?
- Kde je v textu parafrázovaná legenda, která spojuje *Cigány* s Egyptem?
- Co je legenda? Jak vzniká a na čem je založena?
- Do jaké oblasti tento útvar spadá? Literatura, historie ...?
- Jmenujte legendy, které znáte z hodin literatury, z filmu.
- Proč informaci o souvislosti mezi *Cigány* a Egyptem nazýváme legendou?
- Jaké pojmenování pro Romy upomíná na smyšlený původ této skupiny v Egyptě?¹

¹ Více o původu apelativ na straně 13 historické části.

4. Reflexe

² Více o metodě I.N.S.E.R.T. na stranách 14–15 literární části.

a) Žáci za pomoci tabulky I.N.S.E.R.T.² zhodnotí své dřívější znalosti s novými poznatky, které získali studiem úryvku ze Smižanské kroniky. U jednotlivých částí by měli vyjádřit za pomoci daných znamének, co nového se naučili, případně co by je ještě více zajímalo.

Význam znamének:

- ✓ je to pro mě známá informace
- + je to pro mě nová, zajímavá či důležitá informace
- nesouhlasím s touto informací, vím o jiné
- ? rád bych se o tom dověděl víc

Usazování Romů na Slovensku

	Vyjádření žáka
Příchod Romů do Evropy	
Proces usazování na Slovensku (v Horních Uhrách)	
Pojmenování Romů u místních obyvatel	
Obydlí a vybavení domů romských rodin v obci Smižany	
Uvedená příjmení	
Způsoby obživy	
Růst počtu romského etnika	

b) Žáci zhodnotí, co nového se dozvěděli o postupném přechodu kočujících Romů na Spiši k usedlému způsobu života.

Použitá literatura:

Fragmenty zo Smižianskej kroniky od Matúša Pajdušáka. In: *Romano džaniben*, Ľilaj 2003, s. 88–91

Různá jména a pojmenování Romů

Cíle:

- Žáci prostudují úryvek z literatury 18. století.
- Z předložené ukázky zjistí různá pojmenování Romů ve vybraných evropských zemích a doplní připravenou tabulku.

Pomůcky:

- tabulka pro dvojice žáků (aktivita č. 2)

Nové pojmy:

etnonymum – pojmenování, kterým příslušníci jednoho národa nazývají sami sebe. Někdy se vyskytuje též pojem autoetnonymum, který ještě více zdůrazňuje vlastní původ pojmenování.

apelativum – pojmenování, kterým jsou příslušníci jednoho národa nazýváni jinými. Nemusí se vždy shodovat s etnonymem.

1. Evokace

a) Učitel napíše na tabuli slovo ROM. Zeptá se žáků, jestli znají ještě jiná pojmenování; žáci je napíší na tabuli. Mohou uvádět i jména a příjmení konkrétních osob – Romů (přátel, zpěváků, politiků, spisovatelů), které znají. Vznikne tak myšlenková mapa, ze které učitel vyvodí cíl práce – různá jména a pojmenování Romů v češtině a v dalších jazycích.

b) Uvede žákům příklad: Jak nazývají sami sebe v německém jazyce Němci? Na příkladě Deutsch – Němec, jehož etymologie od slova „němý“ zcela jasně poukazuje na podstatu tohoto českého apelativa, pak připomene, že Romové sami sebe nazývají ve svém jazyce původně jinak, než byli a jsou běžně nazýváni v majoritních jazycích.¹

2. Poznávání autora vědecké studie o Romech z roku 1775

a) Učitel napíše na tabuli HUMANISTA (z latinského *humanus* = lidský, poprvé se pojem humanista objevuje na konci středověku v epoše renesance a humanismu). Pokud žáci pojem neznají, učitel jim pomůže s porozuměním významu například uvedením příkladu běžně známých výrazů jako humanitární pomoc, humanitní vědy, humánní přístup atd. Žáci si takto uvědomí dvojí význam slova – původní historický a přenesený, dnes běžně užívaný i v médiích.

b) Žáci se pokusí ve dvou větách dokončit výrok: „Humanista je člověk, který...“ Variantou může být společná tvorba myšlenkové mapy s ústředním pojmem Humanista.

c) Učitel seznámí žáky s osobností slovenského humanisty a vzdělance ze Spiše, Samuela Augustiniho ab Hortise, autora rozsáhlého pojednání *Zigeuner in Ungarn – Cigáni v Uhorsku* z roku 1775:

¹ Více o pojmenování Romů na stranách 13–14 historické části.

Samuel Augustini ab Hortis (1729–1792) pocházel z rodiny, jež patřila ke vzdělané vrstvě spišských Němců. Dědeček Kristián Augustini byl významným kežmarským lékařem a přírodovědcem. Jako úspěšný osobní lékař císaře Ferdinanda II. byl povýšen do šlechtického stavu. Otec Augustiniho působil jako kněz ve Velké u Popradu.

Samuel Augustini ab Hortis žil a působil v Horních Uhrách, kde se mluvilo slovensky, polsky, maďarsky, německy, romsky, jidiš, rusínsky a dalšími jazyky. Od roku 1746 studoval právo v Prešově, v letech 1754–57 teologii a přírodní vědy na univerzitách ve Wittenbergu a v Greifswaldu. Po návratu na Spiš působil nejprve jako pedagog na evangelickém lyceu v Kežmarku, od roku 1761 jako evangelický farář ve Spišské Sobotě, kde i zemřel. Věnoval se zejména geologii a mineralogii, botanice, matematice, topografii a historii. Právě zájem o historii a přehled o dobové historické literatuře mu umožnily věnovat se popisu Romů v Uhrách.

Samuel Augustini ab Hortis se v tomto díle představil jako vnímavý pozorovatel života Romů, jako humanista. Ve svém rodném regionu na Spiši měl dostatek možností stýkat se s romskými obyvateli. Byl kritikem neodborných názorů na Romy, sám ve studii přišel (kromě poznatků založených na studiu soudobé literatury a pramenů) s mnoha cennými postřehy, postavenými právě na dlouholetém poznávání Romů. V díle popisuje například bydlení, stravování, oblékání Romů či řemesla nejen na Spiši a jeho pojednání je dodnes považováno za cenný zdroj informací o životě Romů v 18. století.

d) Učitel žákům klade otázky na uvědomění si místa a období, ve kterých Samuel Augustini ab Hortis žil:

- Ukažte na mapě správnou oblast „Horních Uher“. Jaké státy se dnes nacházejí na tomto historickém území?
- Jakými jazyky se v tomto regionu hovořilo?
- Kdo v té době vládl v Uhrách?
- Jaké reformy Marie Terezie zaváděla?

Učitel doplní obrázek doby o tereziánské reformy, zaměřené na romské obyvatele Uher.²

²Více o tereziánských reformách na stranách 33 a 35–36 historické části.

3. Analýza dobové literatury

a) Každá dvojice dostane úryvek z knihy Samuela Augustiniho ab Hortise a pozorně si ho přečte.

V zemích, po kterých tento lid putoval, a od národů, u kterých se delší či kratší dobu zdrželi, dostali podle okolností různá a často odlišná jména. Ve Francii se jmenovali *Bohemiens* nebo *Böhmen* pravděpodobně proto, že první zprávu o nich dostali z Čech (Bohemia), anebo proto, jak se někteří mylně domnívají, že řeč Cikánů a Čechů je stejná. Holanďané a Dolní Sasové jim říkají *Heyden*, v jiných oblastech *Tataři*, *Saraceni* anebo rovněž nesprávně *Zagarení* a nejčastěji *Egyptané*, za které se sami vydávali. V Sedmihradsku je nazývali *Faroner* nebo *Faraoner*. Tak se nazývali dlouhou dobu i v Uhrách, nejen ve veřejných listinách, ale také v hovorové řeči jim říkali *Pharao népek* nebo *Pharaó nemzetsége*. Bylo to proto, že se vydávali za potomky nebo alespoň za poddané dřívějších královských faraónů v Egyptě a chtěli být za ně považováni. Někteří badatelé se domnívali, že přišli z Nubie, a tak je jmenovali *Nubijci*.

A pokud je svědectví některých spisovatelů správné, podle nových Řeků je nazývali *Attingani* nebo *Attingan*. Běžná jména tohoto lidu jsou následovná: *Cigani* anebo *Zingari*, *Cifani*, *Cingani*, *Cigari*, *Cyngari*, *Zingeüni* a *Zingineri* – a všechna mají, jak se zdá, společný původ. I řecký název *Attingari* s tím do značné míry souvisí a liší se od nich jen nepatrně. Jméno *Zigeuner*, *Zigeiner* nebo jak jinak se ještě v němčině píše, chtějí někteří vyvodit ze slova *Zeitheiner* (*dočasný usedlík*).

Nejpravděpodobnější ale je, že jméno *Ciani* a všechna ostatní, která znějí podobně, vzniklo ze slova *Aegyptiani*. Protože Němci jsou zvyklí slova zkracovat, vynechali z názvu první dvě hlásky a nechali pouze *Ciani*. Podobně to udělali i Španělé, u kterých z tohoto stejného slova vzniklo pojmenování *Gitanos*. Tak to bylo asi i u jiných národů, protože všude, kam přišli, vydávali se za Egyptany. Tak je možné si vysvětlit, jak došlo ke všeobecnému rozšíření tohoto jména.

Ve svém rodném jazyce se Cikáni nazývají *Morre* a v jejich mluvě je velmi často slyšet výraz *Amori*, přesněji *Dža Morre*, tzn. Utíkej! anebo Běž, Cikáne! Jednoho badatele to vedlo k tomu, že odvodil jejich pokolení od *Amorittů*. Oprávněnější by ale potom bylo považovat je za potomky *Mohorů*. Podle nových nejvyšších zemských nařízení v Uhrách se v budoucnu nemají nazývat ani *Faraóni* ani *Cikáni*, ale *Noví sedláci* (*Novosedláci*, *Neubauer*) a v maďarštině *Uj lakósok* nebo také *Uj Magyrok*. I když toto nařízení bylo vydané ze strany nejvyšší vrchnosti země kvůli všeobecnému dobru a blahu tohoto lidu (aby totiž zaniklo znevážené a zesměšňující jméno, které by pro jejich lépe vychovávané potomky mohlo být nevýhodné), nepovažovali ho oni od samého začátku za vyhovující. Chtěli se i nadále jmenovat *Cikáni* nebo *Morre*.

Zigeuner in Ungarn – Cigáni v Uhorsku, 1775, 1994, s. 15–16
(text byl pro potřeby žáků volně přeložen ze slovenštiny a redakčně krácen)

b) Do připravené tabulky žáci doplní údaje, jak nazývali Romy v různých zemích a historických obdobích ve Francii, Holandsku a Dolním Sasku, Sedmihradsku (část Rumunska), Uhrách (dnešní Maďarsko), Německu, Španělsku a jiných oblastech. Pokusí se vysvětlit, jak tato jména vznikla.

Poznámka pro učitele:

V romštině frekventované pojmenování *More!* se užívá jako familiérní oslovení vrstevníka nebo mladšího muže.

c) Jak se ve svém rodném jazyce nazývají Romové? ³

d) Žáci následně do tabulky doplní pole Vysvětlení, která se váží k jednotlivým pojmenováním Romů v různých zemích. Po ukončení práce provede učitel společně se žáky kontrolu.

e) Žáci se pokusí vlastními slovy vysvětlit, jaký je rozdíl v pojmenování Cikán a Rom.

f) Odvodí, proč se v úryvku od Samuela Augustiniho ab Hortise objevuje pouze pojmenování Cikán, nikoli Rom. Učitel může žáky navést, aby se zamysleli nad původem obou pojmenování.

³Více o vlastním pojmenování Romů na straně 13 historické části.

Vývoj pojmenování Romů v různých zemích podle Samuela Augustiniho ab Hortise (1775)

ZEMĚ	POJMENOVÁNÍ	VYSVĚTLENÍ
Francie	Bohemiens Böhmen	První zprávy o nich přišly z Čech. Řeč Cikánů a Čechů se neliší.
Holandsko Dolní Sasko	Heyden	Heyden = česky „pohané“.
Sedmihradsko (Rumunsko)	Faroner Faraoner	Cikáni se vydávali za poddané egyptských faraónů a za poutníky.
Uhry	...	...

Použitá literatura

Augustini ab Hortis, S., *Zigeuner in Ungarn – Cigáni v Uhorsku 1775*. Bratislava: Štúdio -dd-, 1995, s. 15–16

Samuel Augustini ab Hortis a jeho záujem o Rómov v 18. storočí, In: *Romano džaniben*, č. 3–4/1997, s. 129–132

9

Aktiviti

Usedlí a kočovní Romové v Československé republice (1918–1939)

9. ročník

1. Evokace

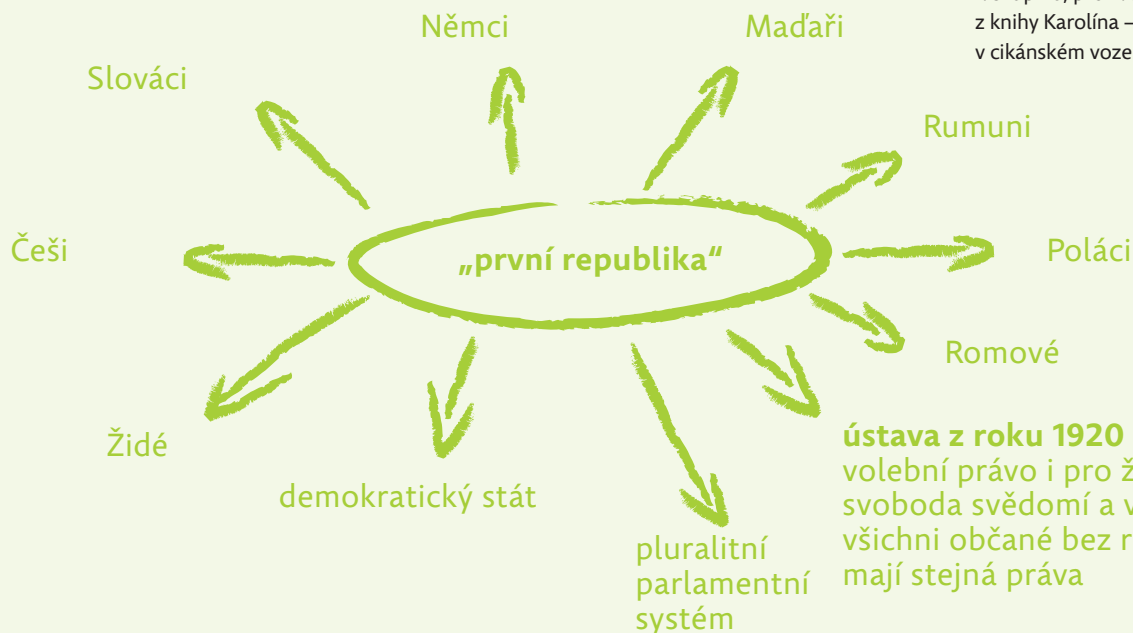
a) Celá třída si společně zopakuje národnostní složení v Československé republice v letech 1918–1939. Žáci pak s pomocí učitele budou řešit problémovou otázku, zda Ústava z roku 1920 zajišťovala každému občanu bez rozdílu stejná práva.

Poznámka pro učitele:

Republiku tvořilo zpočátku pět zemí: Čechy, Morava, Slezsko, Slovensko a Podkarpatská Rus, později (v roce 1927) se Morava spojila se Slezskem v Moravskoslezskou zemi. Nejpočetnější skupinou obyvatel byli Češi – 51 %, Němci – 24 %, Slováci – necelých 15 %, dále Maďaři – 6 %, Rumuni, Poláci, Rusíni, Židé, Romové. Rusíni a Romové nebyli oficiálně uznanou národnostní menšinou.

b) Jinou možností pro motivaci a opakování je myšlenková mapa:

ČSR = mnohonárodnostní stát

Cíle:

- Žáci se na základě vzpomínek dvou žen seznámí s životem Romů usedlých (na Slovensku) a kočovných (v českých zemích).
- Provedou srovnání obou rodin – dodržování tradic, způsob obživy, výchova dětí, bydlení.
- Na základě Zákona o potulných a kočovných cikánech z roku 1927 se pokusí dokázat, zda tento zákon neporušoval ústavní práva občanů republiky.

Pomůcky:

- mapa Československé republiky z let 1918–1939 (aktivita č. 1)
- kartičky papíru (aktivita č. 2)
- úryvek z knihy Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou pro 1. skupinu, pro 2. skupinu úryvek z knihy Karolína – cesta životem v cikánském voze (aktivita č. 2)

2. Analýza vzpomínkových vyprávění

Žáci se rozdělí do dvou skupin. Každá z nich dostane k prostudování úryvek vzpomínkového textu. Odpovědi na otázky si zapíší na kartičky, které nalepí na společný arch papíru. Společná práce bude sloužit pro srovnání způsobu života obou romských rodin.

I.

Vzpomínky romské prozaičky Eleny Lackové¹, která své dětství a mládí prožila v cikánské osadě oblasti Šariše na Slovensku. Romové z této osady patřili mezi takzvané usedlé.

¹Více o romské spisovatelce Eleně Lackové na stranách 48–49 literární části.

V osadě bylo padesát šedesát chatrčí a v nich žilo dobrých šest set duší. Chatrče jsme si stavěli z nepálených cihel, z *valek*. Lesy patřily bohatým sedlákům, ze dřeva jsme stavět nemohli, bylo drahé. Jílu bylo všude kolem dost, *valek* jsme mohli mít, kolik jsme chtěli. Na výrobu *valek* se specializovala jedna romská rodina. Naše osada se – jako většina osad – rozrostla během několika generací z jedné rodiny. Proto se u nás opakovalo jenom několik příjmení: Dužda, Horváth, Čonka, Cibrik, Bandy, Eštočak, Kaleja. Kaleja bylo nejčastější – v překladu to znamená Hej, Černý! Jedině náš dědeček byl Doktor. A po něm tatínek. Kde se takové příjmení vzalo? Ani mezi gádži se nevyskytovalo jméno Doktor. Teď už je ovšem v Prešově nejméně třicet doktorů, protože bratr Toňu měl spoustu kluků a ti také mají kluky Doktory.

Podle příjmení jsme se mezi sebou neznali, znali jsme se hlavně podle přezdívek. Všichni Romové v osadě měli přezdívkou, takzvané *romano nav* – romské jméno. Dávali si jména po bohatých sedlácích nebo po Židech z městečka, věřili, že jim to přinese bohatství a štěstí. A přitom Malinka, který si říkal po velkostatkáři Malinovském, zabila elektrika, když sedlákovi opravoval lampu; Cajzler, jmenovaný po Židovi, co měl výkupnu léčivých rostlin, umřel mladičkář a nechal po sobě čtyři děti. Zato *Khamoro* – Sluníčko – byl vždycky usměvavý a šťastný a *Čonoro* – Měsíček – byl zvláštní tím, že byl chvíli hubený a chvíli tlustý. V mnoha osadách měli svého *dilino* – blázna. My blázna neměli žádného. Já vlastně znala jen jednu bláznivou a ta pocházela z Ostrovan. Chodila po kraji, zpívala a vázala šátky na stromy. Pak umřela.

(...)

Naše rodina na tom byla v osadě nejlíp. Tatínek chodil hrát, měl svou kapelu. Večer se vydali pěšky do Prešova, hráli po hospodách, někdy i po domech, vraceli se v noci nebo k ránu. V kapse výdělek – dvě tři koruny. Kromě toho si je vesničtí chasníci objednávali na vesnické zábavy a svatby.

Mezi hudebníky byla velká konkurence. Na východním Slovensku se to romskými kapelami jen hemžilo. Kdyby nebyla maminka od rána do večera dřela, hladověli bychom jako ostatní. Maminka šila pro selky, háčkovala, pletla, kromě toho si od naší selky pronajímala kousek políčka a na něm jsme sázeli brambory. Za to musela odpracovat třicet dní na selském poli. Utíkala jsem ze školy, popadla jsem motyku a rovnou za maminkou na pole. Maminka říkala: „Dítě, jak to, že nejsi ve škole? Takhle se nic nenaučíš!“ Ale byla myslím ráda, že jí pomáhám. Dělala jsem s maminkou na poli celý den, ale selka mi to počítala jenom jako půl dne, že toho nestihnu udělat tolik co dospělá osoba. Když jsme odpracovaly nájem za políčko, dostávaly jsme peníze, maminka pět korun a já dvě padesát. A to jsme dřely od slunka do slunka. Nepamatuju, že bych jako dítě viděla maminku někdy spát. Dostala se do postele, když my děti už dávno spaly, a ráno jsme ještě nevěděly o světě, a maminka už pletla nebo háčkovala.

O malé děti pečovala přes den sestra Maruša. Správně jsem se o ně měla starat jako nejstarší dcera já – tak to bylo v romských rodinách zvykem –, jenomže já buď pomáhala na poli mamince, nebo jsem chodila do školy. Maruša ne, tu učení nebavilo.

Chlapci na pole nechodili, to byla ženská práce. Odmalička se učili hrát. Bratra Toňu učil na cimbál nej-
dříve sám tatínek, ale potom ho dal do učení k jednomu slavnému cimbalistovi.

Lidé v osadě sháněli živobytí, jak se dalo. Obživu obstarávali všichni členové rodiny. Děti – sotva jim bylo čtyři pět let – chodily s dospělými na maliny, na jahody, na houby. Mě brala maminka také s sebou. Dala mi malinký košíček a do toho jsem sbírala houby. Byla jsem droboučká, zalezla jsem do křoví a vždycky jsem našla spoustu hub. Jenomže jsem říkala: „Mami, když mi nekoupíš chleba, tak s tebou nikam nepudu!“ Chleba byl větší pochoutka než dneska dort. A tak si mě maminka pokaždé, když jsme šly na houby, podplatila kouskem chleba.

(...)

Nevěděli jsme, co je doktor. Jednak nebyly na doktora peníze, pak mezi lidem nebylo tolik nemocí, jako je dnes, a konečně, jak se říkalo: *Phuri Romni feder sar doktoris*. – Stará Romka je lepší než doktor (to říkali i sedláci). Anebo: *O Rom peske doktoris korkoro*. – Rom si je sám sobě lékařem.

Musím přiznat, že já měla jako malá několikrát zápal plic. A to proto, že nás maminka strašně balila. Napletla nám šály, čepice, rukavice. Žádné romské dítě nemělo v životě na krku šálu nebo na ruku rukavice! Jenom my. Ženské mamince domlouvaly: „Máňo, nebal ty děti tak! Podívej naše děti! Běhají nahé a celý rok nezastůňou.“ Ale maminka si nedala říct a já měla skoro každý rok zápal plic. Léčili mě hnojůvkou. Vyždímali čerstvý kravinec nebo kobylinec do mléka, svařili to a já to musela třikrát denně pít. Bylo to hnusné, ale pomáhalo to.

V Praze jsem se setkala s jedním indickým profesorem a dozvěděla jsem se od něho, že na indické vesnici se léčí také tak. Anebo prý vymývají zhnisané oči mateřským mlékem. Přesně jako u nás v osadě! Děti mívaly často *phumbale jakha* – zhnisané oči (nejspíš to byl zánět spojivek) –, ženské jim do očí nastříkaly mateřské mléko a za chvíli zánět přešel.

Když někoho bolela hlava, přiložili mu pijavky. Pijavkami se léčili i sedláci. V Ubreži mají sladká vodstva, kde se pijavky drží, a tak je tamější Romové chytali a obchodovali s nimi. Museli vědět, která pijavka je pravá a která „bláznivá“. „Bláznivá“ pijavka mohla víc uškodit než pomoci.

Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou, 1997, s. 41–47
(text byl pro potřeby žáků redakčně krácen)

Úkoly pro žáky:

- Popište cikánskou osadu: kolik domů ji tvořilo, z čeho se domy stavěly, kolik zde žilo obyvatel?
- Jaká příjmení zde byla nejčastější? Po kom si Romové v osadě dávali přezdívký a proč?
- Uveďte příklady, jak obyvatelé osady léčili různé nemoci.
- Popište rodinu Eleny Lackové, zaměstnání otce, matky. Jaké povinnosti měly děti?

II.

Úryvek ze vzpomínkového textu Karolíny Kozákové. Její maminka pocházela z rodu Čermáků z Tišnova u Brna. Patřili mezi Romy takzvané kočovné (foto s. 49).

Vůz, kterým jsme jezdili, byl krásný a hlavně lehký. Do šíře měl asi 2,20 m, dlouhý byl 3,5 m. Vzadu byla velká postel, po straně skříň, vpředu v levém rohu napříč kredenc a lavice, vpravo kamna s babkou – bílá smaltovaná s růžemi a okolo plotny byl asi pěticentimetrový kovový okraj, který naše máma každý den čistila sidolem, aby se leskl. Kamna se udržovala v naprosté čistotě – to byla chloubka každé ženy. Dále tam byl menší stůl, který při vytažení desky sloužil na mytí nádobí. Vidím v duchu naši mámu, jak stojí a utírá nádobí, pečlivě okolo ouška – málem ho leští. Já to dělám též.

Ve voze byla velká postel a zpod ní se vytahoval dřevěný rošt, což bylo široké lůžko pro nás děti. Nejmenší dítě spalo v síti nad velkou postelí, v níž spali rodiče. Síť pro nemluvně byla přizpůsobena malé postýlce. Vůz měl zvláštnost – vpředu pod střechou, přes celou délku vozu byla sedadla z červené kůže, široká asi 70 cm; v létě na nich mohly spát i dvě osoby. Vzadu na voze byla dosti velká žebřina. Táta tam měl seno pro koně a udělaný posed pro kozu. Měli jsem bílou kozu sánskou. Pod vozem měl táta takovou podsadu, tam jsme měli slepice a tak. Celou plochu vozu pokrývala dvojitá nepromokavá plachta, která se vzadu nad žebřinami stáčela. Při vytažení této plachty vznikl přístřešek pro koně – při stání na místě. Chránil před deštěm a nepohodou. Vůz byl obestavěn do půli světlými překližkami. Z boku byly dveře do tvaru oblouku a vedly k nim dva schůdky. Vůz to byl nádherný, luxusní, podobný dnešním karavanům. Tyto vozy dělali v městě SLANÉM na zakázku a byly na tehdejší dobu dosti drahé – tenkrát, za první republiky, stál asi 40 000 korun. Naši si na něj našetřili svojí pílí. Byla to chloubka mužů – koně, které milovali, a pěkný vůz. Vzpomínám si, ještě jsme spali, a naše máma vařila snídani – vůně čerstvě uvařených pokrmů vždy šimrala v nose – většinou to byla slepice na guláš a chléb. Bílá káva s kozím mlékem, nebo zrnková káva semletá s žitem a cikorkou. Někdy jsme měli ráno polévku – česnečku nebo kmínovou zavařenou jíškou – a k tomu chleba opečený na plotně, nebo různé placky. Bylo to velice zdravé. Když jsem byla starší, ptala jsem se naší mámy, proč tak brzy vstává – říkala: Ranní ptáče, dál doskáče. Její další průpověďka byla: „Trpělivost přináší růže.“ Já se stále držím těchto pravdivých průpovědí a ještě jiných.

Máma byla zlatá. Naše mládí a dětství bylo prosluněnou loukou plnou kvítí. Rodiče nás vychovávali ke skromnosti a pokoře. Uvedu příklad, dostali jsme dohromady 10 dkg bonbónů pro nás pět dětí, a pokud byly v blízkosti další děti, daly jsme i jim. Myslím, že to bylo velice správné, prostě nesměli jsme být „hladoví“ k druhým. Nesměli jsme na nikoho žalovat, ani na sebe. Stalo-li se to někdy, otec zbil nejen žalujícího, ale všechny na jednu hromadu. Když nás naše máma bránila, dostala s námi. My jsme si to příště rozmysleli, něco takové opakovat. Otec říkal: „Škoda každé rány, která padne vedle.“

Karolína – cesta životem v cikánském voze, 2004, s. 20–21

Úkoly pro žáky:

- Popište zvyky rodu: vaření, sběr otopu, oslava Vánoc, pohádky a vyprávění, tabu.
- Popište cikánský vůz: vybavení jeho částí jako kuchyně, prostor pro spaní, prostor pod střechou, podsada pod vozem. Jakou cenu měl cikánský vůz?

- Nakreslete půdorys, jak byl vůz uvnitř vybaven.
- Jak probíhala výchova dětí, k čemu byly děti vedeny?

3. Práce s novými informacemi

Po ukončení práce obou skupin bude třída pracovat společně. Získané informace nalepí na společný arch papíru. Budou se vzájemně informovat o tom, co zjistili o životě jednotlivých romských rodin.

a) Učitel jim položí otázku, zda ještě dnes někdo používá maringotky či jiné vozy k obývání a cestování (například lidé kolem cirkusu).

b) Formou diskuse srovnají způsob života obou rodin, výhody a nevýhody. Stejnou barvou vyznačí u obou rodin společné znaky.

c) Učitel upozorní žáky na Zákon o potulných cikánech, který byl uveden v platnost v roce 1928.

Poznámka pro učitele:

Ustavení zákona se vztahovala na tzv. *potulné cikány*, jimiž byli jednak kočovníci a jednak tuláci žijící *po cikánsku*. Obě tyto skupiny byly pokládány za kočovné i potulné i tehdy, jestliže část roku, hlavně v zimě, trávily život ve stálém bydlišti. Během roku 1928 bylo podle tohoto zákona zaevidováno asi 36 000 osob, kterým byla vyhotovena daktyloskopická karta a vydána *cikánská legitimace*. Dále byl zaveden *kočovnický list*, který zněl na jméno hlavy rodiny. Byla v něm uvedena jména osob, pro které platil, a počet tažných zvířat. Mohl v něm být předepsán i směr jízdy a území, kam mohou kočovat.²

d) Učitel dopíše jinou barvou na společný arch k rodině Karolíny Kozákové novou informaci – rodina se musela prokazovat *kočovnickým listem*. (učitel doplní jinou barvou zápis – kočovný list)

² Více o Zákonu o potulných cikánech z roku 1927 na straně 45. Obrázek policejního postrku na straně 54 historické části.

Rodina Eleny Lackové	Rodina Karolíny Kozákové
Kde žila (region).....	Kde žila (region).....
Kde žila (obydlí)	Kde žila (obydlí).....
Rodina	Rodina
Usedlí Romové	Kočovní Romové

4. Reflexe

V závěrečné diskusi žáci:

- a) Vyjádří svůj názor na Zákon o potulných cikánech.
- b) Srovnají život Romů dříve a dnes. Čím se podle žáků nejvíce liší?

Použitá literatura

Čapka, F., *Novověk, moderní dějiny*. Brno: Nová škola, 2010, s. 19

Lacková, E., *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*, Praha: Triáda, 1977, s. 41–47

Kozáková, K., *Karolína – cesta životem v cikánském voze*. Brno: Muzeum romské kultury v Brně, 2004, s. 19–23

Nečas, C., *Romové v České republice včera a dnes*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1999, s. 60–65

Internační tábory na území Protektorátu Čechy a Morava

1. Evokace

a) Formou myšlenkové mapy si žáci společně popisují situaci v Protektorátu Čechy a Morava (protektorátní orgány státní správy, diskriminační opatření vůči Židům a Romům, zabavování majetku deportovaným rodinám, zřizování ghett, deportace do vyhlazovacích koncentračních táborů).

b) Vyjmenují si, jaké národnostní složení obyvatelstva bylo v Protektorátu. Které skupiny obyvatelstva byly perzekuovány – jak byly nazývány v tehdejší platné legislativě? Učitel vysvětlí rozdíl mezi pracovními a cikánskými tábory.¹ Žáci ukáží na mapě Lety u Písku a Hodonín u Kunštátu, Osvětim/Auschwitz v Polsku.

2. Analýza dopisu

a) Žáci pracují ve dvojicích. Každá dvojice dostane faksimile začátku dopisu Stanislava Wintera z 13. října 1942. Pokusí se dopis potichu rozluštit a přepsat. Mezitím učitel pro všechny vyvěsí úkoly na tabuli a dvojice je pak samostatně zpracovávají (alternativně mohou žáci dostat úkoly i s faksimile na předtištěném pracovním listu).

Úkoly pro žáky:

- V prvních řádcích pisatel Stanislav Winter oslovuje adresáta – „*řiditeli a vedujícím nad lidem táborního lidu pracovním utvaru nazvu cikanckeho neb smišeniný kočovního v Letech. Pocta. Mirovice u Písku.*“ Odpovězte na otázku: Komu je dopis určen, koho oslovuje?
- Najděte větu „*Proto potřebuju svoji rodinu domu zpět...*“ Odpovězte na otázku: Jak se jmenuje manželka pisatele (v této větě je přímo uvedená) a kdy a kde se narodila? (Marie Vintrová, rozená Hospodařcká, nar. v Rokycanech 25. 12. 1899, příslušna po svatbě bytem v Radnicích).
- Prohlédněte si známky a opište text – označení; název státního celku; letopočet. (Stempel – Kolek; Böhmen und Mähren – Čechy a Morava; 1939) Vysvětlete stručně, proč jsou nápisy dvojjazyčné a co znamená letopočet.

b) Následně si žáci společně odpoví na všechny otázky. Pokusí se zodpovědět, proč pisatel napsal tento dopis.

Cíle:

- Žáci se seznámí s realitou života Romů v Protektorátu Čechy a Morava, konkrétně s dopadem protiromských opatření.

Pomůcky:

- mapa Protektorátu Čechy a Morava (aktivita č. 1)
- pro dvojice žáků faksimile začátku žádosti – dopisu S. Wintera na s. 58 historické části (aktivita č. 2)
- kartičky papíru pro závěrečnou reflexi (aktivita č. 4)

¹ Více o cikánských internačních táborech na stranách 46–47 historické části.

c) Všichni si společně nahlas přečtou úryvek pokračování dopisu:

... moje dcera jménem Anna Vintrová, příslušná do Hodonic, je rozená 24. 4. 1920, takže je jí 23 let, úplně zachovalá. Nikdy se nepotulovala, odmalička jest stálého bydliště v Radnicích, a je mírná a poslušná a pracovitá, tak jako všichni z nás. Osobní doklady má v pořádku a příslušnost státní do Protektorátu Čechy. Nikdy nikdo z rodiny neměl cikánskou legitimaci, protože nám nepatří, víme, co je státní poslušnost a občanská mravnost... Jmenovaná dcera, která, jak jsem uvedl, pracovala taky u jmenovanejších rolníků, při mlácení a v létě při polní práci se vypomáhá rolníkům podle potřeby. Moje dcera i žena umí všecku práci polní, vázat snopky, vázat slámu, dělat povřísla, všecku práci při mlácení i do mašiny přidávat i na vále práci a též na polích. A kdeco umí, to je vidět, že pracovala. Moje dcera pracovala v Německu. Pracovala taky na velkostatku v Radnicích majitele hraběte Jiřího Šternberka a byla za práci vždy chválena a z práce ze Skořic byla vytažena do cikánského tábora do Let. Co tam má vlastně co dělat? To je pro takové ležáky práce se štítící, ne pro ty, který se jaktěživi nadřeli a něco v rukou měli. Tím jsme celá rodina utrpěla značnou škodu i na jmění, když moje rodina byla zavezena, ztratilo se mi mnoho věcí a cennějších, co mi lidi ukradli, zlacené i menší věci, takže jsou okradené i moje děti. Tak se spravedlivě nejedná s dobrou rodinou a národem. Tady je před námi budoucnost dětí i rodičů. Můj syn jménem Staňa František Vintř z Radnic rozený 22. 11. 1932 v Radnicích, žák ze čtvrté třídy, kterej se nachází v cikánském táboře Lety, ubohej chlapec. Kam dospělo jeho časné ranní učení a spěch do školy a jeho školní námaha a modlitba a spravedlnost? Jako zločinec do cikánského tábora, kam nepatří, poněvadž se učil a řádně dodržoval školní práva zde daný. Dcera jménem Jana Vintrová z Radnic, žákyně druhé třídy, rozená 4. 1. 1935 v Radnicích. Jak ráno vstala, to bylo její, vyprávět o panu řídícím jménem Ríkl v Radnicích, že ji chválil, jak se dobře učí. Nic ji nebavilo, jen tužku a kreslit a psát. Z mravů dětí moje jednotky. Mají být v cikánském táboře a neví proč, že si rodiče hájí svoje jmění, tak za to se s nima zle děje.

(úryvek byl redakčně upraven do současné obecné češtiny)

d) Společně si vypíší na tabuli jména všech rodinných příslušníků, která se z dopisu dozvěděli. Učitel doplní svým vyprávěním celý známý osud této rodiny. Potom společně ke každému jménu napíšou dvě věty, které vypovídají o tom, jaké informace z dopisu získali o členech rodiny (kde se narodili, jak žili, kde zemřeli).

Poznámka pro učitele:

Uvedený úryvek je z dochované žádosti Stanislava Wintera – rolníka, který v dopise o čtyřech stránkách podrobně vypisoval důvody, proč žádá o propuštění své rodiny. Pečlivě vypisuje sporádaný způsob dosavadního života, současně si stěžuje, že při zatčení manželky a dětí (které proběhlo v době jeho nepřítomnosti – byl na poli) byl jeho dům vykraden. Písemných žádostí o odchod z tábora se zachovala řada, podávali je buď sami vězňové, anebo jejich rodinní příslušníci.

Příběh rodiny Stanislava Wintera je zpracovaný podle znění celého dopisu a záznamů Letského tábora v knize Ctibora Nečase *Holocaust českých Romů* včetně epilogu – „Prostá slova nejenže zůstala nevyslyšena, ale žadatel sám byl v prosinci 1942 odeslán do tábora a tam podlehl skvrnitému tyfu. Po něm zemřely obě dcery, takže propuštění se dočkala pouze manželka se synem, ovšem teprve při likvidaci tábora.“ (Nečas, 1999, s. 40)

3. Analýza básně

Žáci si ve dvojicích přečtou báseň Jana Horvátha „Lety“ a zodpoví, jestli z ní mohou poznat, zda je autorem básně Rom. Učitel přitom žáky seznámí s medailonem básníka (dostupný na adrese http://www.romea.cz/index.php?id=-detail&detail=2007_9197). Neopomene sdělit, že báseň „Lety“ je překladem a že autor píše ve svém rodném jazyce – romsky. Případně učitel zvolí jinou vhodnou ukázkou z jeho díla, například ze sbírky *Tumenge*.

Jan Horváth

Lety

Ve velkém lese,
daleko od romských vesniček,
tady spí, tady spí.
Romské děti se svými matkami,
jak malá holátka.
Strašlivý ledový ďábel je pozřel,
ze života vytrhl.
Učily se létat,
toužily svou vlastní cestou jít.
Ticho, kříž, vysoká tráva
na nich roste
a těžká zem
je jim
matkou i otcem.
Slzy mi stékají z mých černých očí,
velký hněv je v mém černém srdci:
Čím provinily se tyto malé děti?
Zabili je a hodili do velké jámy,
tam teď odpočívají.
Spí, ach, spí, o jídlo už neprosí.

Kdo je tím vinen? Kde je pravda,
kde úcta?
Každému jeho patří!
I Romové jsou lidé, jako druzí,
nu, postavme jim pomník takový,
jenž uzná celý svět,
a lidé k němu budou chodit.
Přijdou si poslechnout,
jak ten černý ptáček
zpívá tesknou píseň romskou.
Napřím svou černou hlavu,
Rome, Romové!
Tvé housle ať znějí,
ať sem všechny lidi svolají.
Tvá romská píseň ať zazní
i na druhé straně světa.
Každý člověk ať uzná,
že i Rom je člověk
a mezi lidmi patří i Rom!

*O verdan le grajenca džal/ Vůz tažený koňmi jede dál, 2007, s. 45–46
(Z romštiny přeložila Lada Viková, 2007)*

² Více o metodě Pětílístek na straně 16 literární části.

4. Reflexe

Žáci pracují ve dvojicích, v nichž metodou Pětílístku² zpracují klíčová témata CIKÁNSKÝ TÁBOR a LETY U PÍSKU. Učitel napíše na tabuli vzor, v němž budou naznačené pouze jednotlivé úrovně pětílístku, slova nikoli, ty žáci sami doplňují. Postupují následovně:

- *Charakterizujte dvěma přídavnými jmény ústřední pojem (klíčové téma) a napište tato slova do druhého řádku.*
- *Uveďte tři slovesa, vystihující činnosti vyjadřující život a podmínky v cikánském táboře či v Letech u Písku.*
- *Na čtvrtý řádek napište výraz o čtyřech slovech, vyjadřující pocit.*
- *Na poslední řádek napište shrnutí, synonymum v podobě jednoho podstatného jména.*

LETY U PÍSKU			CIKÁNSKÝ TÁBOR		
cikánský	pracovní		koncentrační	likvidační	
hladovět	živořit	onemocnět	strádat	hladovět	trápit se
koncentrační tábor pro Romy			pohřbení do společných hrobů		
SMRT			PAMÁTNÍK		

Použitá literatura

faksimile dopisu S. Wintra z 14. 10. 1942

Horváth, J., *Lety* (<http://skola.romea.cz/cs/literatura/literarni-dila/jan-horvath-dome-svetlo>)

Nečas, C., *Romové v České republice včera a dnes*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1999, s. 67, 69–70

Nečas, C., *Holocaust českých Romů*. Praha: Prostor, 1999, s. 38–40

Romové na Slovensku v letech 1939–1945

Nové pojmy:

ostrakizace – proces ignorování či vylučování jedince či skupin ze společnosti, jejíž součástí dosud byli.

ghettizace – proces vylučování osob či skupin na základě barvy pleti, náboženské příslušnosti, apod. ze společnosti. Dochází tak k vytváření prostorově segregovaných míst uvnitř i vně obcí.

1. Evokace

a) V úvodu si žáci samostatně vybavují, co už vědí o Slovenském státě, který se 14. března 1939 odtrhl od Česko-Slovenska (totalitní režim, vláda jedné strany – Hlinkova slovenská ľudová strana, Hlinkovy gardy, politický, vojenský a hospodářský satelit Německa, prosazování fašizace režimu radikálním směrem V. Tuky, rasová nesnášenlivost). Aktivita probíhá formou diskuse nebo samostatným zápisem žáků na kartičku papíru.

b) Učitel mezitím připraví na tabuli časovou osu 1938–1945, dostatečně dlouhou, aby se k jednotlivým letopočtům i mezi ně daly doplňovat údaje. Do této osy budou později žáci zaznamenávat, co se dozvěděli ze vzpomínkových textů pamětníků.¹

c) K datu 14. 3. 1939 si společně formulují několik bodů, které učitel zapíše na tabuli na příslušné místo na časové ose.

d) Žáci se rozdělí do čtyř pracovních skupin. Je možné vytvořit dvě dívčí a dvě chlapecké skupiny a do nich rozdělit vyprávění ženských a mužských pamětníků. Učitel žáky seznámí s tím, že bude následovat práce s úryvky dvou pamětníků, Eleny Lackové (1921)² a Jozefa Pešty (1912), kteří se shodou okolností znali a část války prožili v Kapušanech na Slovensku. Později vyprávěli o svém životě. Upozorní žáky, že jejich samostatná práce ve skupinách je důležitá pro další společnou práci.

2. Analýza vzpomínkového vyprávění

a) Každá skupina dostane jedno ze tří vzpomínkových vyprávění – učitel je předem připraví a u každého zvlášť uvede jméno a rok narození pamětníka. Dle uvážení vyučujícího mohou být ke každému textu přiděleny pomocné otázky, odpovědi na ně budou pomůckou k prezentaci na tabuli a k práci s časovou osou.

Cíle:

- Žáci si zopakují situaci na Slovensku po vytvoření samostatného státu 14. 3. 1939.
- Seznámí se s protiromskými opatřeními ve Slovenském státě.
- Z uvedeného úryvku vyvodí důsledky ostrakizace a ghettizace pro slovenské Romy.
- Popíše, jak válka ovlivnila život konkrétních osob – Eleny Lackové a Jozefa Pešty.
- Vytvoří myšlenkovou mapu pro snazší pochopení situace Romů na Slovensku.

Pomůcky:

- časová osa (aktivita č. 1)
- texty s výpověďmi pamětníků (aktivita č. 2)
- myšlenková mapa (aktivita č. 4)

¹ Více o opatřeních mýřících na Romy v době Slovenského štátu na stranách 46–47 historické části.

² Více o romské spisovatelce Eleně Lackové na stranách 48–49 literární části.

I. Jozef Pešta (1912)

Narukoval jsem jako voják a byli jsme zajati. Narukoval jsem přímo z pracovního tábora v Petiči. Přišli si pro mě důstojníci. Když bylo třeba, tak mě telefonicky volali domů, ale telefon nefungoval. A tak přišli osobně a manželka jim řekla, že už jsem měsíc v pracovním táboře. Já jsem byl už v roce 1938 proti Maďarům v generálním štábu v Košicích na zemském vojenském velitelství u generála Prchaly. Měl jsem službu u autopraporu. V noci ve dvacet tři třicet byla mobilizace. Každý měl všechno připravené, já motorku – a už letím předat tajnou zprávu do Čechovce. To je asi dvaadvacet kilometrů od Košic. Přiletěl jsem a předal majorovi zprávu: „Okamžitě obsadit maďarské hranice!“ Sotva jsem se vrátil, hned do Užhorodu, v půl třetí ráno už jsem byl v Užhorodu. Tam byl šestatřicátý pluk a v Berehovu dvanáctý jezdecký pluk. V Mukačevě devatenáctý pěší pluk. A taky: „Okamžitě obsazovat maďarské hranice!“ No jenomže mezitím Hitler slíbil Maďarům, že jim dá jižní Slovensko a Podkarpatskou Rus. Naši dostali rozkaz: „Ustoupit!“ A já znovu do Užhorodu – v jednu v noci: „Všechno vyvézt!“ Všechny vojenský materiál. Do osmi dnů bylo všechno vyvezeno, než přišli Maďaři. Maďaři pak obsadili Košice, Lučenec, celé jižní Slovensko a my se přestěhovali do Prešova. Ale to už musel generál Prchala do Čech a já spadl pod Slováka, generála Mahlera. Maďarům jsme ustoupili, ale dostali jsme rozkaz na polské hranice. Já letěl se zprávou do Sanoku, aby naši neustupovali. Jenomže to už byli zajatí. Naládováli je do vlaku a vezli – ale přišla naše stíhačka a začala střílet. Chlapci se rozutekli z vlaku a hybaj k našim hranicím! Jeden byl raněný do prsou – chytil jsem ho do dalekohledu. Byl z Velké Domaše. Naložil jsem ho na motorku a odvezl do nemocnice do Latorce. To už bylo v devětatřicátém roce. Tiso byl jako prezident.

Přišel důstojník se šoférem, okamžitě mě sebrali, oblékli do uniformy a za tři dny jsem byl na frontě. Dostali jsme se mezi Malinovku-Kalinovku v Rusku a tam nás zajal jeden nadporučík. Karpov. (Pláč.) Odvezli nás do Rostova, z Rostova do Buzuluku a osmadvacátého března 1942 už jsme byli u Svobody. Nejdříve to byl samostatný Československý prapor, Svoboda byl jenom podplukovník a vojáků tam bylo asi sedm set. Teprve potom se z praporu stal Československý armádní sbor. A osmého března 1943 už jsme zasáhli u Sokolova. Já byl přímo u Svobody. Byl tam také generál Sázavský, padl pak u Dukly. Byl jsem od něj asi 150 metrů daleko, když vybuchla mina a zabila ho. Duklu jsme přecházeli přes Kalinov, bylo to osmého října 1944 v šest hodin ráno – teď to patří Polsku. Šla s náma osmatřicátá ruská armáda, generál Moskalenko. Ten s námi přecházel Duklu společně. Dostali jsme se na naše území a bojovali jsme až do konce. Já jsem se dostal jako spojka do Martina. Armáda postupovala, jenomže byly rozbité mosty, vojáci museli stavět provizorní mosty – a postrádali auta. A Svoboda, že abychom někde sehnali auta. Já povídám: „Já měl auto už před válkou a rodina mi ho zachránila.“ A on povídá: „Odevzdáte motorku, půjdete na tři dny domů a vrátíte se s autem! Budete přidělen k firmě Lana.“ To byla firma, co stavěla tratě a mosty. Já jsem potom vozil kapitána Sehnala (to byl Čech), nadporučíka Brezinu a poručíka Nagye. Jezdili na kontroly, jak pokračuje stavba. Jezdili jsme mým autem – po vodě, po blátě, křížem krážem, cestou necestou. Auto jsem úplně zničil. Svoboda povídá: „Auto vám bude zapláceno.“ Ale nezaplatili mi nikdy nic. Praga, piccolka, kabriolet. Byla bezvadná. Juj, kdybych ji tak teď měl! Nedal bych ji ani za dva miliony!

Po Židoch Cigáni, 2005, s. 216–218

Úkoly pro žáky:

Skupina A

- Jak se jmenuje pamětník?
- Kolik mu bylo let, když vypukla válka?
- Kdy poprvé narukoval na vojnu a k jakému praporu?
- Co bylo úkolem armády v té době a kde se pohybovala?
- Proč armáda nemohla úkol splnit?

Skupina C

- Jak se jmenuje pamětník?
- Kolik mu bylo let, když vypukla válka?
- Jak se dostal do slovenské armády, kde musel bojovat a proti komu?
- Jak a kdy se dostal do armády generála Ludvíka Svobody?
- Kudy prošla armáda na území Slovenska?
- Jakou funkci měl tento voják ve Svobodově armádě?

II. Elena Lacková (1921)

Ve čtyřicátém roce jsem se vdala. Můj muž, Jožko, byl z Kapušan. Odstěhovala jsem se s ním do Kapušan ke tchyni. Dříve to bývalo tak, že nevěsta vždycky následovala manžela k jeho matce. V Kapušanech nebylo tolik Romů jako u nás v Šariši. Ženy pracovaly u sedláků a já chodila dělat s tchyní – byla to ohromně pracovitá ženská.

V jedenačtyřicátém roce se mi narodil Milánek. Když mu bylo asi devět měsíců, dostal revma. Brala jsem ho s sebou do práce k selce, lezl po zemi, půda byla studená, a tak dostal zápal do kolínek a do loktů. Vysoké horečky. Povídám muži: „Pojďme do Šariše, u nás máme staré ženské, Cibrikaňu, Pavlínu, a ty vědí, nač je která bylina. Kluka nám uzdraví. Přivedla jsem dítě na svět a umřít ho nenechám.“

Jenomže v Šariši jsme neměli domovskou příslušnost. Když jsem se odstěhovala ke tchyni do Kapušan, dostala jsem domovskou příslušnost v Kapušanech. Můj muž ji měl taky tam. Když nás chytí, půjde můj muž do tábora – a já? Bůhví, co se mnou provedou. Sebrali jsme se v noci, šli jsme lesem, aby nás nikdo neviděl. Z Kapušan do Šariše to může být dobrých osmadvacet kilometrů.

Přišli jsme domů k mamince. Milánka mi uzdravili, už jsme se chtěli vrátit zpátky do Kapušan – a pak se stalo to, co snad byl vůbec můj nehorší zážitek v životě.

Byl podzim. Noc, spali jsme. Najednou rány na dveře. „Otevřete! Jménem zákona!“

Maminka šla otevřít. Venku četníci s gardisty. Bylo jich jako havranů. Hrůza! Vyhnali nás z domků. Všechny Romy, velké, malé, do jednoho. Četnický velitel si zavolal mého otce, protože tatínek byl romský starosta. Řekl otcí, že byl vydán zákon, který zakazuje cikánům bydlet v obci. A že se budeme stěhovat na Korpáš. Asi dva kilometry od vesnice byl kopec, lesík, který se jmenoval Korpáš. Tam nás zahnali. V noci. Bylo to v listopadu 1943.

Byla noc. Foukal studený vítr, vyl jako hladový vlk. Padal déšť se sněhem. Zima. Mohli jsme si vzít, co jsme pobrali. Peřiny, šaty, nádobí. Ženy kvílely, rvaly si vlasy, děti naříkaly, křičely. Polovina četníků zůstala v osadě a bourali naše domky, polovina nás hnala na Korpáš.

Přišli jsme tam ještě za tmy. Každá rodina si rozdělala oheň a u ohně jsme tu proklatou noc přečkali. Třásli jsme se zimou a bolestí.

Četníci řekli tatínkovi, že si můžeme vzít *valki*³, dřevo a plech, co zbylo z našich domků, a že si to můžeme odvézt na Korpáš.

Rychle jsme si začali stavět chatrče. Každý pospíchal, aby děti byly co nejdřív v teple. Jeden Rom, Bango – měl asi dvanáct dětí –, honem honem stavěl a postavil si chatrč bez základů. Za tři dny se mu sesula. Ještě štěstí, že mu nezabila děti. A Bango si musel stavět chatrč nanovo.

Tatínek našel ve svahu prohlubinu obrostlou trnitým křovím. Nad ní jsme si postavili chatrč. Říkalo se, že němečtí vojáci blázní za romskými děvčaty. Tatínek řekl, že kdyby něco, schová nás tam.

Ještě jsme neměli chatrč dostavěnou a tatínek dostal zápal plic. Zčernaly mu plíce. Horečka s ním lomcovala. A tak jsme položili jednu peřinu na zem a druhou peřinou jsme ho přikryli.

Nejedli jsme asi tři dny. Padali jsme hlady. Maminka řekla, že půjde do vesnice za selkou vyprosit si jídlo. Selka jí dala fazole, brambory a řekla: „Uvař si polívku tady u mě.“

Maminka uvařila polívku – selka jí dala velkou bandasku – a jde pyšně na Korpáš. Výborná polívčička, tatínek se nají, uzdraví se, posilní se. Naše nová ubohá osada se rozkládala na strmém svahu a seshora jsme viděli do vsi. Viděli jsme maminku, pospíchala pospíchala, jen aby nám co nejrychleji dala najíst. Šli jsme jí naproti. Ale jak přšelo, bláto, půda byla kluzká, maminka uklouzla a upadla. Polívka se rozlila do bláta. Maminka zůstala sedět na zemi a dala se do pláče. Vůbec nebyla schopná se zvednout, jak plakala. K smrti plakala. A můj muž – nikdy mu to nezapomenu – šel k ní, zdvihl ji a políbil jí ruce. Pak jsem šla do vesnice já a přinesla jsem chleba.

Po Židoch Cigáni, 2005, s. 100–102

³ Více o výrobě nepálených cihel zvaných v romštině valki na straně 60 literární části. Obrázek zachycující proces sušení na straně 50.

Úkoly pro žáky:

Skupina B

- Jak se jmenuje pamětnice?
- Kolik jí bylo let, když vypukla válka?
- Proč se její rodina stěhovala během války k mamince do Šariše?
- Odkud se tam stěhovali?
- Co se rodině a všem Romům z osady v Šariši stalo v listopadu 1943?

III. Elena Lacková (1921)

Ve dvaatřicátém začali stavět trať z Prešova do Stránského. Německá armáda se chtěla dostat na východ. Trať vedla přes Kapušany. Museli postavit tunely a vysoké viadukty, jako třeba v Hanušovicích, a k tomu potřebovali spoustu dělníků. Slováky odvedli k vojsku, cikánům zbraň do ruky nesvěřili, z cikánských branců dělali pracovní čety a nasazovali je na práce důležité pro válku. Ale pracovních sil bylo stále nedostatek. A tak pány napadlo, že zřídí tábory nucených prací, kde jim asociálové, podvratné živly a osoby práce se štítící budou budovat trať vítězství nad bolševismem ...

Bylo mi tehdy jedenadvacet let, mému muži dvaadvacet, Milánkovi byl rok. Jozef se svým bratrem Janim pracovali na nádraží, skládali uhlí. Dělali od rána až do deseti do večera, často se vraceli domů až po jedenácté. Čekala jsem na ně, abych jim ohřála vodu na umytí a připravila jim něco teplého do žaludku.

Jednou večer – právě jsem jim nalévala teplou vodu do umyvadla – rány na dveře! Ptám se, kdo to je. „Jménem zákona otevírejte!“ Já se celá třásla a otevřít jsem nešla. Mlátili dál tak zuřivě, že tchyně řekla: „Rozbijou nám dveře!“ Sebrala se a šla otevřít. Vešli čtyři četníci, dva další stáli u vchodu. Dva přikročili k Josefovi, dva k Janimu, hodili každému na ruce řetízky, jakými se svazovaly prasatům nohy při zabíjačce, a beze slova vysvětlení je vyvedli ven. Té noci sebrali v Kapušanech všechny Romy a jednoho chudého gáže, co si vzal za ženu romské děvče. Sebrali Jožku, Janiho, France, Ference, Baro Šero, Feriho, Dežu – prostě všechny do jednoho, od osmnácti do šedesáti let. Odvedli je na četnickou stanici.

Do rána jsem nespala, jenom jsem brečela. Milánek brečel se mnou, protože vycítil můj strach a moje zoufalství. Tchyně povídá: „Holka, nebreč. Sebrali Židy a přišla řada na cikány. To se dalo čekat, tak co brečíš? Tím nepomůžeš ani sobě, ani jim. Jak k tomu přijde to dítě, že musí brečet s tebou.“

Ráno jsem vstala, oblékla jsem se a šla na nádraží. V tu dobu jezdil vlak z Bardejova do Prešova a my tušili, že je tímhle vlakem povezu. Taky že jo. Četníci vedli naše muže v zástupu po vesnici, všichni měli na rukou řetězy jako nějací zločinci. My ženské jsme brečely a rvaly jsme si vlasy. Někteří gádžové nás litovali a někteří se posmívali: „Už vedou cikány! Rozvařej vás na mejdlo!“

Nahnali muže do vlaku a vlak se rozjel. Nedalo mi to, vypravila jsem se do Prešova pěšky ještě se dvěma romskými ženami z Kapušan. Když jsme došly, řekli nám lidé, že cikány shromáždili v ohradě u hasičské zbrojnice. Shromáždili tam Romy z celého okolí, protože ten večer, co odvedli Jožku, Janiho a další Kapušanské, udělali razii i v ostatních osadách kolem Prešova, v Šariši, ve Valaši, v Chmiňanech, v Solivaru, v Chmelově – zkrátka absolutně všude.

Kolem ohrady se tlačily ženy, matky, sestry, dcery. Dívaly se škvírami mezi prkny, já dírkou po vypadlém suku. Ohrada byla plná Romů. Mezi nimi jezdili četníci na koních. Uprostřed stál stůl, za stolem lékař, dělal jakési prohlídky. Potom Romy seřadili do čtyřstupů a vedli je na hlavní nádraží v Prešově. Šly jsme zpovzdálí za nimi. Chtěly jsme vědět, kam je povezu. Ale na nádraží nás nepustili. Přijel četník na koni, rozháněl se pažbou a hrozil, že nás taky sebere. Nezbylo nám než se vrátit domů.

Večer přijel vlak od Prešova. Po vesnici se rozkřiklo: „Vedou cikány! Vedou cikány!“ V Kapušanech je vysadili z vlaku a celý ten nekonečný zástup hnali pěšky do Hanušovic, na Petič. Není to daleko, jenom asi osm kilometrů. Petič je kopec a na tom kopci postavili dřevěné baráky pro vězně.

Muži od včerejšího večera neměli sousto v puse a vůbec nespali. Někteří nemohli ani jít, jak byli zesláblí.

Ti silnější je podpírali. Znova jsem vyběhla a za mnou ještě několik žen. Šly jsme vedle zástupu podél příkopu a jedna žena strašně kvílela, že má sedm dětí, kdo je bude živit! Přijel k ní četník na koni a praštil ji pažbou. Skácela se. Řekli nám, že se musíme okamžitě vrátit. Dvě ženské zvedly tu, kterou četník praštil, a vedly ji domů. Já a ještě jedna jsme počkaly, až četník odjede, a znova jsme se vydaly za průvodem. Došly jsme až na Petič. Tam zahnali Romy za ohradu. Bylo nám těžko, ale aspoň jsme věděly, kde naši muži jsou. Mohly být dvě hodiny do půlnoci, když jsme dorazily do Kapušan.

Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou, 1997, s. 119–120

Úkoly pro žáky:

Skupina D

- Jak se jmenuje pamětnice?
- Kolik jí bylo let, když vypukla válka?
- Proč byl její manžel odveden od rodiny a kam?
- Kdy se to stalo? Kde rodina bydlela?
- Jak manželka zajatce cestovala za svým mužem?
- Jak starý byl její syn Milánek?

b) Žáci ve skupinách vypracovávají další úkoly:

- Písemně heslovitě odpovězte na otázky k vašemu textu.
- Vypište z textu data nebo jiné časové určení, názvy obcí, události, které pak budete prezentovat ostatním spolužákům.
- Která část vyprávění vás nejvíce zaujala – je nejnapínavější, nejsmutnější, nejvtipnější? Tuto část podtrhněte, potom ji přečtete ostatním spolužákům.

3. Reflexe

Po zpracování samostatné práce třída pracuje opět společně.

a) Učitel určuje pořadí, v němž zástupci skupiny přijdou napsat zjištěná fakta na časovou osu – přitom žáci stručně popisují zjištěná fakta (doporučeno chronologické pořadí – A, B, C, D). Učitel podle potřeby upřesňuje vyjadřování, případně doplňuje výkladem a kontextem, otázkami vede žáky k tomu, aby spojovali události, případně sám může doplnit údaje na časovou osu (například 8. 4. 1941 vyhláška o zřízení pracovních útvarů – táborů; 2. 9. 1942 nařízení o cikánském osídlení obcí apod.). Vždy poté, co se podaří zapsat události zpracované z jednoho úryvku vyprávění, vyzve učitel, aby někdo ze skupiny přečetl (citoval) tu pasáž textu, která je nejvíce zaujala.

b) Vedle časové osy učitel vypisuje důležité pojmy (Romové, pracovní tábor, vystěhování obyvatelstva, zákaz cestování vlakem apod.), které na závěr žáci doplní jako myšlenkovou mapu.

4. Tvorba myšlenkové mapy

Učitel společně s žáky doplňuje načrtnutou myšlenkovou mapu na tabuli. Ta může sloužit pro závěrečnou reflexi.

5. Interpretace získaných vědomostí

Žáci pod vedením učitele nahlas uvažují:

a) Jaký vliv měla válka na život Romů na Slovensku? Používají přitom příklady ze vzpomínek pamětníků.

b) Jaký vliv měla asi válka na život „po válce“? Mohlo být všechno „tak jako dřív“?

Použitá literatura

Hübschmannová, M., *Po Židoch Cigáni. Svědectví Romů ze Slovenska 1939–1945*. Praha: Triáda, 2005, s. 100–102, 216–218

Lacková, E., *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha: Triáda, 1997, s. 119–120

Nečas, C., *Nad osudem českých a slovenských Cikánů v letech 1939–1945*. Brno: UJEP, 1981

Integrace Romů v českých zemích po 2. světové válce

Cíl:

- Seznámí se s romskými spisovateli Ilonou Ferkovou a Andrejem Giňou.
- Na základě vzpomínek tří pamětníků uvedou důvody, které vedly k migraci Romů ze Slovenska.
- Na příkladu města Rokycany se zaměří na vztahy mezi Romy a většinovou společností v českých zemích po 2. světové válce.

Pomůcky:

- mapa ČR po roce 1945 (podrobná, aby se daly najít Šarišské Sokolovce a další relevantní obce), (aktivita č. 3)

Nové pojmy:

integrace – proces začlenění, zapojení

1. Evokace

Vyučující pomocí otázek vede žáky k tomu, aby sami nahlas zopakovali, co si pamatují o životě slovenských Romů v první polovině 20. století (usazování Romů na Slovensku, tradiční řemesla a služby pro většinovou společnost, pronásledování za 2. světové války – pracovní tábory, cikánský tábor v Dubnici nad Váhom, zapalování cikánských osad a vylučování Romů na odlehlá místa).

2. Uchovávání rodinné paměti

Učitel se ptá žáků na názor, kam až sahá lidská paměť v rodině a jak si lidé významné skutečnosti z vlastních dějin v rodině předávají. Klade otázky:

- Co byste dokázali říci, že si ze svého života pamatujete?
- Vyprávějí se u vás doma příběhy, historky, příhody ze života rodičů, tet, strýců? Babičky a dědečka?
- Chodíte společně na hřbitov?
- Víte, kde se babička a dědeček narodili?
- Prohlízejí se ve vaší rodině rodinné fotografie? Které nejstarší fotografie z rodiny znáte?
- Prohlízejí se u vás doma rodinná videa?
- Schovává někdo u vás novinové články či jiné dokumenty o někom z rodinných příslušníků?

3. Reflexe migrace v životě člověka

a) Učitel krátce uvede, případně jen připomene na základě předchozí společné četby, dva romské spisovatele Ilonou Ferkovou¹ a Andreje Giňu.²

b) Na mapě si ukáží Šarišské Sokolovce a Rokycany.

c) Žáci společně uvažují nad tím, co může být pro dospělého člověka důvodem pro stěhování – přesídlení z jednoho místa na druhé?

d) Žáci uvedou vlastní zkušenosti s migrací, stěhováním. Případně jmenují další příklady migrace ve svém okolí, pokusí se odhadnout důvody těchto konkrétních migrací.

¹ Více o romské spisovatelce Iloně Ferkové na stranách 40–42 literární části.

² Více o romském spisovateli Andrejovi Giňovi na stranách 43–45 literární části.

- e) Žáci si představí, že jsou součástí rodiny, která se má přistěhovat z cizí země do České republiky. Jak by takové stěhování ovlivnilo jejich život? Co všechno by pro ně bylo nové? Čeho by se museli vzdát? (cizí jazyk, neznámí sousedé, žádní kamarádi, noví spolužáci, dopisy, chat, facebook se starými kamarády). Co by naopak přibylo nového v jejich životě? Odpovědi se zapisují na tabuli.
- f) Jak migrace ovlivní dospělého člověka, například rodiče? Odpovědi jsou zaznamenávány na tabuli.

4. Analýza vzpomínkových vyprávění

Učitel uvede analýzu vyprávění příbuzných Ilony Ferkové sdělením, že autorka vyprávění sama zaznamenala v romštině a následně bylo publikováno i v českém překladu.

- a) Žáci se rozdělí do tří skupin. Každá skupina dostane jeden text, který si přečte.

I.

Irena Tomášová z Tolčemeše, teta Ilony Ferkové

Celá naše rodina žila v Tolčemeši. Po válce nebyla práce, jediné tak dělat na poli gádžům, a tak jsme žili uboze.

Z Čech přijížděli náboráři a zvali Romy, aby šli do Čech, že dostanou byty a vydělají velké peníze. Jenže Romové se báli pustit se na tak dlouhou cestu, a taky se báli Čechů, jak je přijmou.

Já byla mladá holka, měla jsem kluka, který si mě chtěl vzít za ženu. A jak jsme slyšeli, že je tady v Čechách dobře – dokonce o tom psali i v novinách, že může přijet kdokoli a dostane byt – tak jsme se sebrali – já, můj muž a můj bratr – a přijeli jsme do Prahy 30. 4. 1946.

Přijeli jsme do Prahy! Tak velké město jsem ještě neviděla, všude samá krása! Ani jsem nemohla uvěřit, že já, romská holka, jsem se svým mužem v Čechách. Můj bratr slyšel, že už nějakí Romové z Kurimy bydlí někde na Maninách, tak jsme tam jeli. Co vidíme, vždyť je to naše rodina! Hned nás zvali k sobě a vyprávěli, jak je tady dobře, že si vydělají pěkné peníze. Bydleli v takovém domku sbitém ze dřeva.

První noc v Praze jsem přemýšlela: co dělají doma rodiče a jak dopadneme my.

Ráno slyším všude vyhrávat. Povídám mužovi: „Co se asi stalo, podívej se, proč tak hrajou?“ Vůbec mě nenapadlo, že je prvního máje, až když mi to muž řekl. Hned jsme se oblékli a vyšli jsme se podívat po městě. Takovou krásu jsem ještě v životě neviděla. Všude se hrálo, tančilo, rozdávalo se jídlo. Byli jsme tam celý den.

Příští den k nám přišel stavbyvedoucí a zavolal mého muže a bratra do práce. Dal je dělat do skladu. Měli ho vyklidit.

Pak jsme od gadžů slyšeli, že je v Rokycanech továrna Patronka, a tam že dávají okamžitě byt a velké peníze. Manžel s bratrem se tam jeli podívat, zda je to pravda. Ještě ten večer přijeli s nákladním autem a:

„Jedem!“ povídá můj muž, „budeme mít moc dobrou práci a byt nám dají taky hned.“ Co jsem mohla dělat? V Praze se mi moc líbilo, už jsem se spřátelila i s gadžovkami, byly ke mně moc hodné. Brečela jsem, když jsme jeli do Rokycan. V Praze jsme byli tři měsíce.

Rokycany byly tenkrát malé městečko a žádní Romové tu nebydleli, jen samí gadžové. Přijeli jsme k továrně a gadžové si nás hned přišli prohlédnout. Vyptávali se, kdo jsme, odkud jsme přijeli, jak jsme žili na Slovensku. Okamžitě nám dali byt, po Němcích. Byl to lágr a teď tam žili Slováci. Hned se s námi dali do řeči, ten první večer se pilo a zpívalo skoro až do rána.

Dostali jsme hezký byt, dva velké pokoje, až na to, že jsme ještě neměli nábytek, jenom dvě postele, stůl a židle, víc nic. Ale byli jsme moc spokojení, protože lidé byli ohromně hodní.

Muž nastoupil do slévárny a bratr do válcovny. Když muž přinesl první výplatu, rozplakala jsem se jak malá holčička. Tolik peněz jsem ještě neviděla! Hned jsem napsala domů mamince, aby přijeli do Čech, že dostanou dobrou práci i byt.

A tak přijeli moji rodiče ještě s mými mladšími bratry. Pracovali, a tak dostali taky byt. Můj otec byl vynikající muzikant, gadžům se jeho hraní moc líbilo.

Na Slovensku se brzy rozneslo, že Romové mají jet za prací do Rokycan. Některým Romům se tu nelíbilo, dělali tři, čtyři týdny a jeli dál. Ale my, naše vesnice z Tolčemeše, z Babího Potoka a Chmiňan, jsme zůstali až dodnes.

A jak se nám žilo v novém městě? Moc dobře, měli jsme práci, dobrý byt a co je hlavní: hezký život. V lágru, kde jsme tehdy bydleli, s námi žilo hodně Romů. A ač jsme si mnozí byli i cizí, všichni jsme se k sobě chovali jako jedna velká rodina. Romové se tam navzájem zvali k jídlu a pohostili každého, kdo přišel. Nikdy nezapomenu na to, jak se muži vraceli z práce, najedli se a už si jeden vzal housle, hned se k němu přidali další, poslali pro pivo a pálenku a hráli. Až do půlnoci se pěkně bavili. To bylo moc krásné.

Romano džaniben, 1–2/1995, s. 91

II.

Etela Daňová z Chmiňan

Pocházím z Chmiňan, kde jsme se narodila a žila do svých šestnácti let. S rodiči se nám nežilo špatně, maminka obchodovala s drobným zbožím a tatínek vymazával pece. Měli jsme co jíst, ale na víc nebylo. Jednou, bylo to v roce 1948, jsme v Bodolace dělali sedlákovu cihlu. A tu k nám přijdou dva pánové a jedna paní a říkají, zda bychom nechtěli jet do Čech, cestu že nám zaplatí, ještě dají každému zálohu a v Čechách že dostaneme byt.

Maminka se bála, tatínek taky, jenže gadžové mluvili tak dlouho, až jsme jim uvěřili.

Přišli pro nás už druhý den, a ať si prý vezmeme jenom to nejnnutnější. Tak jsme sbalili jen peřiny a oblečení a už jsme šli s nimi. Na nádraží v Prešově byla spousta Romů, co také jeli do Čech.

Přivezli nás do Prahy, řekli, ať počkáme na nádraží. Ta paní tam čekala s námi a gadžové odešli. Vrátili se tak za dvě hodiny a řekli, že je už všechno obsazené, ale v Rokycanech že je i práce i byty. A tak nás přivezli sem.

Byla tu velká továrna na patrony. Ti gadžové mluvili s vedoucími a ti nás hned uvítali a ukázali nám, kde budeme bydlet. Byl to lágr po Němcích. Dostali jsme dvě velké místnosti. Bydleli tam už Romové z Tolčemeše, ale i gadžové. A hned nám vyprávěli, jak se budeme mít dobře a že si vyděláme velké peníze. Měli jsme velkou radost, že jsme se sešli s Romy a že jsme je dokonce trochu znali z domova. Ti gádžové se pak s námi rozloučili a odjeli. Druhý den jsme já a rodiče nastoupili do práce, ukázali nám, co máme dělat, a ještě dali každému zálohu dva tisíce korun. Tolik peněz najednou jsme ještě neviděli – šest tisíc na ruku! Všichni jsme se z toho rozplakali. Gadžové k nám byli velmi milí, se vším nám pomáhali, buď přinesli nábytek, no, všechno možné nám dávali. A pak jsme vydělávali dost peněz, takže jsme si koupili, co jsme chtěli. V lágru jsme žili dva roky, ale dva opravdu krásné roky. A Romové se k sobě chovali, jako by všichni byli bratři. Každého pohostili. Pak jsem se vdala a dali nám byt ve vagónové kolonii. Můj muž byl velice šikovný, z vagónu postavil dům. Žilo se nám opravdu dobře.

Romano džaniben, 1-2/1995, s. 93

III.

Štefan Miko z Babího Potoka

Moji bratři odcházeli do Čech za prací, protože šly fámy o tom, jak je tu dobře a že Romové vydělávají velké peníze. Gadžové z Čech chodili od vesnice k vesnici a verbovali Slováky i Romy, a že prý jim ještě dají peníze na vlak.

Já pocházím z Babího Potoka. Žil jsem z toho, že jsem se svou kapelou chodil hrát. Gadžové nás, Romy, zvali hrát na svatby a všude, kde bylo třeba. Já si nežil nijak zle. V Prešově jsem měl pěkný dům, ženu a tři děti. Bylo nás osm bratrů a jedna sestra.

Tak jsme si v roce 1946 řekli já a mí bratři, že to zkusíme a pojedem do Čech. Věděli jsme, že tady v Rokycanech žijí Romové z Tolčemeše, a tak jsme nejprve jeli sem.

Gadžové nás hned vzali do práce, ale tolik peněz najednou jsem v životě neviděl. Za jediný měsíc jsem dostal dvacet tisíc (ve starých penězích).

Přijel jsem domů pro ženu, ale žena nechtěla jet. Nechtěla opustit náš dům. Tak jsem zůstal doma a pracoval v Prešově na pile. Ale kdež! Mistr mi dával dvanáct stovek za měsíc. A tak jsem řekl ženě: „Dům prodám bratrovi a koupíme si jiný v Rokycanech. Tolik peněz, co jsem vydělal v Čechách, tady přece nikdy nemůžu mít.“ Žena si dala říct a já se vrátil do Rokycan.

Čtyři bratři a rodiče zůstali na Slovensku a do Čech se jim nikdy nechtělo.

Tady už jsem hrát nechodil, protože jsem neměl čas. Pracoval jsem. I žena si zvykla, gadžové tu byli hodní. Nenadávali nám do cikánů, ale říkali nám Romové, a každý s námi mluvil slušně.

Romano džaniben, 1-2/1995, s. 94-95

- b) Všechny tři skupiny odpovídají na otázky:
- Jak se rodina živila na Slovensku po 2. světové válce?
 - Kdo jim doporučil práci v Čechách?
 - Jak je přijali v novém působišti? (práce, bydlení, chování okolí ...)

5. Reflexe

Po splnění úkolů budou žáci pracovat společně. Na tabuli zaznamenají základní informace o romských rodinách pomocí následujících úkolů:

- a) Každá skupina stručně pohovoří o tom, co se dověděla o dané rodině.
 b) Žáci vyvodí důvody, které vedly k migraci Romů do Čech.
 c) Uvedou, jak se příchozím dařilo integrovat se v Čechách a začít nový život.
 d) Podtrhnou, jaké společné znaky se vyskytovaly ve vzpomínkách trojice Romů na migraci do Čech. (málo práce na Slovensku, nabídka práce v Čechách, dobré chování k Romům v Rokycanech, svornost mezi romskými rodinami)

Irena Tomášová z Tolčemeše	Etela Daňová z Chmiňan	Štefan Mika z Babího Potoka
Práce pouze u sedláků.	Matka prodávala drobné zboží, otec vymazával pece. Vyráběli cihly pro sedláky.	Byl muzikant, hrával na svatbách.
V roce 1946 přišli náboráři z Čech a nabízeli práci, bydlení, náborový příspěvek, dobrý plat.	V roce 1948 přijeli náboráři z Čech a nabízeli zaplacení cesty, zálohu, v Čechách byt a práci.	V roce 1946 na popud náborářů odešel s bratry do Čech. Žena až po delší době svolila k přestěhování.
Nejdříve se vydal do Čech muž s bratrem, pak za nimi do Rokycan přišla celá rodina.		Dostali byt a vydělali pěkné peníze (20 000 Kč ve starých penězích za měsíc; na Slovensku za práci na pile dostal 1 200 Kč).
Dostali bydlení, pěkný plat, práci v továrně Patronka.	Dostali práci a bydleli v lágru po Němcích, později dostali byt ve vagónové kolonii.	
Romové se k sobě chovali jako jedna rodina.	V lágru žili dva roky. Romové se k sobě chovali jako bratři.	Romové byli vzájemně semknutí.
Obyvatelé Rokycan na ně byli hodní, pomáhali jim. Otec byl oblíbený muzikant.	V Rokycanech je gádžové přijali dobře, pomáhali s nábytkem.	Gadžové v Rokycanech se k nim chovali dobře.

Použitá literatura

Čalo vodi / Sytá duše. Brno: Muzeum romské kultury, 2007 s. 391, 392

Klimeš, L., *Slovník cizích slov*. Praha: SPN, 1985

Pavelčíková, N., *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2004, s. 20–21, 25, 41

Romano džaniben, č. 1–2/1995, s. 91, 93, 94–95